

Հ. Մ. ԽԱԶԻԿՅԱՆ

**ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՏԵՍԱԿԱՆ, ՄԵԹՈՂՈՒՈՒԹԻԱԿԱՆ
ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԿԱՆ ԱՄՊԵԿՏՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ 2021

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՏԻՆԻ ԽԱՉԻԿՅԱՆ

ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ,
ՄԵԹՈԴՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ
ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 343
ԳՄԴ 67.408
Խ 288

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը:*

Գրախոսներ՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր **Ա. Հ. Գաբուզյան**,
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ **Շ. Ստեփանյան**

Խաչիկյան Հարություն Մարտինի

Խ 288 Ազատագրված իրավական կարգավորման տեսական,
մեթոդոլոգիական և կազմակերպական ասպեկտները Հա-
յաստանի Հանրապետությունում: Մենագրություն/ Հ. Մ.
Խաչիկյան; Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2021, 224 էջ:

Հայրենական իրավաբանական գրականության մեջ առաջին անգամ քրեակատարողական իրավունքի հիմնախնդիրների և քրեական իրավունքի փոխադարձ սերտ կապի համատեքստում ներկայացվում են պատժի ժամանակակից համակարգում ազատագրված բովանդակությունը, տեղն ու դերը, կատարման կարգն ու պայմանները: Առանձին ուշադրության են արժանացել դատապարտյալների հետ վարվեցողության միջազգային իրավական փաստաթղթերի պահանջները, քրեակատարողական իրավունքի գիտության և պրակտիկայի նվաճումները:

Հեղինակը՝ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր Հ. Մ. Խաչիկյանը, նախատեսում է սույն մենագրությունը ուսանողների, դասախոսների, ասպիրանտների, քրեակատարողական համակարգի աշխատակիցների և բոլոր նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են ազատագրված կատարման ու կրման խնդիրներով:

ՀՏԴ 343
ԳՄԴ 67.408

ISBN 978-5-8084-2507-1

© ԵՊՀ հրատ., 2021
© Խաչիկյան Հ., 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՒՏՔ	6
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ԵՎ ՈՉ ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	11
§ 1. Քրեական պատիժը և դրա նպատակները	11
§ 2. Հանցանք կատարած անձանց վերասոցիալականացման համակարգը	26
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ԿԱՄ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ ՊԱՏԻՇՆԵՐԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ	33
§ 1. Դատապարտյալի իրավական վիճակի հասկացությունը և սոցիալ-իրավական հիմքերը	33
§ 2. Դատապարտյալի հիմնական պարտականությունները.....	39
§ 3. Դատապարտյալի հիմնական իրավունքները.....	42
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏԻՇՆԵՐ ԿԱՏԱՐՈՂ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԸ	53
§ 1. Քրեական պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների տեսակներն ու խնդիրները.....	53
§ 2. Քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները և խնդիրները.....	58
§ 3. Վերահսկողությունն ու հսկողությունը պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեության նկատմամբ.....	66
ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԲԱՇԽՈՒՄՆ ԸՍՏ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ.....	70
§ 1. Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման ընդհանուր դրույթները	70
§ 2. Ազատագրվման դատապարտվածների դասակարգման հասկացությունը և դասակարգման խմբերը	75

§ 3. Դատապարտյալների բաշխումն ըստ քրեակատարողական հիմնարկների տեսակների	80
§ 4. Ազատազրկման դատապարտվածներին պատիժը կրելու ուղարկելը և քրեակատարողական հիմնարկներ ընդունելու կարգը	86
§ 5. Դատապարտյալներին կալանավորվածներին պահելու վայրում թողնելը կամ փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ ուղարկելը	92
§ 6. Քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը փոխելը	94
ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՈՒՄ ...	
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՈՒՄ ...	
§ 1. Ազատազրկում պատժատեսակի կատարման կանոնակարգի հասկացությունը և հիմնական պահանջները	103
§ 2. Ազատազրկման կանոնակարգի բովանդակությունը	109
§ 3. Կանոնակարգը քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակներում	128
§ 4. Ազատազրկման դատապարտվածների պատժի կրման պայմանների փոփոխումը	131
§ 5. Ազատազրկման կատարման կարգը և պայմանները տարբեր տեսակի քրեակատարողական հիմնարկներում	133
§ 6. Կանոնակարգի ապահովման միջոցները քրեակատարողական հիմնարկներում	146
ԳԼՈՒԽ ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ, ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	
ՎԵՐԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	
§ 1. Դատապարտյալների աշխատանքի իրավական կարգավորումը	163
§ 2. Դատապարտյալների կրթության և մասնագիտական կրթության իրավական կարգավորումը	170
§ 3. Դատապարտյալների վերասոցիալականացման իրավական կարգավորումը	173

ԳԼՈՒԽ ՅՈԹԵՐՈՐԴ ՊԱՏԺԻ ԿՐՈՒՄԻՑ ԱԶԱՏԵԼՈՒ	
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	180
§ 1. Պատժից ազատելու հասկացությունը և տեսակները	180
§ 2. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը	185
§ 3. Պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը	194
§ 4. Պատժից ազատելը ծանր հիվանդության հետևանքով.....	198
§ 5. Պատժից ազատելն արտակարգ հանգամանքների հետևանքով.....	202
§ 6. Հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատիժը կրելը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը	205
§ 7. Համաներում	209
§ 8. Ներում	216
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	220

ՄՈՒՏՔ

Տիեզերքի աներևակայելի խորքերում տիեզերագնացները հայտնաբերում են «կենդանի» մոլորակ: Տիեզերանավը հարկադիր վայրէջք է կատարում: Տեղաբնիկներն անմիջապես շրջապատում են տիեզերանավի անձնակազմին, յուրաքանչյուրին տեղավորում ճաղապատ վանդակներում և նրանց ենթարկում անվերջանալի փորձարկումների: Օրերից մի օր տիեզերանավի հրամանատարը հայտնաբերում է տեղական «արտադրության» գիշատիչ մկնիկ: Նա մետաղի և փայտի կտորներից պատրաստում է թակարդանման վանդակ, և գիշերը գիշատիչը հայտնվում է թակարդում: Առավոտյան «բնիկները», տեսնելով հրամանատարի «բանտարկյալին», անմիջապես ազատ են արձակում ամբողջ անձնակազմին և ներողություն խնդրում. «բնիկները» չարաչար սխալվել էին: Նրանք մարդկանց ընկալել էին որպես անմիտ-տգետ արարածներ: Միայն բանական ու խելամիտ արարածն է ընդունակ մեկ այլ կենդանի արարածի զրկել ազատությունից¹:

Ճանտաստ գրողի այս տխուր այլաբանությունը խոր իմաստ է պարունակում, որը, կարծում ենք, ընկալվեց: Այո՛, այդպիսին է մարդը: Անիմաստ է այստեղ քննարկել՝ դա լավ է, թե՛ վատ: Դառը ճշմարտությունը փաստում է այն, որ մարդկային հասարակության զարգացման ներկա փուլում քաղաքակրթության պահպանման պայմաններից մեկը մարդկային օրենքները կոպտորեն խախտողների նկատմամբ ազատագրկման և մյուս պատժատեսակների համատարած կիրառումն է: Այլընտրանք կա՝ թերևս նրանց անխտիր վերացումը:

¹ Տե՛ս **Леонгард П. М., Неземной самородок**, СПб, 2009, էջ 32:

Քանի որ երրորդ տարբերակ չկա, ուստի խիստ մարդկայնորեն ընտրում ենք չարիքներից փոքրագույնը:

Քրեական իրավունքի բոլոր համակարգերում ակնբախ է մի դիրքորոշում. անմեղը պետք է արդարացվի, իսկ մեղավորը՝ պատժվի: Առանց պատժի և նրա հարակից ինստիտուտների, որոնց միջոցով որոշվում է պատժի չափն ու կատարումը, քրեական իրավունքը գոյություն ունենալ չի կարող:

Ակնհայտ է, որ դեռ ոչ ոք չի ապացուցել՝ պատիժը բարի՞ք է, թե՞ չարիք: Ըստ երևույթին, այն միաժամանակ և՛ մեկն է, և՛ մյուսը: Ակնհայտ է, որ հանցագործությունների կանխման գործում պատիժը երկրորդական նշանակություն ունի, որովհետև չի վերացնում հանցավորությանը նպաստող գործոնները, ուղղված չէ հանցագործությունների պատճառների և պայմանների չեզոքացմանը: Միննույն ժամանակ չի կարելի նաև թերագնահատել պատժի կանխիչ նշանակությունը: Կան բազմաթիվ հետազոտություններ, որոնք ապացուցում են, որ պատժողական ճիշտ քաղաքականությունը, պատիժների կատարման գործընթացի բարելավումը կարող են էական դրական դեր կատարել հանցավորության նկատմամբ վերահսկողության, հանցավորությունը որոշակի տանելի մակարդակի վրա պահելու գործում: Ուստի, թեև պատժի՝ որպես հանցավորության դեմ պայքարի միջոցի նկատմամբ վերաբերմունքը միանշանակ չէ, այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ տեսանելի ապագայում հասարակությունն առանց պատիժների չի կարող գոյատևել:

ՀՀ-ում շարունակվում է դատաիրավական բարեփոխումների հիմքը կազմող օրենսդրական ակտերի ընդունման գործընթացը, այդ թվում՝ օրենսդրության այն ճյուղի, որը կարգավորում է քրեական պատիժների կատարումը: Վերջինս են-

թաղրում է զարգացման երկու փուլ. նախ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի² ընդունում, ապա՝ քրեական օրենսգրքով նախատեսված բոլոր պատիժների կատարումն ու կրումը կարգավորող ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի³ ընդունում: Օրենսգրքերի ընդունման հակառակ հաջորդականությունը անտրամաբանական կլիներ, քանի որ պատիժների համակարգը և բովանդակությունը սահմանող նյութական (քրեական) իրավունքի նորմերի բացակայության պարագայում ընթացակարգային (քրեակատարողական) նորմերը չեն կարող սահմանել դրանց իրականացման կարգը և պայմանները:

Քրեակատարողական օրենքը չի կարելի դիտել միայն ընթացակարգային և դատավարական տեսանկյունից, այսինքն՝ միայն քրեական պատիժների կատարումը կարգավորող երևույթ: Այն իր մեջ ընդգրկում է նյութական իրավունքով նախատեսված սահմանափակումներ պարունակող բազմաթիվ նորմեր, այդ թվում՝ պատժիչ բնույթի: Ուստի տրամաբանական է օրենսդրական ակտերի նման հաջորդականությամբ ընդունումը. մեկը նախատեսում է քրեական պատիժները (քրեական օրենսգիրք), մյուսը կարգավորում է դրանց կատարումը (քրեակատարողական օրենսգիրք):

Բարեփոխումները օրենսդրության ցանկացած ճյուղում, այդ թվում՝ քրեակատարողական, չեն կարող իրականացվել հասարակությունում ընթացող սոցիալական ձևավորումներից անջատ, առանց հաշվի առնելու տնտեսական և քաղաքական զարգացումները, գաղափարախոսության վիճակը, հասարակության բարոյական արժեքները, քաղաքական, հասարակա-

² Այսուհետ՝ ՀՀ ՔՕ:

³ Այսուհետ՝ ՀՀ ՔԳՕ:

կան և իրավական ինստիտուտների զարգացման միտումները, հանցավորության շարժընթացը և կառուցվածքը, պատմական դրական և բացասական փորձը, հասարակության իրավագիտակցությունը, մարդու իրավունքների և դատապարտյալների հետ վարվեցողության միջազգային իրավական ակտերի դրույթները և այլն:

Այն ամբողջացնում է քրեակատարողական համակարգի բարեփոխումը և սահմանում է դրա գործունեության որոշակի ուղղությունները ոչ միայն մոտ ապագայում, այլև հեռանկարում: Պետք է նկատի ունենալ, որ նպատակամղված առաջընթաց այստեղ անհնար է, քանի որ «բանտային գործը» ինքնին պահպանողական է, խիստ և ուղղվածություն ունի դեպի ավանդույթներն ու սովորույթները: Փոփոխություններն այս բնագավառում հնարավոր են միայն աստիճանաբար և փուլերով՝ հաշվի առնելով հասարակության և պետության ներսում գործող սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնները: Վերլուծելով սոցիալ-տնտեսական իրողությունները, բարոյահոգեբանական հասարակական գործընթացը և մեր պետության զարգացման հեռանկարները՝ կարող ենք վստահաբար փաստել, որ պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների կարիքը, չնայած սպասվելիք փոփոխություններին, շարունակվելու է մնալ, ուստի այդ մարմինների նյութատեխնիկական, բարոյական, իրավական և այլ բազմաբնույթ ու բազմաբովանդակ հարցերի հրատապ լուծման անհրաժեշտությունը կասկած չի հարուցում:

Այսօր, քան երբևէ խիստ արդիական է ժողովրդական իմաստությունը՝ Երբեք մի՛ ասա «երբեք»....Կարող ես մուրացիկ դառնալ և կամ բանտում հայտնվել...

...Նելսոն Մանդելա, Լեխ Վալենսա, Կիմ Են Սամ, Վլադիմիր Լենին, Ադոլֆ Հիտլեր, Իոսիֆ Ստալին, Լևոն Տեր-Պետրոս-

յան, Անդրանիկ Մարգարյան, Նիկոլ Փաշինյան... այստեղ կարող ենք թվարկել ևս երկու-երեք տասնյակ մեծ և փոքր երկրների ղեկավարների (ներկա և անցյալ) անուններ:

Ի՞նչ ընդհանրություն կա նրանց մեջ:

Կռահեցիք, կարծում եմ: Այո, նրանք և նրանց տասնյակ «գործընկերներ» անցել են քրեակատարողական հիմնարկների ընդունարաններով դեպի ներս, ապա՝ դեպի ազատություն: Ոմանք՝ մի քանի ամիս, ոմանք՝ մեկ-երկու տարի, իսկ ոմանք էլ՝ քսան և ավելի տարիներ...

Որքան էլ տարօրինակ է, բայց հնարավոր է, որ բանտը իշխանության համալսարան է: Հնարավոր է, որ ազատագրվումն անձին տալիս է ինքնադրսևորման առավելագույն հնարավորություն, ինտելեկտուալ ակտիվության հզոր խթան:

Օրենքի և իշխանության հետ խնդիրներ են ունեցել (տարբեր առիթներով մինչև ազատությունից զրկում) նաև աշխարհի հանճարներն ու հզորները (Միգել Սերվանտես, Օսիպ Մենդելշտամ, Ալեքսանդր Սոլժենիցին, Եղիշե Չարենց, Սերգեյ Փարաջանով...): Այսպիսին է պատկերը:

Եվ այնուամենայնիվ, ի պատասխան հարցի՝ ազատագրվումը և ընդհանրապես պատիժը «բարիք է, թե չարիք», պատասխանը միանշանակ է՝ չարիք է: Չարիք՝ չարի համար, եթե առավելագույնս մինչև մանրուքներ պաշտպանված է օրինականությունը, և չարիք՝ անմեղի համար, ուրեմն՝ չարիք նաև բարու համար, եթե այն արդյունք է քննության և դատարանի «աշխատանքի» կամ հմուտ ինքնազրպարտության (լինում է նաև այդպես):

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ
ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ԵՎ ՈՉ ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ
ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

§ 1. Քրեական պատիժը և դրա նպատակները

Քրեական իրավունքում «հանցագործություն» և «պատիժ» հասկացությունների դիալեկտիկական կապը դրսևորվում է իտալացի հոգեբույժ Չեզարե Լոմբրոզոյի «Կա հանցագործություն, կա պատիժ, չկա հանցագործություն, չկա պատիժ» կարևորագույն դրույթում: Իր ձևակերպումը «պատիժ» հասկացությունն առաջին անգամ ստացել է ֆրանսիական հեղափոխության՝ «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում» (1789 թ.):

ՀՀ ՔՕ-ն, միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան, ամրագրում է՝ արարքի հանցավորությունը, դրա պատժելիությունը և քրեաիրավական այլ հետևանքները որոշվում են միայն քրեական օրենքով (ՀՀ ՔՕ, հոդված 5): «Nulla poena sine lege»⁴ հնագույն սկզբունքից բխում է, որ քրեական պատիժը կարող է նախատեսվել միայն քրեական օրենքով: Հանցավոր արարքն առաջ է բերում դրանում մեղավորի քրեական պատասխանատվությունը: Քրեական պատասխանատվության ձևերից է պատիժը: Այսպիսով՝ օրենքի ձևակերպումից՝ «...պատժելիությունը և քրեաիրավական այլ հետևանքները...» (ՀՀ ՔՕ, հոդված 5, 1-ին մաս), բխում է, որ պատիժը հանցագործության իրավաբանական հետևանքն է և քրեական պատասխանատվության տրա-

⁴ Չկա պատիժ առանց պատժի մասին օրենքի (լատ.):

մաբանական ավարտը:

Քրեական պատիժը քրեական իրավունքի գիտության առավել բարդ և բազմաբնույթ հիմնախնդիրներից է, որի տեսական խնդիրները մանրամասն վերլուծության են ենթարկվել իրավաբանական գրականության մեջ: ՀՀ ՔՕ հոդված 48-ի համաձայն՝ *պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից՝ օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ:*

Գրեթե նույն կերպ պատժի հասկացությունը շարադրված է ՀՀ ՔՕ նախագծում: ՀՀ ՔՕ նախագծի 55-րդ հոդվածի համաձայն.

Պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ:

Հանցավորության դեմ պայքարի միջոցների համակարգում պատժի դերը վստահորեն կարելի է համարել ոչ հիմնական, քանի որ հանցավորության աճի միտումը կախված է այլ երևույթներից՝ առավել հզոր, քան պատժի հնարավոր ազդեցությունն է՝ տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպակառավարչական: Պետությունը, պատժելով հանցագործին, նույնպես կրում է որոշակի կորուստներ՝ կապված արդարադատության իրականացման, պատժի կատարման և այլ հանգա-

մանքների հետ: Այնուամենայնիվ, հասարակության մեջ տիրում է այն թյուր կարծիքը (հատկապես հանցավորության աճի պայմաններում), թե հանցագործությունների կանխման գրավականը քրեական պատիժների խստացումն է: Պատիժն այն միջոցներից մեկն է, որի օգնությամբ պետությունը, ազդելով հանցավորության վրա, պահում է այն որոշակի հարթության վրա: Պատիժը վերջին ծայրահեղ միջոցն է, որը պետք է գործի այն պարագայում, երբ հասարակությունն այլևս ի գործու չէ կանխելու հանցագործությունը: Ոչ թե պատիժների խստությունն է ահաբեկում հանցագործներին, այլ օրենքների գործնական, օպերատիվ, արդյունավետ կիրառումը և հանցագործությունների հուսալի բացահայտումը: Պետության համար առավել նպատակահարմար է և շահեկան կանխել հանցագործությունը, քան պատժել հանցագործին:

Քրեական պատժի նպատակները որոշում են պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների խնդիրների հիմնական ուղղությունները: Պատժի նպատակներն այն փաստական արդյունքն են, որին ձգտում է պետությունը՝ դատապարտելով հանցագործին և կիրառելով նրա նկատմամբ այս կամ այն քրեական պատիժը: Պատժի նպատակների սահմանումը քրեական իրավունքի ժամանակակից տեսության և պատմության առավել սկզբունքային ու վիճելի խնդիրներից է: Պատժի նպատակների հիմնախնդիրը ոչ միայն և ոչ այնքան իրավաբանական, որքան փիլիսոփայական է, որը դարերի ընթացքում (հնագույն ժամանակներից մինչև անգլիական և ֆրանսիական հեղափոխությունները) զբաղեցրել է ժամանակի խոշորագույն փիլիսոփաների միտքը: Դեռևս XIX դարում այս խնդրին նվիրված էին 24 ինքնուրույն փիլիսոփայական

համակարգեր և ավելի քան 100 իրավաբանական հայեցակարգեր⁵: XX դարում գիտական միտքն այս խնդրի շուրջ նոր զարգացում ապրեց և շարունակվում է այժմ:

ՀՀ ՔՕ 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատիժը կիրառվում է ***սոցիալական արդարությունը վերականգնելու, պատժի ենթարկված անձին ուղղելու, ինչպես նաև հանցագործությունները կանխելու նպատակով***:

Միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի (ՀՀ Սահմանադրություն, 26-րդ հոդված): Իհարկե, քրեական պատիժն իր էությունից օբյեկտիվորեն կարող է պատճառել նաև ֆիզիկական կամ բարոյական գրկանքներ, բայց դրանք չեն կարող համարվել պատժի նպատակ:

ՀՀ ՔՕ նախագծի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատժի նպատակներն են՝ վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալականացնել պատժի ենթարկված անձին և կանխել հանցագործությունները:

Պատժի նպատակների մեջ օրենսդիրն առաջինը սահմանում է ***սոցիալական արդարության վերականգնումը***: Սոցիալական արդարության վերականգնումն ավելի քրեական իրավունքի հասկացություն է, քան քրեակատարողական: Արդարությունը գնահատվում է որպես բարոյաիրավական և սոցիալ-քաղաքական ընկալում չարի և բարու, մարդկանց (սոցիալական խմբերի, առանձին անհատների) դերի և նրանց սոցիալական դրության, իրավունքների և պարտականություննե-

⁵ St' u Курс уголовного права, Общая часть, Учение о наказании, Под ред. Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М., Т. 2, М., 1999, էջ 13:

րի, կատարված արարքի և հատուցման հարաբերակցության մասին: Որպես վերջինիս մասնավոր դեպք կարելի է համարել հանցագործության և պատժի հարաբերակցությունը: Վերը թվարկված հասկացությունների անհամապատասխանությունը համարվում է անարդարություն, իսկ համապատասխանությունը՝ արդարություն: Բայց արդարությունը բազմաբովանդակ հասկացություն է, և պատժի նպատակի դերում դրան անպայման պետք է տրվի իրավաբանական գնահատական: Օրենքը, այդ թվում՝ քրեական, բովանդակում է մարդու որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ, որոնց խախտումը միշտ դիտվում է որպես արդարության խախտում: Այդ իմաստով քրեական իրավունքի և իրավունքի այլ ճյուղերի միջև առկա տարբերությունը հանգում է հետևյալին. հանցագործությունը, որի համար պատասխանատվությունը նախատեսված է քրեաիրավական նորմերով, համարվում է մեծագույն անարդարություն, արդարության բացառման բարձրագույն աստիճան, որը կարող է դրսևորվել, օրինակ՝ սպանություններով, մարմնական վնասվածքներ պատճառելով, ավազակային հարձակումներով և այլն: Պատիժն այս պարագայում դառնում է սոցիալական արդարության վերականգնման յուրօրինակ քրեաիրավական միջոց: Քրեաիրավական սանկցիայի «վերականգնողական» բնույթը սերտորեն կապված է հանցագործությամբ խախտված իրավունքների և ազատությունների առանձնահատկությունների հետ: Ուղղակի վերականգնողական բնույթ ունեն գույքային քրեաիրավական սանկցիաները (օրինակ՝ տուգանք): Բնական է, որ հանցագործությամբ պատճառված ամեն մի վնաս ենթակա չէ համարժեք վերականգնման: Այսպես, ակնհայտ է, որ ոչ մի պատիժ չի կարող վերա-

կանգնել տուժողի կյանքը սպանության դեպքում կամ հանցագործությամբ առողջությանը պատճառված վնասը: Բայց, այնուամենայնիվ, դա չի նշանակում, որ այս հանցագործությունների դեպքում պատժի սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակն անհրազործելի է: Սոցիալական արդարությունը նման պարագայում վերականգնվում է հանցագործի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակմամբ (օրինակ՝ երկարաժամկետ ազատազրկման դատապարտելը և պատժի բովանդակությանը համապատասխան խիստ պայմաններ ստեղծելը, բարոյական, ֆիզիկական զրկանքները և այլն): Այսպիսով՝ պատժի բովանդակությունն այս դեպքում սոցիալական արդարության վերականգնման ինքնուրույն քրեաիրավական միջոց է:

Պատժի՝ սոցիալական արդարությունը վերականգնելու նպատակը բխում է ՀՀ ՔՕ 10-րդ հոդվածի բովանդակությունից. պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի, համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը: Սոցիալական արդարության վերականգնումը հնարավոր է, եթե հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվի այնպիսի պատիժ, որն անհրաժեշտ է ու բավարար պատժի նպատակների իրականացման համար: Այս դեպքում բացառվում է նույն հանցագործության համար անձին երկրորդ անգամ դատապարտելը: Այստեղ տեղին է պատիժների կատարման վերաբերյալ Չեզարե Բեկարիայի գաղափարները՝ «... պետք է կիրառել այնպիսի պատիժներ և դրանց օգտագործման այնպիսի եղանակներ, որոնք, լինելով համապատասխան կատարված հանցագործությանը, մարդ-

կանց հոգիների վրա կրողներն առավել մեծ և առավել երկարատև ազդեցությունը և հանցագործներին չեն պատճառի զգալի ֆիզիկական տանջանքներ»⁶:

Սոցիալական արդարության վերականգնումը՝ որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է անձին, հասարակությանը, պետությանը հանցագործությամբ պատճառված վնասի՝ պատժի միջոցով հնարավորինս հատուցում, հանցագործության վտանգավորության և պատժի համապատասխանություն, միևնույն հանցագործության համար կրկին պատժելու բացառում և ֆիզիկական տանջանքներ պատճառելու կամ մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնելու անթույլատրելիություն:

Պատժելով հանցագործին և վերականգնելով վերջինիս կողմից խախտված սոցիալական արդարությունը՝ պետությունը միաժամանակ պաշտպանում է քրեական օրենքի հեղինակությունը և ձևավորում հարգանք նրա նկատմամբ: Դատապարտյալին պատժելու միջոցով սոցիալական արդարության վերականգնումն իրականացվում է ինչպես հասարակության, այնպես էլ տուժողի համար: Սոցիալական արդարությունը հասարակությունում վերականգնվում է հնարավորինս. պետությունը վերականգնում է հասցված վնասը, իսկ քաղաքացիները համոզվում են, որ պետական մարմիններն ի վիճակի են պատժել հանցագործին: Տուժողի նկատմամբ սոցիալական արդարությունը վերականգնվում է հանցագործությամբ խախտված նրա իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությամբ:

⁶ St' u **Бекария Чезаре**, О преступлениях и наказаниях, Пятое издание, заново исправленное и увеличенное, М., 1995, էջ 88:

Պատժի հաջորդ նպատակն ըստ ՀՀ գործող ՔՕ-ի *պատժի ենթարկված անձի ուղղումն է*: Պատժի ենթարկված անձանց (դատապարտյալների) ուղղումը քրեակատարողական իրավունքի հասկացություն է և ամրագրված է քրեակատարողական օրենքում: ՀՀ ՔԿՕ-ի 16-րդ հոդվածի համաձայն դատապարտյալի ուղղումը մարդու, հասարակության, համակեցության կանոնների և ավանդույթների նկատմամբ դատապարտյալի հարգալից վերաբերմունքի ձևավորումն է, ինչպես նաև վերջիններիս օրինապահ վարքագծի խթանումը՝ դատապարտյալի մոտ առողջ կենսակերպի ամրապնդման և զարգացման նպատակով:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը սահմանում է դատապարտյալի *վերասոցիալականացման* հասկացությունը՝ որպես պատժի նոր նպատակ, և նախատեսում դրա հիմնական միջոցները:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի հոդված 6-ի համաձայն դատապարտյալի վերասոցիալականացումը՝ հոգեբանամանկավարժական, տնտեսական, թերապևտիկ, իրավաբանական, սոցիալական և կազմակերպական միջոցների երկարատև գործընթաց է, որն ուղղված է յուրաքանչյուր դատապարտյալի մոտ ձևավորելու պատժի կրումից հետո հասարակական կյանքում ընդգրկվելու համար անհրաժեշտ ունակություններ, հմտություններ և պատրաստակամություն:

Դատապարտյալի վերասոցիալականացման հիմնական միջոցներն են դատապարտյալի հետ տարվող քրեակատարողական, պրոբացիոն, վարչակազմի ծառայողական, սոցիալական, հոգեբանական, թերապևտիկ և իրավական աշխատանքները, դատապարտյալի աշխատանքային, կրթական, մշակութային, մարզական և նման այլ զբաղվածությունը, ինչպես նաև

հասարակական ներգործությունը:

Վերասոցիալականացման միջոցները կիրառվում են՝ հաշվի առնելով պատժի տեսակը, կատարված հանցագործության բնույթն ու հասարակական վտանգավորության աստիճանը, դատապարտյալի անձը և նրա վարքագիծը պատժի կրման ընթացքում, դատապարտյալի վերաբերմունքն իր կատարած հանցագործությանը, պատժի ժամկետը, ինչպես նաև պատժի կատարումը տարբերակելու և անհատականացնելու սկզբունքով պայմանավորված այլ հանգամանքներ:

Պատժի հաջորդ և, ինչպես նշում են մի շարք գիտնականներ, առավել կարևոր նպատակը ***հանցագործությունների կանխումն է (պրենենցիան)***: Պատիժը՝ որպես իրավական ինստիտուտ և սոցիալական գործիք, վերջին հաշվով ուղղված է նոր հանցագործությունների կանխմանը: Հանցագործությունների կանխումը քրեական իրավունքի տեսությունում բաժանվում է երկու խմբի՝ մասնավոր կամ հատուկ կանխում (մասնավոր պրենենցիա) և ընդհանուր կանխում (ընդհանուր պրենենցիա): Օրենսդրական ձևակերպումը պատժի նպատակները չի բաժանում մասնավոր ու ընդհանուր պրենենցիաների և այս խնդրի տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս: Պատիժներ նախատեսող քրեական օրենքի առկայությունն ինքնին ունի կանխարգելիչ բնույթ ինչպես պատիժ կրողների համար, այնպես էլ նրանց համար, ովքեր հակված են հանցագործության:

Մասնավոր կանխումը՝ որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է հանցանք կատարած անձի նկատմամբ ներգործության այնպիսի միջոցի կիրառում, որի արդյունքում դատապարտյալը հետագայում ձեռնպահ է մնում նոր հանցագործ

ծություններից: Պատժի այս նպատակն իրականացվում է դատապարտյալների համար այնպիսի պայմաններ ստեղծելով, որոնք կբացառեն պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալների կողմից նոր հանցագործությունների հնարավորությունը: Եվ իսկապես, բազմաթիվ հանցագործությունների համար մեղավոր ճանաչված և դատապարտված անձանց կողմից քրեակատարողական հիմնարկներում պատժի կրման ընթացքում նույնատիպ հանցավոր արարքների կատարումը գործնականորեն անհնար է (յուրացում, բռնաբարություն և այլն): Չնայած մի շարք այլ հանցագործություններ, այդ թվում՝ բռնությամբ կատարվող (սպանություն, մարմնական վնասվածքներ հասցնելը, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ և այլն), հնարավոր են նաև ազատագրվում կրելու ընթացքում: Մասնավոր պրենենցիան իրականացվում է ինչպես համապատասխան պատժատեսակի նշանակմամբ, այնպես էլ պատժի կրման ընթացքում քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված քրեակատարողական ներգործության այլ միջոցների (օրինակ՝ խրախուսանքի, տույժի և այլն) կիրառմամբ: Պատժի այս նպատակի իրականացման համար առավել արդյունավետ են պատժի անխուսափելիությունը և պետության կողմից այն ժամանակին կիրառելը, քան պատժի խստությունը:

Հասարակությունը, ինչպես և բազմաթիվ իրավաբաններ թերահավատորեն են գնահատում մասնավոր կանխման նպատակի իրականացման հնարավորությունը («Բանտում ոչ ոք չի ուղղվում»), բայց, այնուամենայնիվ, պրակտիկան և վիճակագրական տվյալներն ապացուցում են հակառակը. այս նպատակը ոչ միայն սկզբունքորեն իրագործելի է, այլև գործնականում իրականացվում է: Վիճակագրությունը վկայում է,

որ դատապարտյալների մեծամասնությունը այդուհանդերձ հետագայում հանցավոր արարքներ չի կատարում:

Ընդհանուր կանխումն ուղղված է այլ անձանց կողմից նոր հանցագործությունների կանխմանը: Հանցագործության համար դատապարտվածի նկատմամբ կիրառվող հարկադիր ներգործությունը (պատիժը) կասեցնում է այլ անձանց նմանատիպ հանցավոր ոտնձգությունները: Իրավաբանական գրականության մեջ շարունակում է վիճելի մնալ այն հարցը, թե վերջին հաշվով ո՞ւմ է ուղղված պատժի ընդհանուր պրնեենտիվ ներգործությունը: Հեղինակների մի մասի կարծիքով պատժի ընդհանուր պրնեենցիան ուղղված է հասարակության փոքրաթիվ հատվածին: Հեղինակների մեկ այլ խումբ գտնում է, որ քրեական պատիժը պրնեենտիվ ներգործություն է ունենում կամ ամբողջ հասարակության, կամ, ծայրահեղ դեպքում, նրա հիմնական մասի վրա: Կարծում ենք, որ երկրորդ տեսակետն ավելի ճիշտ է: Պատժի կանխարգելիչ ներգործությունը, ինչպես ընդունված է քրեաիրավական գրականության մեջ, ձևավորվում է երեք փուլով՝ օրենքի ընդունում, պատժի նշանակում և պատժի կատարում:

Քրեական օրենքի ընդունումով օրենսդիրը սահմանում է որոշակի վարքագծի անթույլատրելիությունը: Նախատեսվում են պատիժներ այդ արգելքը խախտողների համար, որի սպառնալիքն ուղղված է հասարակության որոշակի տարրերին: Այսպիսով՝ ընդհանուր կանխման նպատակն իրականացվում է որոշակի խումբ քաղաքացիների ահաբեկելով, իսկ հասարակության մյուս անդամների մոտ՝ հանցագործություններից խուսափելու ցանկությունն ամրապնդելով: Բացի այդ, հանցագործի նկատմամբ որոշակի պատժի նշանակումը հո-

գեբանորեն ներգործում է պոտենցիալ հանցագործի վրա, վկայում այն մասին, որ օրենքը գործում է, և խախտված արդարությունն անպայմանորեն կվերականգնվի:

Դժվար է համաձայնել այն մտքի հետ, թե նոր քրեական օրենքի ընդունման փաստը, դրա հրապարակումը, արարքի քրեականացումը կամ վերջինիս համար պատժի խստացումը, ինչպես նաև քրեական գործի քննությունը դոնբաս դատական նիստում օրենսդրի կողմից նախատեսված են միայն հասարակության փոքր մաս կազմող քաղաքացիների համար: Կարծում ենք՝ դա վերաբերում է բոլոր քաղաքացիներին: Գործնականում խիստ դժվար է հայտնաբերել քաղաքացիների կայունության և անկայունության սահմանագիծը: Մի՞թե կարելի է մարդու արտաքին վարքագծից դատել նրա հայացքների և սովորույթների մասին: Օրինակ՝ տնտեսական գործունեության կամ պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտ հանդիսացող քաղաքացիները հիմնականում դրականորեն են բնութագրվում վայրում:

Պետք է նշել, որ իրավաբանական գրականության մեջ լայն տարածում են գտել ընդհանուր կանխման նպատակը ժխտող տեսակետներ: Մասնավորապես որոշ հեղինակներ փորձում են ապացուցել, որ ժողովրդավարական պետությունում (ի տարբերություն ամբողջատիրական պետության) անիմաստ է պատիժների կիրառումն այլ անձանց ահաբեկելու համար⁷: Իհարկե, պատժի սոցիալական արդյունավետությունն ընդհանուր տեսանկյունից մշտապես գնահատվում է ոչ բարձր, բայց տարբեր ժամանակներում և տարբեր երկրներում

⁷ См. у Флетчер Дж., Наумов А.В., Основные концепции современного уголовного права, М., 1998, էջ 104:

կատարված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները վկայում են, որ քաղաքացիների որոշակի մասը, այնուամենայնիվ, ձեռնպահ է մնում հանցագործություններից միմիայն պատժի սպառնալիքով⁸: Վիճակագրությունը վկայում է նաև, որ քրեական արդարադատության ոլորտում հայտնված անձանց զգալի մասը նախկինում չդատապարտված անձինք են, հետևաբար՝ պատժի ընդհանուր կանխման նպատակը ինչպես նախկինում, այնպես էլ ներկա ժամանակաշրջանում խիստ արդիական է:

Քրեական օրենքում ամրագրված պատժի նպատակները, չնայած բովանդակությունների տարբերությանը, փոխկապակցված և փոխհամաձայնեցված են. մեկ նպատակը ենթադրում է մյուսները, իսկ յուրաքանչյուրի ինքնուրույն իրականացումն օժանդակում է մյուսներին: Պատժի նպատակներն իրագործելի են պատժի նշանակման և կատարման միասնությամբ: Պատիժը պետք է լինի արդարացի, արարքի ծանրությամբ և հանցագործի հասարակական վտանգավորությանը համապատասխան: Միայն այդ պարագայում այն կարող է առավելագույնս նպաստել նպատակների իրականացմանը: Միաժամանակ ոչ պակաս կարևոր է նշանակված պատժի պաշտոնապես կատարումը:

Քրեական պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի գլխավոր միջոցը չէ: Պատիժը հանցագործության, հանցավորության և նրա նպատակների հարաբերակցության մեջ ունի երկրորդային դեր: Պատժի կատարման արդյունավետությունը (հատկապես ազատազրկում պատժատեսակի համար) հեռու է

⁸ Վիճակագրական հետազոտությունների մասին մանրամասն տե՛ս Российское уголовное право, Общая часть, Курс лекций, Под ред. Наумова А.В., часть 1, М., 1996:

հասարակության տածած հույսերից: Հանցավորության դեմ մղվող պայքարում հիմնական դերը պատկանում է պետության կողմից իրականացվող տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպակառավարչական միջոցառումներին: Բայց, այնուամենայնիվ, պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի ոչ միայն կարևոր, այլև անհրաժեշտ միջոց է: Պատիժն է կասեցնում հանցավոր ոտնձգությունները, ներգործում հասարակության վրա՝ ստիպելով պատժի սպառնալիքի ներքո չկատարել քրեորեն պատժելի արարքներ: Այս կապակցությամբ քրեական օրենքը պատժի կատարումն առանձնացնում է իբրև պետական հարկադրանքի առավել խիստ տեսակ: Այն նախատեսում է խիստ պատժատեսակներ ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների, ինչպես նաև չարամիտ հանցագործների համար: Միաժամանակ, քրեական օրենքը բարեհաճ է այն անձանց նկատմամբ, ովքեր զղջացել են հանցագործության համար, հատուցել են պատճառոված վնասը, աջակցել են հանցակիցների մերկացմանը:

Պատժի նպատակներից բխում է, որ պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեությունն ուղղված է հետևյալ հիմնական խնդիրների իրականացմանը՝ դատավճռի կատարում՝ քրեակատարողական օրենսդրության պահանջներին համապատասխան, դատապարտյալի վերասոցիալականացման գործընթացի ապահովում, որը պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների առաջնային ու առավել բարդ խնդիրն է: Հաջորդ խնդիրը դատապարտյալների նոր հանցագործությունների կանխումն է: Վերջին խնդիրը՝ այլ անձանց կողմից նոր հանցագործությունների կանխումը ապահովվում է պատիժներ կատարող հիմնարկների և մարմինների

կողմից դատապարտյալների նկատմամբ ամբողջ ծավալով և օրենսդրության պահանջներին համապատասխան իրավասահմանափակումների կիրառմամբ:

Թվարկված հիմնական խնդիրները գատ պատիժներ կատարող հիմնարկները և մարմիններն ունեն նաև տարաբնույթ օժանդակ և ապահովող խնդիրներ: Այսպես՝ նման խնդիրներ կարելի է համարել պատիժներ կատարելիս իրավակարգի և օրինականության, դատապարտյալների, պատիժներ կատարող հիմնարկների և այլ մարմինների աշխատակիցների ու այլ անձանց անվտանգության, դատապարտյալների կյանքի, առողջության ապահովումը և այլն:

Քրեակատարողական օրենսդրության խնդիրները, բովանդակությունը, պատժի կատարման հիմքը, դատապարտյալների վերասոցիալականացումը ու դրա հիմնական միջոցները սահմանվում են ՀՀ ՔԿՕ-ում՝ պատիժների կատարման ընդհանուր դրույթների և սկզբունքների ձևով: Պատիժների կատարման ընդհանուր դրույթները և սկզբունքները որոշակիացվում են ՀՀ ՔԿՕ-ի այն հոդվածներում, որոնք վերաբերում են յուրաքանչյուր պատժատեսակի կատարման ու կրման կարգին և պայմաններին:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծում (հոդված 2) քրեակատարողական օրենսդրության պատմության մեջ առաջին անգամ սահմանվում են ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրության նպատակները՝ պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալականացումը, նրա իրավահպատակ վարքագծի ձևավորումը և նոր հանցագործությունների կանխումը:

Քրեակատարողական օրենսդրության նպատակներն իրականացվում են օրենսդրության տվյալ ճյուղի առաջ որոշակի

խնդիրներ դնելով: Այդ խնդիրները հստակ ձևակերպված են ՀՀ ՔԿՕ-ում ու ՀՀ ՔԿՕ նախագծում և ներառում են քրեակատարողական իրավունքի ինստիտուտների ու նորմերի իրականացման առավել կարևոր ուղղությունները:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի համաձայն քրեակատարողական օրենսդրության խնդիրներն են՝ սահմանել պատիժներ կատարելու և կրելու, քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցներ կիրառելու կարգն ու պայմանները, դատապարտյալի վերասոցիալականացման և իրավահպատակ վարքագծի ձևավորման հիմնական միջոցները, պաշտպանել նրա իրավունքներն ու ազատությունները, ցուցաբերել սոցիալական օգնություն պատիժը կրելուց հետո:

§ 2. Հանցանք կատարած անձանց վերասոցիալականացման համակարգը

Քրեական և քրեակատարողական օրենսդրության նորմերի անմիջական կիրառման նպատակով պետության կողմից ստեղծվում և գործում են հատուկ մարմիններ ու հիմնարկներ՝ օպերատիվ հետախուզական գործունեություն ծավալող, հետաքննություն և նախաքննություն իրականացնող, արդարադատության, պրոբացիայի մարմիններ, քրեակատարողական հիմնարկներ և պատիժներ կատարող այլ մարմիններ: Եթե դիտենք վերոհիշյալ մարմինների գործունեությունը վերջնական արդյունքի տեսանկյունով, այսինքն՝ նոր հանցագործությունների իրական կանխումը, ապա կարելի է առանձնացնել պատժի համակարգով նախատեսված ընդհանրապես բոլոր պատժատեսակների կատարումը:

Քրեական օրենքով սահմանված պատժի տեսակների

սպառիչ ցանկն պատժի համակարգն է: Պատժի տեսակների, դրանց կատարման ու կրման կարգի նախատեսումն օրենքում կարևոր նշանակություն ունի պատժի նշանակման և անհատականացման ընթացքում քրեական իրավունքի հիմնական սկզբունքների իրականացման համար: Պատժի տեսակների սպառիչ ցանկի նշանակությունն այն է, որ դատարանը չի կարող դատապարտյալի համար նշանակել այդ ցանկում տեղ չգտած որևէ այլ պատիժ:

Պատժի համակարգն արտահայտում է քրեական իրավունքի հիմնական, առաջին հերթին՝ օրինականության, արդարության և մարդասիրության սկզբունքները, ինչպես նաև արդի ժամանակաշրջանում հանցավորության դեմ պայքարի հիմնական ուղղությունները՝ քրեաիրավական ներգործության միջոցների խստացումը ծանր և առանձնապես ծանր (հատկապես բռնությամբ կատարվող) հանցագործությունների ու չարամիտ հանցագործների նկատմամբ և ազատությունից զրկելու հետ կապված հարկադրանքի միջոցների շրջանակի սահմանափակումը նվազ վտանգավոր հանցագործությունների համար:

Քրեական պատիժների համակարգի տեսական և գործնական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս վեր հանել նրա հետևյալ հիմնական հատկանիշները: Առաջին՝ պատժի համակարգը քրեական օրենքով նախատեսված պատիժների ամբողջությունն է: Երկրորդ՝ պատժի համակարգը վիճակագրական հասկացություն է, և ցանկացած պարագայում ու պահի նրա ցանկը սպառիչ է, ինչը, իհարկե, չի բացառում օրենսդրի իրավունքը (գիտագործնական հիմնավորվածության դեպքում)՝ փոփոխել այն: Երրորդ՝ պատիժների միայն այդ ցանկն է պարտադիր դատարանի համար (դատարանը չի կարող ընտ-

րել այդ համակարգում տեղ չգտած որևէ այլ պատիժ): Չորրորդ՝ պատժի համակարգում ընդգրկված բոլոր պատիժները փոխադարձաբար կապված և համաստորադասված են, այսինքն՝ պատիժների մի մասը կարող է նշանակվել հիմնական, իսկ մյուս մասը՝ լրացուցիչ պատժի ձևով, մի մասը՝ կիրառվել բոլոր դատապարտյալների, մյուսները՝ նրանց ավելի նեղ շրջանակի նկատմամբ:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ ***պատժի համակարգը կարելի է սահմանել որպես քրեական օրենքով նախատեսված փոխկապակցված, համաստորադասված (փոխադարձորեն փոփոխվող), դատարանի համար պարտադիր պատժատեսակների սպառիչ ամբողջություն, որոնք նշանակվում են հանցագործության մեջ մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և ընդունակ են ապահովել պատժի նպատակների իրագործումը:***

Քրեական օրենքը նախատեսում է խստությամբ, բնույթով և հանցագործի նկատմամբ ներգործության առանձնահատկություններով տարաբնույթ պատժատեսակներ: Պատժի տեսակների բազմազանությունը հնարավորություն է տալիս դատարանին հաշվի առնել հանցագործության և հանցագործի վտանգավորության աստիճանը, դրանով իսկ նշանակել արդարացի պատիժ, որն առավելագույնս կնպաստի ինչպես դատապարտյալի վերասոցիալականացմանը, այնպես էլ սոցիալական արդարության վերականգնմանը և նոր հանցագործությունների կանխմանը:

ՀՀ ՔՕ 49-րդ հոդվածը նախատեսում է պատժի հետևյալ տեսակները՝

1) տուգանքը.

2) որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը.

3) հանրային աշխատանքները.

4) հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը.

4.1) զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակումը

5) գույքի բռնագրավումը.

6) կալանքը.

7) կարգապահական գումարտակում պահելը.

8) ազատազրկումը որոշակի ժամկետով.

9) ցմահ ազատազրկումը:

Օրենսդրությամբ նախատեսված քրեական պատիժների այս համակարգում պատժատեսակներն ունեն տրամաբանական դասավորվածություն: Գործող քրեական օրենսգրքում պատժատեսակները համակարգված են նվազ խիստ պատժից դեպի առավել խիստը հաջորդականությամբ: Պատիժների նման աստիճանական դասավորվածությունը կարևոր նշանակություն ունի օրենսդրի և առավել ևս դատարանի համար: Այդ համակարգն ակնհայտ է դարձնում, թե օրենսդիրն ինչպես է գնահատում յուրաքանչյուր պատժատեսակի հարաբերական խստությունը, և կողմնորոշում դատարանին առավել արդյունավետ պատժատեսակի ընտրության, մասնավորապես օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելիս:

Հատուկ ուշադրության է արժանի անչափահասների համար նախատեսվող պատիժների համակարգը: Այն ընդգրկում է՝ տուգանք, հանրային աշխատանքներ, կալանք և որոշակի ժամկետով ազատազրկում պատժատեսակները (ՀՀ ՔՕ, հոդված 86):

ՀՀ ՔՕ նախագծով՝ հոդված 56, սահմանվում է պատժի հետևյալ համակարգը.

1) հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից

ճանից, որակավորման դասից կամ պետական պարգևից զրկելը,

2) տուգանքը,

3) հանրային աշխատանքները,

4) որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը,

5) օտարերկրյա քաղաքացուն Հայաստանի Հանրապետության տարածքից վտարելը,

6) զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակումը,

7) ազատության սահմանափակումը,

8) կարճաժամկետ ազատազրկումը,

9) ազատազրկումը,

10) ցմահ ազատազրկումը:

Անչափահասների համար ՀՀ ՔՕ նախագիծը նախատեսում է պատժի հետևյալ տեսակները՝

1) հանրային աշխատանքները,

2) որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը,

3) ազատության սահմանափակումը,

4) տուգանքը,

5) կարճաժամկետ ազատազրկումը,

6) ազատազրկումը:

Պատժի բոլոր տեսակներն օժտված են ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձնահատուկ գծերով, ինչը հնարավորություն է տալիս նրանց դասակարգել տարբեր հիմքերով: Պատիժների դասակարգումը քրեական իրավունքի կարևորագույն խնդիրներից է: Մեծ է դրա նշանակությունը պատիժներ կատարելիս քրեակատարողական իրավունքի խնդիրների

մշակման, մանկավարժական և հոգեբանական դրույթների կիրառման գործընթացում:

Քրեակատարողական համակարգը, բացի քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված պատժի համակարգից, միաժամանակ ընդգրկում է նաև (մի խումբ իրավաբան գիտնականների կարծիքով) վարչական պատասխանատվության ձևերը: Այս համակարգին է վերաբերում նաև քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված և կրկնահանգագործության կանխման նպատակով իրականացվող պոստպենիտենցիար (հետպատժական) գործընթացը: Ահա այս համակարգը, ուր միավորվում են վերը նշված, փոխհամաձայնեցված տարրերը, և որն ապահովում է հանցանք կատարած անձանց վերասոցիալականացումը, կարելի է անվանել հանցանք կատարած անձանց վերասոցիալականացման սոցիալ-իրավական (քրեակատարողական) համակարգը:

Ժամանակակից կրիմինալոգիայում քրեակատարողական ներգործության մեթոդները բաժանվում են երկու խմբի՝ վերաբերմունք դատապարտյալների նկատմամբ *պենիտենցիար*⁹ հիմնարկներից դուրս և վերաբերմունք *պենիտենցիար* հիմ-

⁹ «Պենիտենցիար» եզրույթն ունի որոշակի պատմական ծագումնաբանություն: 1786 թ. Փենսիլվանիա նահանգի Ֆիլադելֆիա քաղաքում ամերիկյան կվակերների կրոնական սեկտան (քրիստոնեա-բողոքական սեկտա, որ ծագել էր Անգլիայում 17-րդ դարում և լայն տարածում ուներ Հյուսիսային Ամերիկայում) կառուցեց մի բանտ, որտեղ դատապարտյալները բաշխվում էին ըստ մենախցերի, և այն կառուցողների կարծիքով, միայնակ մնալով իրենց խղճի ու կրոնի հետ, բացարձակ լռության պայմաններում, աշխարհից մեկուսացված դատապարտյալները պետք է գոջային և ուղղվեին: Այդ բանտը ստացավ լատիներեն *«penitenciamus»* անվանումը՝ զոջում, մեղքի քավում, ուղղում: Այդպես էլ մի շարք երկրներում բանտային համակարգը, առանձին բանտերը, ինչպես նաև բանտային գործի մասին գիտությունը ստացավ *պենիտենցիար* անվանումը:

նարկներում, այսինքն՝ ազատագրկման դատապարտվածների նկատմամբ: Այս կապակցությամբ վերասոցիալականացման համակարգը կարելի է ներկայացնել մի կողմից՝ որպես ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժներ, մյուս կողմից՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներ: Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժներն են՝ կալանքը, կարգապահական գումարտակում պահելը, ազատագրկում որոշակի ժամկետով և ցմահ ազատագրկումը: Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներն են՝ տուգանքը, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը, հանրային աշխատանքները, զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակումը, հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը և գույքի բռնագրավումը:

Քրեակատարողական համակարգը, ինչպես նաև հանցավորության դեմ պայքարի միջոցների համակարգը հանդիսանում են իրավունքի տարբեր ճյուղերի ներգործության օբյեկտ, այսպես՝ սահմանադրական, վարչական, քրեական, քրեակատարողական, քրեադատավարական և այլ իրավունքների համար: Այս համակարգերը հանդիսանում են նաև տեսական ուսումնասիրությունների և գիտական հետազոտությունների առարկա փիլիսոփայության, հոգեբանության, սոցիոլոգիայի, կրիմինալոգիայի, քրեական, քրեադատավարական, քրեակատարողական իրավունքների համար:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ԿԱՍ
ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ
ՊԱՏԻՃՆԵՐԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՎԻՃԱԿԸ

§ 1. Դատապարտյալի իրավական վիճակի հասկացությունը և սոցիալ-իրավական հիմքերը

Քրեական պատիժների դատապարտված անձանց իրավական վիճակը քրեակատարողական իրավունքի տեսության և պրակտիկայի կարևոր խնդիրներից է: Քրեական պատիժների կատարման ընթացքում ծագող հասարակական հարաբերությունների կարգավորման շրջանակում հայտնված անձինք ձեռք են բերում որոշակի իրավական վիճակ և, համապատասխանաբար, կարելի է խոսել դատապարտյալի, պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների աշխատակիցների, դրանց վերադաս մարմինների, դատապարտյալի ազգականների, ինչպես նաև այն անձանց իրավական վիճակի մասին, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվում են քրեական պատիժների կատարման հետ: Դրանց թվում հատուկ ուշադրության է արժանի դատապարտյալների իրավական վիճակը, որի սոցիալ-իրավական նշանակությունը հետևյալում է:

Յուրաքանչյուր իրավական պետության մեջ նախատեսվում են անհրաժեշտ երաշխիքներ՝ բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում և դատապարտյալների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար: Այդպիսի երաշխիքների համար հիմք է հանդիսանում ՀՀ Սահմանադրությունը և այն նորմերը, որոնք կարգավորում են ՀՀ քաղաքացի դատապարտյալ-

ների իրավական վիճակը:

Քրեակատարողական օրենքը փոխում է դատապարտյալների իրավական վիճակը՝ նրանց վերապահելով որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ: ***Քրեական պատիժների կատարման ու կրման ընթացքում դատապարտյալների հիմնական (սահմանադրական), քաղաքացիական և հատուկ իրավունքների ու պարտականությունների ամբողջությունը կազմում է նրանց իրավական վիճակը:***

Դատապարտյալների իրավական վիճակի հասկացության պարզաբանումն ունի կարևոր տեսական և գործնական նշանակություն: Տեսականորեն առավել արդյունավետ իրավունքների և պարտականությունների մշակումն է քաղաքացու համար, որը դատարանի դատավճռով դատապարտվել է որևէ քրեական պատժի, իսկ գործնականորեն այն թույլ է տալիս տարբերակել քրեաիրավական ներգործությունը՝ կախված դատապարտյալի սեռից, տարիքից, հանցագործության բնույթից, պատժի տեսակից և դատապարտյալի դասակարգման այս կամ այն խմբին պատկանելուց և այլն:

Դատապարտյալը, անկախ իր կողմից կատարված հանցագործության ծանրության աստիճանից, շարունակում է մնալ իր պետության քաղաքացին և գտնվում է նրա պաշտպանության ներքո: Պետությունը պատասխանատու է դատապարտյալի կյանքի, առողջության և ֆիզիկական անձեռնմխելիության համար:

Հանցագործի նկատմամբ քրեական պատիժ նշանակելով՝ պետությունը ոչ թե վրեժ է լուծում նրա կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքի համար, այլ նպատակ ունի վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալա-

կանացնել դատապարտյալին և կանխել նոր հանցագործությունները: Այս նպատակների իրականացման համար են դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվում օրենսդրությամբ նախատեսված սահմանափակումները և զրկանքները: Դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող իրավասահմանափակումների շրջանակը կախված է քրեական պատժի տեսակից, հանցագործության բնույթից և վտանգավորության աստիճանից, դատապարտյալի անձից, պատժի կրման ընթացքում նրա վարքագծից:

Այս կարևորագույն խնդրին է նվիրված ՀՀ ՔԿՕ-ի երկրորդ գլուխը՝ բաղկացած հինգ հոդվածից (ՀՀ ՔԿՕ նախագծի երկրորդ գլուխ, վեց հոդված): Բացի այդ, դատապարտյալների իրավական վիճակի բազմաթիվ այլ հարցեր բացահայտվում են օրենսգրքի՝ պատիժների առանձին տեսակների կատարման կարգն ու պայմանները կարգավորող գլուխներում և հոդվածներում: Փաստորեն դատապարտյալների իրավական վիճակը՝ նրանց հիմնական իրավունքները և պարտականությունները, ամրագրվում և կարգավորվում են օրենքով և ոչ թե գերատեսչական նորմատիվ ակտերով:

ՀՀ ՔԿՕ-ում՝ դատապարտյալների իրավական վիճակը կարգավորող գլխում սահմանվում են դատապարտյալների իրավական վիճակի հիմքերը, իրավունքների, պարտականությունների, ազատությունների և օրինական շահերի ապահովման երաշխիքները:

Հայտնի է, որ գոյություն ունեն մեծ քանակությամբ դատապարտյալների հետ վարվեցողության վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթեր, որոնք սահմանում են դատապարտյալների հետ վարվեցողության միջազգային իրավական

չափանիշներ և ուղղված են պատիժների կատարման բնագավառում ազգային օրենսդրության կատարելագործմանը: Այդ փաստաթղթերը մշակվել են Միացյալ ազգերի կազմակերպության և մի շարք այլ միջազգային կազմակերպությունների նախաձեռնությամբ: ՀՀ ՔԿՕ-ն, ինչպես նաև ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը մշակելիս, մասնավորապես՝ դատապարտյալների իրավական վիճակը սահմանելիս, հաշվի են առնվել դատապարտյալների հետ վարվեցողության կարևոր միջազգային փաստաթղթերը: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (1948), Դատապարտյալների հետ վարվեցողության նվազագույն չափանիշները (1955), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (1966), Խոշտանգումներից և դաժան, անմարդկային կամ անձի արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքից և պատժից բուլոր անձանց պաշտպանության հռչակագիրը (1975), Եվրոպական բանտային (պենիտենցիար) կանոնները (1987), Դատապարտյալների հետ վարվեցողության հիմնական սկզբունքները (1990), Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից թիվ (2006)2 հանձնարարականով ընդունված «Եվրոպական բանտային կանոններ», Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի (ԽԿԿ) 2015 թվականի գործունեության վերաբերյալ 25-րդ ընդհանուր զեկույց (ցմահ ազատազրկման դատապարտվածների վերաբերյալ), 2017 թվականի գործունեության վերաբերյալ 27-րդ ընդհանուր զեկույց (բողոքարկման մեխանիզմի վերաբերյալ), ՄԱԿ-ի 2015 թվականի դեկտեմբերի 17-ի «Ազատությունից զրկված անձանց հետ վարվեցողության նվազագույն ստան-

դարտ կանոններ» (Նելսոն Մանդելայի կանոններ), ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 2010 թվականի դեկտեմբերի 21-ի «Ազատությունից զրկված կանանց վարվեցողության և կին իրավախախտների նկատմամբ կիրառվող՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների վերաբերյալ» ՄԱԿ-ի կանոններ (Բանգկոկյան կանոններ) և այլ միջազգային իրավական փաստաթղթեր:

Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտպանում է դատապարտյալի իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերը, պատիժները կատարելիս ապահովում է դատապարտյալների անձնական անվտանգությունը և նրանց նկատմամբ կիրառվող հարկադրանքի միջոցների օրինականությունը:

Քրեակատարողական օրենքը դատապարտյալին երաշխավորում է ՀՀ քաղաքացիների իրավունքներով և ազատություններով: Պատիժը կատարելու ընթացքում դատապարտյալի իրավունքներն ու ազատությունները կարող են սահմանափակվել դատարանի դատավճռով, ՀՀ քրեական և քրեակատարողական օրենսգրքերով և այլ օրենքներով: Ոչ մի այլ նորմատիվ իրավական ակտ չի կարող փոփոխել, նեղացնել կամ լրացնել այն: Այստեղից հետևում է, որ ՀՀ արդարադատության նախարարության ակտերը կարող են կարգավորել միայն պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների, նրանց պաշտոնատար անձանց գործունեության կազմակերպական-տեխնիկական բնույթի հարցերը:

Դատապարտյալի իրավունքներն ու պարտականություններն իրականացնելիս չպետք է խախտվեն պատիժների կրման կարգն ու պայմանները, ինչպես նաև այլ անձանց իրավունքները և օրինական շահերը:

Դատապարտյալի իրավունքները, ազատությունները և պարտականություններն իրականացնելու կարգը սահմանվում է ՀՀ ՔԿՕ-ով, «Պրոբացիայի մասին» ՀՀ օրենքով, ինչպես նաև քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով: Դատապարտյալը իր իրավունքները, ազատությունները և պարտականություններն իրականացնելիս չպետք է խախտի պատիժը կրելու կարգն ու պայմանները:

Օտարերկրյա քաղաքացի կամ քաղաքացիություն չունեցող դատապարտյալի իրավունքները և պարտականությունները սահմանվում են քրեակատարողական օրենսգրքով, այլ օրենքներով, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով:

Դատապարտյալների իրավունքների, օրինական շահերի և պարտականությունների իրականացումն ապահովվում է քրեակատարողական օրենսդրությամբ՝ քրեական պատիժների կատարումն ու կրումը կարգավորող նորմերի ձևավորմամբ: Միաժամանակ, գոյություն ունեն նորմեր, որոնք անմիջականորեն նվիրված են քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր պատժատեսակներին դատապարտվածների իրավունքների և պարտականությունների սահմանմանը: Քրեակատարողական օրենսդրությունում դրանք անվանվում են դատապարտյալների հիմնական իրավունքներ և պարտականություններ:

§ 2. Դատապարտյալի հիմնական պարտականությունները

Դատապարտյալների իրավական վիճակը սահմանելիս կարևոր նշանակություն ունի նրանց պարտականությունների ամրագրումը: Դատապարտյալը պարտավոր է պահպանել պատիժների կրման կարգը և պայմանները կարգավորող ՀՀ օրենսդրությունը, կատարել ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված ՀՀ քաղաքացիների պարտականությունները, հասարակությունում ընդունված բարոյականության նորմերը: Դատապարտյալը պետք է կրի պատիժն իր բոլոր գրկանքներով, դժվարություններով, որոշակի բարիքների կորստով, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ բացասական հետևանքներով: ՀՀ ՔԿՕ-ի դատապարտյալի իրավական վիճակին վերաբերող գլխում թվարկված դատապարտյալների պարտականությունները դատապարտյալների ընդհանուր պարտականությունների մասն են կազմում: Դրանք համարվում են հիմնական, քանի որ տարածվում են բոլոր դատապարտյալների վրա՝ անկախ պատժատեսակից, և ամրագրում են դատապարտյալներին ներկայացվող առավել կարևոր պահանջները: Դատապարտյալների պարտականությունների գերակշռող մասն ամրագրվում է ՀՀ ՔԿՕ-ի պատիժների առանձին տեսակների կատարման և կրման կարգն ու պայմանները կարգավորող նորմերում:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 13-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ դատապարտյալը պարտավոր է՝ դրսևորել օրինապահ վարքագիծ, կատարել և պահպանել պատիժը կամ պատժի կատարման հետ միացված բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցները կրելու կարգը և պայմանները սահմանող իրավական

ակտերի պահանջները:

Դատապարտյալների և պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների աշխատակիցների միջև կանոնավոր փոխհարաբերություններ ստեղծելու նպատակով ՀՀ ՔԿՕ-ն դատապարտյալների համար սահմանում է յուրօրինակ պարտականություն բարեկիրթ վերաբերմունք դրսևորել պատիժները կատարող մարմինների կամ հիմնարկների ծառայողների և աշխատողների, այդ մարմիններ կամ հիմնարկներ այցելող անձանց և մյուս դատապարտյալների նկատմամբ:

Դատապարտյալների համար կարևոր պարտականություն է նաև այն, որ նրանք պարտավոր են ներկայանալ պատիժներ կատարող հիմնարկների և մարմինների վարչակազմի կանչով և տալ բացատրություններ պատժի կատարման պահանջների վերաբերյալ: Այս պարտականությունը յուրահատուկ է հատկապես ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների դատապարտված անձանց համար, քանի որ համապատասխան անձանց կանչով ներկայանալը պատժի կատարման նկատմամբ որոշակի վերահսկողության ձև է: Համապատասխան պաշտոնատար անձը կարող է բացատրություններ պահանջել, ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր. հրաժարվելու դեպքում կարող են կիրառվել օրենքով սահմանված ներգործության միջոցներ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 13-րդ հոդվածի առաջին մասը սահմանում է նաև, որ դատապարտյալը պարտավոր է պահպանել անձնական և ընդհանուր հիգիենայի կանոնները, խնամքով վերաբերվել պատիժները կատարող հիմնարկների գույքին:

Դատապարտյալի վրա դրվում է հատուկ պարտականություն՝ կատարել պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի

վարչակազմի օրինական պահանջները: Առանց վերջինիս հնարավոր չէ ամբողջ ծավալով և ժամանակին կատարել քրեական պատժի պահանջները:

Դատապարտյալն իր պարտականությունները, ինչպես նաև պատիժները կատարող մարմինների և հիմնարկների վարչակազմի օրինական պահանջները չկատարելու դեպքում ենթարկվում է օրենքով սահմանված պատասխանատվության: Օրենսդրությունը նախատեսում է պատասխանատվության տարաբնույթ ձևեր՝ կարգապահական պատասխանատվություն, ինչպես նաև ավելի խիստ ձևեր՝ մեկուսացվածության ավելի խիստ աստիճան ունեցող քրեակատարողական հիմնարկ տեղափոխելը և այլն:

Այս հիմնական պարտականություններից բխում և որոշակիացվում են ավելի մասնավոր պարտականություններ՝ ՀՀ ՔԿՕ-ի առանձին պատժատեսակների կատարման ու կրման կարգն ու պայմանները նախատեսող հոդվածներում:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը դատապարտյալների հիմնական պարտավորություններից մի քանիսին տվել է այլ բովանդակություն, մասնավորապես՝ ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 8-րդ հոդվածում նախատեսված է, որ դատապարտյալը պարտավոր է կատարել ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված ՀՀ քաղաքացիների պարտականությունները, հասարակությունում ընդունված բարոյականության նորմերը, պարտավոր է կատարել և պահպանել ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված պատիժների կրման կարգը և պայմանները:

Ի տարբերություն ՀՀ ՔԿՕ-ի՝ ՀՀ ՔԿՕ նախագծում ազատագրկման դատապարտվածների համար աշխատանքը սահմանվում է որպես պարտականություն. ազատագրկման ձևով

պատիժ կրող դատապարտյալը պարտավոր է աշխատել պատիժներ կատարող հիմնարկների ու մարմինների վարչակազմի կողմից որոշված վայրում և աշխատանքներում՝ իր ֆիզիկական և մտավոր կարողություններին համապատասխան (ՀՀ ՔԿՕ նախագիծ 8-րդ հոդված, մաս 6):

§ 3. Դատապարտյալի հիմնական իրավունքները

ՀՀ ՔԿՕ-ում դատապարտյալների իրավունքները սահմանվում են բավական մանրամասն: Այդպիսի կարգավորվածությունը բխում է պատիժների կատարման և դատապարտյալների հետ վարվեցողության միջազգային իրավական փաստաթղթերի պահանջներից:

Պատժի կրման պայմաններին հաջող հարմարվելու գրավականը դատապարտյալների կողմից իրենց իրավունքների և պարտականությունների իմացությունն է: Այդ պատճառով ՀՀ ՔԿՕ-ի 12-րդ հոդվածի առաջին մասում շեշտվում է դատապարտյալի իրավունքը՝ մայրենի կամ իրեն հասկանալի այլ լեզվով տեղեկություններ ստանալու իր իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների, դատարանի նշանակած պատժի կատարման կարգի և պայմանների, դրանց փոփոխությունների, առաջարկությունների, դիմումների և բողոքների, ինչպես նաև միջազգային համապատասխան փաստաթղթերի մասին: Պատիժներ կատարող մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմը պարտավոր է դատապարտյալներին տրամադրել նշված տեղեկությունները, ինչպես նաև ծանոթացնել նրանց պատիժների կրման կարգի և պայմանների փոփոխությունների հետ:

Վերը նշվեց, որ դատապարտյալը պարտավոր է բարե-

կիրթ վերաբերմունք դրսևորել պատիժներ կատարող մարմինների կամ հիմնարկների ծառայողների և աշխատակիցների նկատմամբ, բայց, միաժամանակ, ինքը ևս նույն վերաբերմունքին արժանանալու իրավունքն ունի: Դատապարտյալը կարող է պաշտպանել այդ իրավունքը բոլոր օրինական միջոցներով՝ դիմելով համապատասխան մարմինների: Ընդ որում՝ քրեակատարողական օրենսդրությունը էապես ընդարձակել է դատապարտյալի իրավունքը դիմելու համապատասխան մարմինների: Դատապարտյալն իրավունք ունի իր իրավունքների և ազատությունների խախտման վերաբերյալ դիմումներով, բողոքներով, ինչպես անձամբ, այնպես էլ պաշտպանի կամ օրինական ներկայացուցչի միջոցով դիմելու պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմ, նրանց վերադաս մարմիններ, դատարան, դատախազություն, մարդու իրավունքների պաշտպանին, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, հասարակական կազմակերպություններ և կուսակցություններ, զանգվածային լրատվության միջոցներ, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններ կամ կազմակերպություններ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 15-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ դատապարտյալն իր առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները կարող է ներկայացնել ամեն օր, ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր: Գրավոր բողոքները ոչ ուշ, քան մեկ օրվա ընթացքում ուղարկվում են հասցեատերերին: Դատապարտյալի առաջարկությունները, դիմումներն ու բողոքները գրաքննության ենթակա չեն:

Դատապարտյալի առաջարկությունները, դիմումներն ու

բողոքները քննարկող մարմինները և պաշտոնատար անձինք պարտավոր են քննարկել դրանք Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ու ժամկետներում և ընդունված որոշումների մասին տեղյակ պահել դատապարտյալին:

Արգելվում է որևէ ձևով հետապնդումը դատապարտյալի նկատմամբ իր իրավունքների և օրինական շահերի խախտումների վերաբերյալ առաջարկություններ, դիմումներ, բողոքներ ներկայացնելու դեպքում: Նման հետապնդում իրականացնող անձինք կրում են օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Սկզբունքորեն նոր դրույթ է դատապարտյալների իրավունքը դիմելու մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային միջկառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպություններ: Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային միջկառավարական մարմիններ են հանդիսանում ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը և այլն, իսկ միջազգային ոչ կառավարական իրավապաշտպան կազմակերպություններ են՝ Միջազգային համաներումը, Միջազգային բանտային ռեֆորմը, Պենիտենցիար համակարգի ռեֆորմի Հովարդի լիգան, Դատապարտյալների օգնության միջազգային ասոցիացիան, Միջազգային քրեական և պենիտենցիար հիմնադրամը և այլ կազմակերպություններ: Միջպետական մարմինը, քննարկելով իրեն ուղղված դատապարտյալի դիմումը, կայացնում է որոշում, որի մասին հայտնում է դատապարտյալին և համապատասխան պետությանը:

Կարևոր նշանակություն ունի դատապարտյալի առողջության (այդ թվում՝ հոգեկան) պահպանման իրավունքը, հատկապես հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում, այդ թվում՝ բավարար սնունդ, բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքը (ՀՀ ՔԿՕ, 12-րդ հոդված, առաջին մաս, 4-րդ կետ): Առողջության պահպանման իրավունքը մարդու բնական իրավունքն է, և պատժի կատարումը չի կարող սահմանափակել այն: Այս իրավունքի իրականացման պարտականությունը դրվում է պատիժներ կատարող հիմնարկի կամ մարմնի վարչակազմի վրա:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 12-րդ հոդվածի առաջին մասի 5-րդ կետը ամրագրում է դատապարտյալների սոցիալական ապահովության, այդ թվում՝ կենսաթոշակներ և սոցիալական նպաստներ ստանալու իրավունքը: Այն իրականացվում է ընդհանուր հիմունքներով՝ ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան¹⁰:

ՀՀ ՔԿՕ-ում իր ձևակերպումն է ստացել նաև դատապարտյալների իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը, որի իրականացման նպատակով նրանք կարող են օգտվել փաստաբանական ծառայությունից:

Օրենսդրությունը նախատեսում է նաև դատապարտյալի անձնական անվտանգության ապահովման իրավունքը: Խոսքն ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների դատապարտված անձանց անձնական անվտանգության ապահով-

¹⁰ Ազատագրկման վայրերում պատիժ կրողներին կենսաթոշակ նշանակելու, վճարելու և նրանց հաշմանդամ ճանաչելու կարգը հաստատվել է ՀՀ կառավարության որոշմամբ (07.10.2004թ.): Նախկին խորհրդային օրենսդրությամբ քրեական պատիժների դատապարտված անձանց կենսաթոշակներ չէին վճարվում, պատժի կրման ընթացքում դրանց վճարումը կասեցվում էր: ՀՀ ՔԿՕ-ն առաջին անգամ ձևակերպել է պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալներին կենսաթոշակների և նպաստների վճարումը:

ման մասին է, այսինքն՝ երբ դատապարտյալն ամբողջությամբ կամ մասամբ մեկուսացված է հասարակությունից և գտնվում է քրեակատարողական համակարգի պահպանության ու հսկողության ներքո: Նման դատապարտյալները հնարավորություն չունեն ինքնուրույն ապահովել իրենց անվտանգությունը: Դատապարտյալների անձնական անվտանգությանը վտանգ սպառնալու դեպքում նրանք իրավունք ունեն խնդրանքով դիմելու պատիժներ կատարող հիմնարկի ցանկացած պաշտոնատար անձի, ընդ որում՝ սպառնալիքի բովանդակությունը կարող է տարբեր լինել՝ սպանության, մարմնական վնասվածքներ հասցնելու, համասեռ բռնության սպառնալիք և այլն: Նման դեպքում համապատասխան պաշտոնատար անձինք պարտավոր են անհապաղ միջոցներ ձեռնարկել՝ դատապարտյալների անձնական անվտանգության ապահովման համար: Այդ նպատակով վերը նշված պատժատեսակները կատարող հիմնարկի պետը, դատապարտյալի դիմումի համաձայն կամ սեփական նախաձեռնությամբ, որոշում է ընդունում դատապարտյալին անվտանգ վայր տեղափոխելու կամ դատապարտյալի անձնական անվտանգությունն ապահովող այլ միջոցների կիրառման մասին:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը դատապարտյալի անձնական անվտանգության ապահովման իրավունքը նախատեսում է ինքնուրույն նորմով (ՀՀ ՔԿՕ նախագիծ, հոդված 11):

ՀՀ ՔԿՕ-ն որոշակիացնում է մարդու մտքի, խղճի և դավանանքի, քաղաքական կամ այլ հայացքների ազատության իրավունքը դատապարտյալների համար: Դատապարտյալները, ինչպես և ՀՀ բոլոր քաղաքացիները երաշխավորվում են մտքի, խղճի և դավանանքի ազատություն իրավունքով: Նրանք կա-

րող են ազատորեն ընտրել, ունենալ և տարածել կրոնական կամ արթիստական համոզմունքներ: Միևնույն ժամանակ, այդ իրավունքն իրականացնելիս չպետք է խախտվեն պատիժը կատարող հիմնարկի ներքին կարգապահության կանոնները, ինչպես նաև չպետք է սահմանափակվեն այլ անձանց իրավունքները:

Կրոնի բարոյահոգեբանական ազդեցությունը մարդու վրա հսկայական է, իսկ հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում՝ ազատագրկման վայրերում, որոշակի գործոնների ազդեցության ներքո, այն ձեռք է բերում առավել մեծ կարևորություն: Նման ազդեցությունն առաջին հերթին բխում է կրոնի հոգեթերապևստիկ և փոխհատուցողական գործառույթներից, որն ընդունակ է սփոփել, մեղմել անձի հոգեցունց վիճակը, զղջման, վերասոցիալականացման գործընթացի բարոյական խթան հանդիսանալ: Իր գործառույթների խնդիրներով կրոնը պենիտենցիար հիմնարկների համար ավելի մեծ նշանակություն ունի, քան հասարակությունը: Կրոնական սփոփանքի առավել կարիք ունեն խարխլված հոգեկան կամ տհաճ, ծանր ներգործության ազդեցության ներքո գտնվող անձինք, որն ավելի բնութագրական է դատապարտյալներին: Կրոնը հանդես է գալիս որպես մարդու վարքագծի կարգավորիչ՝ ելնելով համամարդկային բարոյական արժեքներից, բացահայտելով մարդու ներքին խնդիրները, բարոյական գիտակցության շեղումները: Մարդու նկատմամբ ներգործության մեթոդներով կրոնն առավել, քան որևէ այլ երևույթ, համապատասխանում է դատապարտյալների հետ աշխատանքի պենի-

տենցիար բնագավառի պահանջներին¹¹:

Կարող ենք վստահաբար հավաստել, որ ՀՀ քրեակատարողական համակարգի և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունները որակապես նոր փուլում են: Յուրաքանչյուր դատապարտյալ իրավունք ունի անձամբ կամ իր համախոհների հետ դավանել ցանկացած կրոն, իհարկե, բանականության սահմաններում, ելնելով քրեակատարողական հիմնարկի հնարավորություններից, բավարարել իր կրոնական պահանջմունքները, մասնակցել կրոնական արարողություններին: Դատապարտյալների խնդրանքով պատիժը կրելու վայրերում կարող են թույլատրվել անցկացնել կրոնական ծիսակատարություններ (մկրտություն, ամուսնություն, կրոնական գրականության ուսումնասիրություն և այլն) դատապարտյալները կարող են օգտվել պաշտամունքի առարկաներից և կրոնական գրականությունից: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմն այդ նպատակով առանձնացնում է համապատասխան տարածք (ՀՀ ՔԿՕ, 91-րդ հոդված, 5-րդ մաս): Դատապարտյալի մասնակցությունը կրոնական արարողություններին չի ազատում նրան օրենքով սահմանված իր պարտականությունների կատարումից և պատասխանատվությունից՝ դրանք խախտելու համար: Հոգևորականների այցելությունները թույլատրվում են նաև փակ տեսակի քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժ կրող դատապարտյալներին: Այս դրույթի իրավական նշանակությունը նրանում է, որ արտահայտում է սոցիալական վտանգավորության բարձր աստիճանով տարբերվող դատապարտյալների օրինական

¹¹ Տե՛ս **Խաչիկյան Հ. Մ.**, Դատապարտյալների խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքը հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում, Իրավագիտության հարցեր, թիվ 3, Երևան, 2001, էջ 7:

շահերը: Այս շահերը բավարարվում են, եթե ապահովվում է հոգևորականների անվտանգությունը:

ՀՀ ՔԿՕ-ում առաջին անգամ սահմանվում են հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում պատժի կրման պայմանների բովանդակությունը՝ որպես ազատազրկման ինքնուրույն տարր, որի հիմնական մասը կազմում են դատապարտյալների հատուկ իրավունքները և հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում դրանցից օգտվելու կանոնները: Այդ իրավունքներն են արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցվելու, այդ թվում՝ վարելու նամակագրություն, ունենալու տեսակցություններ, օգտվելու հեռախոսակապից, տեսազանգից, գրականությունից և հնարավոր լրատվական միջոցներից, պատիժը կատարող հիմնարկի խանութից կամ կրպակից կամ վարչակազմի միջոցով ձեռք բերելու լրացուցիչ սնունդ և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ, դրամական փոխանցումներ, հանձնույններ և ծանրոցներ ստանալու և ուղարկելու, ինչպես նաև առանց պահակախմբի կամ առանց ուղեկցորդման քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս տեղաշարժվելու, քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս կարճաժամկետ մեկնումների իրավունքը:

Դատապարտյալների հատուկ իրավունքները որոշակիացվում են ՀՀ ՔԿՕ-ի առանձին պատիժների կատարումը կարգավորող գլուխներում և պատիժների կրման կարգի վերաբերյալ իրավական ակտերում (քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգը, ՀՀ օրենքը «Պրոբացիայի մասին»):

ՀՀ ՔԿՕ-ն էապես ընդարձակել է ազատազրկման դատապարտվածների քրեակատարողական հիմնարկների սահման-

ներից դուրս մեկնումների իրավունքը: Կարճաժամկետ մեկնումներն անձնական բացառիկ հանգամանքների դեպքում հայտնի են քրեակատարողական օրենսդրության պատմությանը, իսկ սոցիալական վերականգնման նպատակով մեկնումները բոլորովին նորություն են:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 12-րդ հոդվածի առաջին մասի 13-րդ կետի համաձայն՝ դատապարտյալն իրավունք ունի քաղաքացիաիրավական գործարքների մասնակցելու: Դատապարտյալը շարունակում է մնալ քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտ: Կալանավորված անձը կամ դատապարտյալն իրավունք ունի իր ներկայացուցչի միջոցով կամ անձամբ մասնակցելու քաղաքացիաիրավական գործարքների, բացառությամբ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերի:

Դատապարտյալների նկատմամբ կարող են կիրառվել քաղաքացիական, ընտանեկան և իրավունքի մի շարք այլ ճյուղերի նորմերը: Դատապարտյալի իրավունքը ժառանգման և գույքի տնօրինման, որը գտնվում է պատիժներ կատարող հիմնարկների և մարմինների սահմաններից դուրս, իրականացվում է քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Օրինական ներկայացուցիչների միջոցով դատապարտյալները կարող են մասնակցել գույքային իրավահարաբերություններում (առուծախ, նվիրատվության, գրավի և այլ պայմանագրերում), կարող են սեփականության իրավունքով ունենալ անշարժ գույք, անձնական սեփականություն հանդիսացող այլ գույք: Դատապարտյալը հանդիսանում է մինչև ձերբակալումը կնքված գործարքների սուբյեկտ և կրում է դրանով սահմանված համապատասխան պարտականությունները:

Քրեական պատիժների դատապարտված անձանց իրա-

վունքների շարքում անհրաժեշտ է նշել նաև քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված հետևյալ իրավունքները՝ հանգստի (ներառյալ՝ բացօթյա զբոսանքի կամ մարմնամարզության և ութժամյա գիշերային քնի), իր անվամբ կամ ազգանվամբ կոչվելու, հնարավոր և օրենքով նախատեսված կրթություն ստանալու, ստեղծագործ աշխատանքով զբաղվելու:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 9-րդ հոդվածը նախատեսում է դատապարտյալի հիմնական իրավունքները: Այստեղ ներկայացնում ենք այն իրավունքները, որոնք շարադրված են առավել մանրամասն կամ նորովի:

Դատապարտյալը պատիժներ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների աշխատակիցների կողմից իր նկատմամբ բարեկիրթ վերաբերմունքի իրավունք ունի: Նա պատիժներ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների աշխատակիցների կողմից չի կարող ենթարկվել խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ նման բնույթի կարգապահական պատասխանատվության: Քրեաիրավական հարկադրանքի միջոցները դատապարտյալի նկատմամբ չեն կարող կիրառվել ոչ այլ կերպ, քան օրենքով սահմանված կարգով: Դատապարտյալը նույնիսկ իր համաձայնությամբ չի կարող ենթարկվել կյանքը և առողջությունը վտանգի տակ դնող բժշկական կամ այլ փորձերի՝ կապված հիվանդությունների բուժման, կանխարգելման և ախտորոշման նոր մեթոդների, դեղորայքային միջոցների փորձարկման, ինչպես նաև կենսաբժշկական հետազոտությունների անցկացման հետ:

Դատապարտյալն ունի առողջության պահպանման իրավունք, այդ թվում՝ առաջին բուժօգնության և մասնագիտաց-

ված բժշկական օգնության, որը, ըստ բժշկական եզրակացության, իրականացվում է պատիժներ կատարող հիմնարկների և մարմինների բժշկական կամ առողջապահական մարմինների բուժական հիմնարկների պայմաններում:

Դատապարտյալն իրավունք ունի անձնական ընդունելության խնդրանքով դիմելու պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի ղեկավարին:

Դատապարտյալի՝ օրենքով սահմանված իրավունքներն ու պարտականությունները կարող են տարբերակվել՝ հիմք ընդունելով դատավճռով նշանակված պատժի, առանձին դեպքերում՝ նաև պատիժ կատարող հիմնարկի կամ մարմնի տեսակը և սահմանված ներքին կանոնակարգը:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը (հոդված 12) ինքնուրույն նորմով որոշակիացնում է նաև մարդու մտքի, խղճի և դավանանքի, քաղաքական կամ այլ հայացքների ազատության իրավունքը դատապարտյալների համար:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ
ՊԱՏԻԺՆԵՐ ԿԱՏԱՐՈՂ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՆ
ՈՒ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՆ

***§ 1. Քրեական պատիժներ կատարող մարմինների և
հիմնարկների տեսակներն ու խնդիրները***

Քրեական պատիժների կատարումը համարվում է բացառապես պետության գործառույթ, որի նպատակով ստեղծվում են պետական մասնագիտացված մարմիններ և հիմնարկներ, որոնց ողջ գործունեությունն ուղղված է պատժի նպատակների իրականացմանը:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունը, մասնավորապես այդ համակարգում գործող քրեակատարողական ծառայությունը, որի կենտրոնական մարմինը ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչությունն է, ղեկավարում և կազմակերպում է քրեակատարողական հիմնարկների գործունեությունը, արձակում է հրամաններ, կայացնում որոշումներ, լուծում քրեակատարողական հիմնարկների գործունեության կազմակերպական բնույթի և այլ հարցեր: ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչությունն իր կառուցվածքային ստորաբաժանումների և քրեակատարողական հիմնարկների միջոցով ապահովում է քրեակատարողական ծառայության հիմնական խնդիրների իրականացումը: «***Քրեակատարողական ծառայության մասին***» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեակատարողական ծառայության հիմնական խնդիրներն են՝

- 1) Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով

նախատեսված, դատարանի նշանակած պատիժները կատարելը՝ օրենքով սահմանված կարգով.

2) անձանց՝ օրենքով սահմանված հիմքերով և կարգով կալանքի տակ պահելը.

3) քրեակատարողական հիմնարկների պահպանությունը, ազատությունից զրկելու ձևով պատիժ կրող դատապարտյալներին և կալանավորվածներին փոխադրելը.

4) քրեակատարողական հիմնարկներում օրինականություն, ինչպես նաև կալանավորվածների և դատապարտյալների՝ իրենց իրավունքներից և ազատություններից օգտվելու երաշխիքներ ապահովելը.

5) քրեակատարողական հիմնարկներում պահվող անձանց, այդ հիմնարկների անձնակազմերի և այնտեղ գտնվող այլ անձանց անվտանգությունն ապահովելը.

6) կալանավորվածների և դատապարտյալների կյանքի ու առողջության պահպանման, անձնական և մշակութային, կրթական ու հոգևոր զարգացման պատշաճ պայմաններ ապահովելը.

7) կալանավորվածների և դատապարտյալների՝ քրեակատարողական հիմնարկում գտնվելու կապակցությամբ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ կազմակերպելը.

8) քրեակատարողական հիմնարկների ու մարմինների նյութատեխնիկական և սոցիալական պայմանների զարգացում ապահովելը.

9) կալանավորվածների և դատապարտյալների զբաղվածությունն ապահովելը.

10) քրեակատարողական հիմնարկների տարածքում կա-

տարված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով դեպքի վայրը պահպանելը, որի կանոնները սահմանում է Կառավարությունը:

Քրեակատարողական ծառայությունն իրականացնում է նաև օրենքով նախատեսված այլ խնդիրներ:

Քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կատարումն իրականացնում են հետևյալ հիմնարկները: Կալանք (կարճաժամկետ ազատազրկում) պատժատեսակը կատարում է քրեակատարողական հիմնարկը: Դատապարտյալ զինծառայողի նկատմամբ նշանակված կալանքի կատարումն ապահովում է կայագորային կարգապահական մեկուսարանը: Ազատազրկման և ցմահ ազատազրկման կատարումն ապահովում է քրեակատարողական հիմնարկը:

ՀՀ արդարադատության նախարարության կառուցվածքային ստորաբաժանում հանդիսացող պրոբացիայի պետական ծառայությունը, որն ունի տարածքային մարմիններ, ՀՀ **«Պրոբացիայի մասին»** օրենքով սահմանված կարգով իրականացնում է՝

1) քրեական վարույթի ընթացքում այլընտրանքային խափանման միջոցների կատարումը.

2) ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և դատարանի կիրառած հարկադրանքի այլ միջոցների կատարումը.

3) ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլընտրանքային խափանման միջոցների կատարման անհատական պլանավորման իրականացումը՝ գնահատելով ռիսկերը և հաշվի առնելով պրոբացիայի շահառուի կարիքները.

4) պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատիժն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու, դատվածությունը հանելու վերաբերյալ պրոբացիայի շահառուի մասին զեկույցների տրամադրումը.

5) պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, պատժի կրումից ազատելու, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման դեպքում փորձաշրջանի մեջ գտնվող կամ պատժի կրումը հետաձգված անձանց նկատմամբ սահմանված վերահսկողության իրականացումը.

6) պրոբացիայի շահառուի և տուժողի (տուժողի իրավահաջորդի) միջև հաշտարարության իրականացումը:

Այլ պատժատեսակների կատարման նպատակով հատուկ մասնագիտացված հիմնարկներ չեն ստեղծվում: Պատժի կատարման գործառույթը դրանց համար լրացուցիչ է:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը յուրովի է կարգավորում այս կարևորագույն խնդիրը: Այսպես՝ ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 13-րդ հոդվածում սահմանվում են պատժատեսակները և այն կատարող մարմիններն ու հիմնարկները.

1. Հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից, որակավորման դասից կամ պետական պարգևից զրկելու, տուգանքի, հանրային աշխատանքների, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու ձևով պատիժների կատարումն ապահովում է դատապարտյալի մշտական բնակության վայրի կամ փաստացի բնակության վայրի կամ դատական ակտում նշված վայրի ՀՀ արդարադատության նախարարության պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմինը:

2. Օտարերկրյա քաղաքացուն ՀՀ տարածքից վտարելու

կատարումն ապահովում է դատապարտյալի փաստացի բնակության վայրի կամ դատական ակտում նշված վայրի Պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմինը, ՀՀ ոստիկանությունը և ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայությունը:

3. Զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակումը պատժատեսակի կատարումն ապահովում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարությունը, ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբը և զորամասի հրամանատարությունը:

4. Ազատության սահմանափակումը պատժատեսակի կատարումն ապահովում է դատապարտյալի մշտական բնակության վայրի կամ փաստացի բնակության վայրի կամ դատական ակտում նշված վայրի Պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմինը:

5. Կարճաժամկետ ազատազրկման կատարումն ապահովում է կարճաժամկետ ազատազրկումը կատարող քրեակատարողական հիմնարկը:

6. Դատապարտյալ զինծառայողի կարճաժամկետ ազատազրկումն ապահովում է կայազորային կարգապահական մեկուսարանը:

7. Ազատազրկման և ցմահ ազատազրկման կատարումն ապահովում է քրեակատարողական համակարգի ազատազրկում պատժատեսակը կատարող քրեակատարողական հիմնարկը:

Այսպիսով՝ քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված քրեական պատիժների կատարումն իրականացվում է ՀՀ արդարադատության և պաշտպանության նախարարությունների համակարգի մասնագիտացված պետական մարմիններում

կամ հիմնարկներում: Բացի այդ, քրեակատարողական օրենսդրությունում հստակ սահմանազատվում են պատիժների կատարման և դատարանի որոշման պահանջների կատարման գործառույթները: Վերջինս վերապահված է պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների վարչակազմերին և քրեակատարողական իրավահարաբերությունների այլ մասնակիցներին՝ տարբեր պատժատեսակների դատապարտված անձանց նկատմամբ:

§ 2. Քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները և խնդիրները

Ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածները պատիժը կրում են ՀՀ տարածքում գտնվող քրեակատարողական հիմնարկներում: ***Քրեակատարողական հիմնարկներն ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման կատարման նպատակով ստեղծված, հատուկ մասնագիտացված, կազմակերպական տեսակետից ինքնուրույն, պետական հիմնարկներ են, որոնք գործում են «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքին և իր կանոնադրությանը համապատասխան:*** Քրեակատարողական հիմնարկները ստեղծում, վերակազմակերպում և դրանց գործունեությունը դադարեցնում է ՀՀ կառավարությունը: Քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները և լրակազմերը սահմանում է ՀՀ արդարադատության նախարարը՝ քրեակատարողական վարչության պետի ներկայացմամբ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 99-րդ հոդվածի համաձայն՝ ազատազրկում պատժատեսակը կատարող քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները, ըստ մեկուսացվածության աստիճանի, հե-

տեղյալն են՝ բաց, կիսաբաց, կիսափակ, փակ և բուժական: ՀՀ ՔԿՕ նախագիծն ազատազրկում կատարող քրեակատարողական հիմնարկների համակարգում չի նախատեսում կիսաբաց տեսակը: Բացի այդ, նախագիծը սահմանում է, որ անչափահաս դատապարտյալները պատիժ են կրում անչափահաս դատապարտյալների համար նախատեսված ինքնուրույն քրեակատարողական հիմնարկներում, որտեղ սահմանվում են պատժի կրման ընդհանուր և խիստ պայմաններ:

Միասին վերցրած, վերը թվարկվածները կազմում են քրեակատարողական հիմնարկների համակարգը:

ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները, լրակազմերը, ինչպես նաև կալանավորվածների և դատապարտյալների համար մեկ անձի հաշվարկով բնակելի տարածքները սահմանելու մասին ՀՀ արդարադատության նախարարի 2012թ-ի փետրվարի 28-ի հրամանով նախատեսվել է կալանավորվածների և դատապարտյալների համար՝ մեկ անձի հաշվարկով 4 քմ բնակելի տարածք:

Սահմանվել է նաև ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկների տեսակները, լրակազմերը և դրանք ըստ տեսակների դասակարգվել են հետևյալ կերպ.

1) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Գորիս» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 182 մարդ, որից՝

- ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 60 մարդ,
- բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 15 մարդ,
- գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 7 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 50 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 50 մարդ,

2) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Արթիկ» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 373 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 103 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 54 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 141 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 25 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 50 մարդ,

3) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Սևան» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 548 մարդ, որից՝

ա. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 533 մարդ,

բ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 15 մարդ,

4) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Կոշ» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 640 մարդ, որից՝

ա. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 615 մարդ,

բ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 15 մարդ,

5) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Աբովյան» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 265 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 15 մարդ, այդ թվում՝ կալանք պատժատեսակ կրող դատապարտյալների համար՝ 10 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 40 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 81 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 29 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 100 մարդ,

6) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 780 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 100 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 40 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 40 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 10 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 590 մարդ,

7) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Վարդաշեն» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 339 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 10 մարդ, այդ թվում՝ կալանք պատժատեսակ կրող դատապարտյալների համար՝ 5 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 25 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 70 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 200 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 34 մարդ,

8) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 240 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 65 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 75 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 15 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 5 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 80 մարդ,

9) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Դատապարտյալների հիվանդանոց» քրեա-

կատարողական հիմնարկ՝ 464 մարդ, որից՝

ա. բուժական ուղղիչ հիմնարկ՝ 424 մարդ,

բ. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 5 մարդ,

գ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 5 մարդ,

դ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 14 մարդ,

ե. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 10 մարդ,

զ. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 6 մարդ,

10) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Երևան-Կենտրոն» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 60 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 7 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 3 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 5 մարդ,

դ. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 45 մարդ,

11) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Հրազդան» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 215 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 60 մարդ, այդ թվում՝ կալանք պատժատեսակ կրող դատապարտյալների համար՝ 17 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 71 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 4 մարդ,

դ. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 80 մարդ,

12) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության «Արմավիր» քրեակատարողական հիմնարկ՝ 1240 մարդ, որից՝

ա. փակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 402 մարդ,

բ. կիսափակ ուղղիչ հիմնարկ՝ 550 մարդ,

գ. կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 83 մարդ,

դ. բաց ուղղիչ հիմնարկ՝ 5 մարդ,

ե. կալանավորվածներին պահելու վայր՝ 200 մարդ:

Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը յուրաքանչյուր դատապարտյալի համար որոշվում է ՀՀ ՔԿՕ-ի 100-րդ հոդվածով սահմանված կարգով:

Վերը նշված քրեակատարողական հիմնարկները տարբերվում են միմյանցից այստեղ պահվող դատապարտյալների շրջանակով, հասարակությունից նրանց մեկուսացվածության աստիճանով, պատժի կրման պայմաններով: Պատժի կրման առավել խիստ պայմաններ, առավել խիստ մեկուսացվածություն սահմանվում է փակ քրեակատարողական հիմնարկներում: Ի տարբերություն փակ քրեակատարողական հիմնարկների՝ պատժի կրման պայմանները այլ քրեակատարողական հիմնարկներում համեմատաբար թեթև են բարոյական, ֆիզիկական, հիգիենիկ և այլ առումներով: Պատժի կրման պայմանները անհամեմատ թեթև են բաց, ապա՝ կիսաբաց և ավելի ծանր կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկներում:

Քրեակատարողական հիմնարկները խիստ մեկուսացված գոտի են (պարիսպներով և փշալարերով շրջապատված): Փակ, կիսափակ, կիսաբաց, բաց և բուժական քրեակատարողական հիմնարկների շենքերում և շինություններում, ելնելով դատապարտյալներին պահելու՝ օրենքով նախատեսված պայմանների առանձնահատկություններից, պարտադիր տեղակայվում են բնակելի կացարանները կամ խցերը, հիմնարկի վարչակազմի աշխատասենյակները, ճաշարանը, կրպակը կամ խանութը, բուժկետը, դպրոցը, կրոնական նպատակներով նախատեսված վայրերը, զբոսայգի, մշակութային միջոցառումների անցկացման և տեսակցության սենյակները, գրադա-

րանը, բաղնիքը, լվացքատունը, պատժախցերը և անձնական իրերի պահախցերը:

Քրեակատարողական հիմնարկների սահմանների արտաքին պահպանությունն իրականացնում է քրեակատարողական ծառայության հատուկ նշանակության ստորաբաժանումը, որը քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի կառուցվածքային ստորաբաժանում է և գործում է քրեակատարողական վարչության պետի անմիջական ղեկավարությամբ: Քրեակատարողական ծառայության հատուկ նշանակության ստորաբաժանումն իրականացնում է արագ արձագանքման աշխատանքներ՝ քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակներ առաջանալիս ներքին կանոնակարգի խախտումները վերացնելու նպատակով, ինչպես նաև աջակցում է քրեակատարողական հիմնարկների արտաքին պահպանության, ներքին կանոնակարգի պահպանմանն ուղղված գործառնությունների և ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների դատապարտվածների և կալանավորվածների փոխադրումների իրականացմանը:

Քրեակատարողական հիմնարկը ղեկավարում է քրեակատարողական հիմնարկի պետը, որն ունի օպերատիվ, սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների, անձնակազմի գծով տեղակալներ: Քրեակատարողական հիմնարկում գործում են հատուկ, կադրերի, սոցիալական, հոգեբանական, իրավական աշխատանքներ իրականացնող և այլ կառուցվածքային ստորաբաժանումներ, ֆինանսական մաս և այլ ծառայություններ:

Ազատազրկում պատժատեսակը կատարող հիմնարկների առջև դրվում են պատժի նպատակների կատարման հետ

կապված որոշակի խնդիրներ: Պատժի կրման կանոնակարգի ապահովումը քրեակատարողական հիմնարկների հիմնական խնդիրն է: Այս խնդրի իրականացման նպատակով քրեակատարողական հիմնարկներում սահմանված կարգով կատարվում է դատապարտյալների գրանցում և հաշվառում, նրանց նկատմամբ սահմանվում է մշտական հսկողություն, արտաքին աշխարհից պարտադիր, տարբերակված մեկուսացում, դատապարտյալի կողմից իր պարտականությունների պատշաճ կատարման ապահովում, դատապարտյալին պահելու տարբեր պայմանների նախատեսում և այլն:

Քրեակատարողական հիմնարկների առջև դրված են նաև այլ՝ միայն իրենց հատուկ խնդիրներ՝ դատապարտյալների իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, դատապարտյալների անհրաժեշտ նյութակենցադային պայմանների ապահովումը, քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների անվտանգության և սոցիալական պաշտպանվածության ապահովումը և այլն: Վերջինս մասնավորապես ամրագրված է դատապարտյալների հետ վարվեցողության նվազագույն չափանիշներում, որտեղ նշվում է, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել պենիտենցիար հիմնարկների աշխատակիցների աշխատանքի բացառիկ ծանր պայմանները և նախատեսել համապատասխան արտոնություններ ու աշխատանքի բարենպաստ պայմաններ:

***§ 3. Վերահսկողությունն ու հսկողությունը պատիժներ
կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեության
նկատմամբ***

Պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների համակարգը հանդիսանում է ՀՀ իրավապահ մարմինների մասը, որոնց կարևորագույն խնդիրն է՝ պայքարը հանցավորության դեմ: Այս խնդրի իրականացմամբ շահագրգռված է ամբողջ հասարակությունը, որը պետական և հասարակական կազմակերպությունների միջոցով սահմանում է մշտական վերահսկողություն և հսկողություն իրավապահ մարմինների գործունեության նկատմամբ: Բացառություն չէ նաև պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեությունը, որի նկատմամբ վերահսկողությունն ու հսկողությունն ունի իր առանձնահատկությունները:

Պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողությունն ու հսկողությունն ունի սոցիալ-իրավական մեծ նշանակություն: Այս գործընթացում առաջին հերթին ապահովվում է օրինականությունը քրեական պատիժների կատարման բնագավառում: Օրենքների և սահմանված կարգի պահպանությունը պատիժներ կատարող մարմիններում և հիմնարկներում ուղղված է և՛ վարչակազմին, և՛ պատիժը կրող դատապարտյալներին: Այդ մարմինների ողջ գործունեությունը հիմնվում է օրենքների խստիվ պահպանման վրա: Վերոհիշյալ մարմինների պաշտոնատար անձինք պատասխանատվություն են կրում իրենց գործունեության օրինականության համար:

Պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների նկատմամբ վերահսկողություն և հսկողություն ասելով պետք

է հասկանալ այդ մարմինների գործունեության և քրեակատարողական օրենսդրության ու այլ նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջների համապատասխանության, իրավախախտումների հայտնաբերման ու վերացման և դրանց կանխման նպատակով իրականացվող դիտարկումների և ստուգումների համակարգ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի չորրորդ գլխում շարադրված է պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության և հսկողության համակարգը: Այն կարող է դասակարգվել տարբեր հիմքերով: Գոյություն ունեն պատիժները կատարելու նկատմամբ վերահսկողության և հսկողության տարաբնույթ եղանակներ՝ դատախազական հսկողություն, դատական, գերատեսչական և հասարակական վերահսկողություն:

ՀՀ Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատախազությունն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով հսկողություն է իրականացնում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ:

Պատիժներ կատարելիս *դատախազական հսկողության* առարկան են կազմում՝ պատիժներ կատարող մարմիններում և հիմնարկներում, ինչպես նաև ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու վայրերում անձանց պահելու օրինականությունը, քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված դատապարտյալների, ձերբակալված ու կալանավորված անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, նրանց պահելու կարգն ու պայմանները:

Պատիժները կատարելու և հարկադրանքի միջոցները կի-

րառելու նկատմամբ դատախազական հսկողությունն իրականացվում է «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով:

Քրեակատարողական հիմնարկների և պատիժներ կատարող այլ մարմինների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության կարևոր եղանակներից է **դատական վերահսկողությունը**: ՀՀ ՔԿՕ-ն առաջին անգամ առանձնացնում է դատական վերահսկողությունը որպես պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության ինքնուրույն տեսակ: Դատական վերահսկողության ձևերը բազմատեսակ են և խիստ արդյունավետ: Դատարանը վերահսկողություն է իրականացնում պատժի կատարման նկատմամբ, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու, հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատժի կրումը հետաձգելու, պատժից ազատելու հարցերը լուծելիս, ինչպես նաև հարկադրանքի այլ միջոցները կիրառելու նկատմամբ:

Օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով դատարանը քննարկում է դատապարտյալի բողոքները՝ պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմի գործողությունների դեմ:

Քրեական պատիժների կատարման նկատմամբ վերահսկողության առավել լայն բովանդակություն ունի **գերատեսչականը**, որն իրականացնում են վերադաս մարմինները և դրանց պաշտոնատար անձինք, որոնց ենթակա են քրեակատարողական հիմնարկները և պատիժներ կատարող այլ մարմինները: ՀՀ ՔԿՕ-ի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժներ

կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերադաս մարմինները և դրանց պաշտոնատար անձինք ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով իրականացնում են գերատեսչական վերահսկողություն:

Պետական մարմինների վերահսկողության և հսկողության հետ միաժամանակ գործում է նաև **հասարակական վերահսկողության** համակարգ: ՀՀ ՔԿՕ-ի 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժները կատարելու նկատմամբ հասարակական վերահսկողությունն իրականացվում է ՀՀ արդարադատության նախարարի կազմավորած հասարակական դիտորդների խմբի միջոցով:

Հասարակական դիտորդների խմբի գործունեության նպատակներն են՝ ազատագրկվածների և քրեակատարողական համակարգի հսկողության տակ գտնվող անձանց իրավունքների պաշտպանության հասարակական վերահսկումը, ազատագրկվածների աշխատանքային և կենցաղային պայմանների բարելավումը, հասարակությանը քրեակատարողական ծառայության հիմնախնդիրները ներկայացնելը, քրեակատարողական օրենսդրությունն ուսումնասիրելը, անհրաժեշտության դեպքում դրանցում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելը, քրեակատարողական համակարգի հսկողության տակ գտնվող անձանց հետ կապված այլ խնդիրների լուծմանը աջակցելը:

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ
ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾՆԵՐԻ
ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԲԱՇԽՈՒՄՆ ԸՍՏ
ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ

***§ 1. Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման
ընդհանուր դրույթները***

Վերաբերմունքը պատժին՝ որպես հանցավորության դեմ պայքարի միջոցի, թե՛ գիտության մեջ և թե՛ պրակտիկայում տարբեր է, բայց վերջին հաշվով ամեն ինչ հանգում է նրան, որ առանց քրեական պատիժների հասարակությունը գոյատևել չի կարող: Քրեական պատիժները, ինչպես ցանկացած սոցիալական երևույթ, իրենց էությամբ հակասական են: Պատիժը, հանդիսանալով հանցավորության դեմ պայքարի հասարակական հարաբերությունները կարգավորող առավել կարևոր և արդյունավետ միջոց, ծնում է սոցիալական և սոցիալ-հոգեբանական բնույթի բացասական հետևանքներ: Առավել ցայտուն այդ բացասական հետևանքները դրսևորվում են ազատագրվում պատժատեսակը կատարելիս: Ազատագրվման սոցիալական հետևանքներն այնքան մեծ են, որ գերազանցում են քրեակատարողական ներգործության միջոցները և բացասական հետևանքներ են ունենում դատապարտյալի վրա:

Ազատագրվում պատժատեսակի կատարումը բարդ, հակասական, փոխկապակցված և փոխհամաձայնեցված գործընթաց է: Ազատագրվման կատարման դեպքում դատապարտյալի իրավական վիճակը հասարակության այլ անդամների համեմատությամբ խիստ սահմանափակվում է, մասնավորապես՝ քաղաքացիական, աշխատանքային, ընտանեկան և այլ

իրավունքներում: Ազատագրվումն ուղեկցվում է դատապարտյալի նկատմամբ որոշակի և բավականին լուրջ իրավասահմանափակումներով, որն էապես փոփոխում է անձի իրավական վիճակը: Այն գրկում է դատապարտյալին ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունքից (ՀՀ Սահմանադրություն, 40-րդ հոդված), աշխատանքի ընտրության իրավունքից (ՀՀ Սահմանադրություն, 57-րդ հոդված), հանգստի իրավունքից, հարազատների և այլ անձանց հետ ազատորեն շփվելու իրավունքից և այլն: Ազատագրվման դատապարված և պատիժը կրող քաղաքացիները գրկվում են նաև ընտրվելու իրավունքից (ՀՀ Սահմանադրություն, 48-րդ հոդված):

Որոշակի ժամկետով ազատագրվումը դատապարտյալի հարկադիր մեկուսացումն է հասարակությունից, նրան այդ նպատակին ծառայող հատուկ՝ քրեակատարողական հիմնարկներում տեղավորելու միջոցով, դատարանի դատավճռով սահմանված ժամկետով: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ ազատագրվումը որոշակի ժամկետով դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից մեկուսացնելն է:

ՀՀ ՔՕ նախագծի 66-րդ հոդվածի համաձայն՝ ազատագրվումը դատապարտյալի որոշակի ժամկետով մեկուսացումն է հասարակությունից՝ նրան քրեակատարողական հիմնարկում տեղավորելու միջոցով, որը կարող է նշանակվել սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում:

Ազատագրվումը հիմնական և իր բովանդակությամբ պատիժների համակարգի առավել խիստ պատժատեսակն է, և դատական պրակտիկայում դրա կիրառման տեսակարար

կշիռն այլ հիմնական պատժատեսակների համեմատությամբ բավական մեծ է: Ազատազրկումը կիրառվում է միայն այն դեպքերում, երբ պատժի այլ տեսակները չեն կարող ապահովել դատապարտյալի վերաաղցիալականացումը և պատժի մյուս նպատակների իրականացումը: Այն նախատեսվում է օրենքով և դատարանի կողմից նշանակվում է այն հանցագործությունների համար, որոնք առավել մեծ վտանգավորություն են ներկայացնում և կատարվել են մեծ վտանգավորություն ներկայացնող անձանց կողմից: Ազատազրկում դատարանի կողմից կարող է նշանակվել բացառապես այն դեպքերում, երբ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով, որով որակվել է արարքը, այն ուղղակիորեն նախատեսված է: Եթե օրենքի սանկցիան, որով անձը մեղավոր է ճանաչվել հանցագործության մեջ, ազատազրկման հետ միաժամանակ նախատեսում է նաև այլ, ավելի մեղմ հիմնական պատժատեսակներ, ապա դատարանը դատավճիռ կայացնելիս պետք է քննարկի նաև դրանց կիրառման հարցը և ազատազրկում կարող է նշանակել, այն դեպքում, երբ գտնի, որ տվյալ դատապարտյալին առավել նպատակահարմար է մեկուսացնել հասարակությունից: Ազատազրկում կարող է նշանակվել նաև հանրային աշխատանքները կատարելուց չարամտորեն խուսափող դատապարտյալների նկատմամբ՝ հանրային աշխատանքների չկրած մասը որոշակի ժամկետով ազատազրկմամբ փոխարինելով՝ ազատազրկման մեկ օրը հաշվարկելով հանրային աշխատանքների երեք ժամվա դիմաց (ՀՀ ՔՕ, 54-րդ հոդված, 5-րդ մաս):

Դատապարտյալի նկատմամբ ազատազրկման դատավճիռը պետք է հիմնված լինի գործի նյութերի բազմակողմանի,

լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրության վրա՝ հաշվի առնելով հանցագործության բնույթն ու հասարակական վտանգավորության աստիճանը, հանցագործի անձը և պատասխանատվության վրա ազդող բոլոր հանգամանքները: Ամեն պարագայում այն պետք է լինի օրինական, հիմնավորված և արդարացի:

ՀՀ ՔՕ, 59-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ազատագրվումը սահմանվում է երեք ամսից քսան տարի ժամկետով: Ընդ որում, օրենսդիրը ժամկետների հարցում ցուցաբերում է տարբերակված մոտեցում և նախատեսում, որ անզգույշ հանցագործությունների համար ազատագրվումը չի կարող գերազանցել տասը տարին (ՀՀ ՔՕ, 59-րդ հոդված, երրորդ մաս): Հանցագործությունների համակցությամբ պատիժ նշանակելիս ազատագրվման ժամկետները լրիվ կամ մասնակիորեն գումարելու դեպքում ազատագրվման առավելագույն ժամկետը չի կարող գերազանցել քսանհինգ տարին, իսկ դատավճիռների համակցությամբ՝ երեսուն տարին (ՀՀ ՔՕ, 59-րդ հոդված, չորրորդ մաս): Գրեթե նմանատիպ կարգավորումներ ունի ՀՀ ՔՕ նախագիծը: Բացառությունն այն է, որ ազատագրվման նվազագույն ժամկետը քրեական օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում կարող է պակաս լինել երեք ամսից, և առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձը չի կարող դատապարտվել ազատագրվման:

ՀՀ ՔՕ 89-րդ հոդվածը սահմանում է նույնպիսի տարբերակված մոտեցում անչափահաս դատապարտյալների տարիքի, հանցագործությունների տեսակների և ժամկետների նկատմամբ: Ազատագրվումն անչափահասների նկատմամբ նշանակվում է՝ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների

համար՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով, իսկ միջին ծանրության հանցագործությունների համար՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, մինչև տասնվեց տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով, տասնվեցից մինչև տասնուրեք տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը տասը տարի ժամկետով:

Ըստ դատավճիռների համակցության՝ ազատազրկման ձևով նշանակվող վերջնական պատիժը անչափահասների նկատմամբ չի կարող գերազանցել տասներկու տարին (ՀՀ ՔՕ, 90-րդ հոդված, 4-րդ մաս):

ՀՀ ՔՕ նախագիծն այս հարցի վերաբերյալ տալիս է այլ կարգավորումներ. նախ՝ ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար, ինչպես նաև առաջին անգամ հանցանք կատարելու դեպքում, որը միջին ծանրության կամ ծանր հանցանք է և զուգորդված չէ բռնությամբ, անչափահասի նկատմամբ ազատազրկում չի նշանակվում: Եթե քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով բացի ազատազրկումից այլ պատիժ նախատեսված չէ, ապա դատարանը նշանակում է պատժի համակարգում առկա ազատությունից զրկելու հետ չկապված ավելի մեղմ պատժատեսակ, որը կիրառելի է անչափահասի նկատմամբ: Այսպիսով տասնվեց տարին լրանալը հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ նշանակվող պատժի նվազագույն և առավելագույն ժամկետը կամ չափը չեն կարող գերազանցել քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով կամ հոդվածի մասով նախատեսված պատժի առավելագույն և նվազագույն ժամկետի կամ

չափի մեկ երրորդը: Տասնվեցից տասնութ տարին լրացած հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվող պատժի նվազագույն և առավելագույն ժամկետը կամ չափը կրճատվում են մեկ երկրորդով: Եթե նշված կանոնները կիրառելիս պատժի ժամկետը կամ չափը պակաս է ստացվում տվյալ պատժատեսակի համար նախատեսված նվազագույն ժամկետից կամ չափից, ապա նշանակվում է ստացված ժամկետով կամ չափով պատիժ: ՀՀ ՔՕ նախագիծը հանցագործությունների համակցությամբ ազատագրկման ժամկետները գումարելիս նախատեսում է տարբերակված լուծումներ և առավելագույնը ժամկետ սահմանում տասներկու տարին: Իսկ դատավճիռների համակցությամբ ազատագրկման ձևով վերջնական պատիժը վերջին հանցանքը կատարելու պահին տասնվեց տարին չլրացած անձանց նկատմամբ չի կարող գերազանցել տասը, տասնութ տարին չլրացած անձանց նկատմամբ՝ տասներկու, իսկ քսանմեկ տարին չլրացած անձանց նկատմամբ՝ քսանհինգ տարի ժամկետը:

§ 2. Ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգման հասկացությունը և դասակարգման խմբերը

Ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգումը որոշակի հատկանիշների հիման վրա նրանց բաժանումն է՝ ըստ համեմատաբար միասեռ խմբերի, որն ուղղված է պատժի նպատակների առավել արդյունավետ իրականացմանը: Դատապարտյալների դասակարգման հիմքում ընկած է քրեական և քրեակատարողական իրավունքների այնպիսի սկզբունք, ինչպիսին պատժի կատարումը տարբերակելու և անհատականացնելու սկզբունքն է: Պատժի կատարումը տարբերակելու

և անհատականացնելու սկզբունքն իրականացվում է պատժի նշանակման և կատարման գործընթացում, և հաշվի է առնվում հանցագործության բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը, հանցագործի անձը, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, դատապարտյալի վարքագիծը պատժի կրման ընթացքում, վերաբերմունքը պատժին և այլն:

Ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգումն ապահովում է՝ դատապարտյալների տարբեր խմբերի մեկուսացումը՝ կանխելու համար առավել վտանգավոր հանցագործների ազդեցությունը (հատկապես, եթե վերջիններս ազատագրկման ձևով նախկինում պատիժ են կրել) նվազ վտանգավորների վրա, քրեակատարողական հիմնարկների անհրաժեշտ համակարգի ստեղծումը, քրեաիրավական ներգործության միջոցների խիստ անհատական կիրառումը, պատժի կրման արդյունավետ պայմանների ստեղծումը և այլն:

Դատապարտյալների հետ վարվեցողության նվազագույն չափանիշների 67-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատապարտյալների դասակարգման նպատակներն են՝ դատապարտյալների առանձնացումը նրանցից, ովքեր իրենց հանցավոր անցյալի կամ այլ բացասական հատկանիշների ուժով կարող են վատ ազդեցություն ունենալ այլ դատապարտյալների վրա, և դատապարտյալների դասակարգումը հեշտացնում է նրանց հետ տարվող աշխատանքը:

Ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգումը սերտորեն կապված է քրեական իրավունքի այնպիսի ինստիտուտի հետ, ինչպիսին հանցագործության տեսակներն են: Վերջինս որոշակի իմաստով որոշում է դատապարտյալների

դասակարգման խմբերը: Ազատագրկման դատապարտվածներին դասակարգմանն անմիջականորեն վերաբերում են նաև քրեական օրենսդրության բազմաթիվ այլ նորմեր և ինստիտուտներ:

Ազատագրկման դատապարտվածները դասակարգվում են իրավական, դաստիարակչական և հոգեբանական չափանիշներով: Դասակարգման չափանիշները կարող են լինել նաև սոցիալ-ժողովրդագրական (սեռը, տարիքը, առողջական վիճակը, քաղաքացիությունը) և քրեաիրավական (հանցագործության հասարակական վտանգավորությունը, հանցագործի անձի բնութագիրը, մեղքի ձևը, պատժի ժամկետը, ռեցիդիվը և այլն):

Թվարկված ինստիտուտները և նորմերն ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգման չափանիշներ են, որոնք իրացվում են դատապարտյալների նկատմամբ քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը որոշելիս:

Վերը թվարկվածները հիմք են տալիս առանձնացնել ազատագրկման դատապարտվածների դասակարգման հետևյալ խմբերը.

անզգույշ հանցագործությունների համար ազատագրկման դատապարտվածներ,

դիտավորյալ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար առաջին անգամ ազատագրկման դատապարտվածներ,

դիտավորյալ միջին ծանրության հանցագործությունների համար առաջին անգամ ազատագրկման դատապարտվածներ,

դիտավորյալ ծանր հանցագործությունների համար առա-

ջին անգամ ազատագրկման դատապարտվածներ,

առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար առաջին անգամ ազատագրկման դատապարտվածներ,

նախկինում ազատագրկում կրած դատապարտյալներ,

նախկինում ազատագրկում կրած դատապարտյալներ ռեցիդիվի դեպքում,

նախկինում ազատագրկում կրած դատապարտյալներ վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում,

նախկինում ազատագրկում կրած դատապարտյալներ առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում,

ցմահ ազատագրկման դատապարտվածներ,

դատարանների, իրավապահ, մաքսային և հարկային մարմինների աշխատող կամ նախկին աշխատող, պարտադիր կամ պայմանագրային զինվորական ծառայության սպայական կազմի զինծառայող կամ նախկին զինծառայող, ինչպես նաև ոստիկանության զինծառայող կամ նախկին զինծառայող դատապարտյալներ,

շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող հիվանդություններով տառապող դատապարտյալներ,

կին դատապարտյալներ,

անչափահաս դատապարտյալներ,

դատապարտյալ օտարերկրյա քաղաքացիներ և քաղաքացիություն չունեցող անձինք:

ՀՀ ՔԿՕ-ի վերլուծությունը հիմք է տալիս վերը նշված դասակարգման խմբերին ավելացնել ևս երկուսը՝ առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար մինչև տաս տարի ժամկետով ազատագրկման դատապարտվածներ և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար տաս տարուց ավելի

Ժամկետով ազատազրկման դատապարտվածներ:

Անչափահաս դատապարտյալների դասակարգման ինքնուրույն խմբի առանձնացումը բացատրվում է նրանց անձի հոգեֆիզիոլոգիական և պատիժների կատարման գործընթացի առանձնահատկություններով, ինչպես նաև կանխելու համար նրանց նկատմամբ չափահաս հանցագործների բացասական ազդեցությունը: Կին դատապարտյալների դասակարգման ինքնուրույն խմբի առանձնացումն իրականացվում է նրանց անվտանգության ապահովման նպատակով և ելնելով նրանց անձի հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններից:

Ազատազրկման դատապարտվածների դասակարգումն անհրաժեշտ նախադրյալներ է ստեղծում պատժի տարբերակման համար: Այն կանխորոշում է քրեակատարողական հիմնարկների համակարգը և ապահովում է դասակարգման տարբեր խմբերի պատկանող, հասարակական վտանգավորությամբ և վարքագծով տարբերվող դատապարտյալների միմյանցից առանձնացումը: Վերը ներկայացված դասակարգումն իրականացվում է ազատազրկման դատապարտվածներին քրեակատարողական հիմնարկներով բաշխելիս: Հայաստանի քրեակատարողական օրենսդրությունում քրեաիրավական տարբերակումն իրականացվում է ոչ դատական կարգով¹²:

¹² Մանրամասն տե՛ս **Хачикян А.М.**, Лишение свободы: Криминологические и уголовно-исполнительные проблемы, Ереван, 2008, գլուխ արագին:

§ 3. Ղատապարտյալների բաշխումն ըստ քրեակատարողական հիմնարկների տեսակների

Ազատազրկման ղատապարտված անձանց դասակարգումը կազմում է քրեակատարողական հիմնարկներով ղատապարտյալների փաստական բաշխման հիմքը: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ դասակարգման միևնույն խմբին պատկանող ղատապարտյալները ենթակա են համատեղ պատիժը կրելու՝ մեկ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններում: Այս կանոնն ազդում է քրեակատարողական հիմնարկների համակարգի վրա, չնայած որ վերջիններիս տեսակներն ավելի քիչ են, քան ղատապարտյալների դասակարգման խմբերը, և միևնույն տեսակի քրեակատարողական հիմնարկում ենթակա են պատիժ կրելու դասակարգման տարբեր խմբերի պատկանող ղատապարտյալներ:

Քրեակատարողական օրենսդրությունը նախատեսում է դասակարգման տարբեր խմբերի պատկանող ղատապարտյալների միմյանցից անջատ պահելու կարգը: ՀՀ ՔԿՕ-ի 68-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեակատարողական հիմնարկում անջատ են պահվում՝

- 1) տղամարդիկ՝ կանանցից.
- 2) անչափահասները՝ չափահասներից,
- 3) առաջին անգամ ազատազրկման ղատապարտված անձինք, բացի առանձնապես ծանր հանցագործության համար ղատապարտված անձանցից՝ նախկինում ազատազրկման ձևով պատիժ կրած ղատապարտյալներից.
- 4) ղատարանների, իրավապահ, մաքսային և հարկային մարմինների աշխատող կամ նախկին աշխատող, պարտադիր կամ պայմանագրային զինվորական ծառայության սպայական

կազմի զինծառայող կամ նախկին զինծառայող, ինչպես նաև ոստիկանության զինծառայող կամ նախկին զինծառայող դատապարտյալը՝ մյուս դատապարտյալներից.

5) շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող հիվանդություններով տառապող դատապարտյալը՝ մյուս դատապարտյալներից.

6) դատապարտյալը, որի կյանքին կամ առողջությանը վտանգ է սպառնում, մյուս դատապարտյալներից՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի որոշմամբ.

7) անզգուշությամբ կատարված հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձինք՝ դիտավորությամբ կատարված հանցագործության համար դատապարտված անձանցից.

8) ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձինք՝ որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանցից ***(դասակարգման այս խմբի անջատ պահելու կարգը ուժը կորցել է 03.06.2019):***

Օտարերկրյա քաղաքացի և քաղաքացիություն չունեցող դատապարտյալներն նույնպես առանձին են պահվում ՀՀ քաղաքացի դատապարտյալներից:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում, քրեակատարողական հիմնարկների բուժական ստորաբաժանումներում, ինչպես նաև այն քրեակատարողական հիմնարկում, որին առընթեր կա մանկատուն, դատապարտյալներին անջատ պահելու վերը սահմանված պահանջները կիրառվում են հնարավորինս:

Այսպիսով՝ դատապարտյալների դասակարգման չափանիշների հիմքը քրեական օրենսդրությունն է, իսկ միմյանցից

անջատ պահելու կանոնները թե՛ միևնույն քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում և թե՛ տարբեր քրեակատարողական հիմնարկներում քրեակատարողական օրենսդրության կարգավորման առարկան են: Ամբողջությամբ վերցրած, դատապարտյալների դասակարգման չափանիշները և միմյանցից անջատ պահելու հիմքերը հանդիսանում են համատեղ ինստիտուտ քրեական և քրեակատարողական իրավունքների համար:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծն, ի համապատասխանություն միջազգային իրավական փաստաթղթերի պահանջների, չի նախատեսում նաև անզուգուշությամբ կատարված հանցագործությունների համար ազատազրկման դատապարտվածներին, ինչպես նաև առաջին անգամ ազատազրկման դատապարտվածներին անջատ պահելու կարգը և, բնականաբար, ցմահ ազատազրկման դատապարտվածների:

Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը որոշում է ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնում գործող տեղաբաշխման հանձնաժողովը՝ դատապարտյալների դասակարգման չափանիշների և միմյանցից անջատ պահելու վերը շարադրված կանոններին համապատասխան: ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի տեղաբաշխման հանձնաժողովը ստեղծվել և դրա գործունեության կարգը հաստատվել է ՀՀ արդարադատության նախարարի 2005թ. ապրիլի 21-ի հրամանով: Տեղաբաշխման հանձնաժողովի գործունեության կարգն իրականացվում է ՀՀ արդարադատության նախարարի նոր (14.03.2012թ) հրամանով:

Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը որոշվում է հետևյալ առանձնահատկություններով.

1) անզգուշությամբ կատարած հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվելու դեպքում՝ բաց հիմնարկ.

2) դիտավորյալ ոչ մեծ, միջին ծանրության կամ ծանր հանցագործության համար առաջին անգամ որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվելու դեպքում՝ կիսաբաց հիմնարկ.

3) առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց պակաս ժամկետով առաջին անգամ դատապարտվելու կամ ռեցիդիվի կամ վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում՝ կիսափակ հիմնարկ.

4) առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտվելու, ինչպես նաև առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում՝ փակ հիմնարկ.

5) որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվելու և բուժսանիտարական ու բուժկանխարգելիչ համապատասխան օգնություն կազմակերպելու անհրաժեշտության դեպքում՝ բուժական հիմնարկ (ՀՀ ՔԿՕ, 100-րդ հոդված, 2-րդ մաս):

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում՝ ՄԻԱՎ վարակակիր, պալարախտի բաց ձևով հիվանդ կամ սեռական ճանապարհով փոխանցվող հիվանդություններով տառապող, ալկոհոլիզմից, թմրամոլությունից և թունամոլությունից բուժման կարիք ունեցող, մեղսունակությ-

յունը չբացառող հոգեկան խանգարումով, ինչպես նաև բուժ-սանիտարական կամ բուժկանխարգելիչ օգնության կարիք ունեցող դատապարտյալները:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 67-րդ հոդվածը սահմանում է նաև, որ տեղաբաշխման հանձնաժողովը պատիժը կրելու համար նախատեսում է դատապարտյալի նախկին մշտական կամ մերձավոր ազգականների բնակության վայրին հնարավորինս մոտ քրեակատարողական հիմնարկ, եթե նման տեղաբաշխումը չի խոչընդոտում անվտանգության ապահովման կամ դատապարտյալների համատեղելիության պահանջներին:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 68-րդ հոդվածը սահմանում է ազատազրկման դատապարտվածների բաշխումն ըստ քրեակատարողական հիմնարկների տեսակների.

1. Ազատազրկում կատարող բաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում անզգույշ և դիտավորյալ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար առաջին անգամ ազատազրկման դատապարտվածները:

2. Ազատազրկում կատարող կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում դիտավորյալ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար մինչև տասը տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվածները:

3. Ազատազրկում կատարող փակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածները, ինչպես նաև նախկինում ազատազրկում կրածները՝ ռեցիդիվի դեպքում:

4. Ազատազրկման դատապարտվելու և բուժսանիտարական ու բուժկանխարգելիչ համապատասխան օգնություն

կազմակերպելու անհրաժեշտության դեպքում՝ ազատագրվում պատժատեսակը կատարում է բժշկական քրեակատարողական հիմնարկը:

Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, թե ովքեր են հանդիսանում **նախկինում ազատագրված անօրինական պատիժ կրած անձինք**. Այդպիսիք են՝ նրանք, ովքեր անցյալում կատարված հանցավոր արարքի համար դատապարտվել են ազատագրված և պատիժ են կրել որևէ քրեակատարողական հիմնարկում: Չեն կարող համարվել նախկինում ազատագրված անօրինական պատիժ կրածներ՝ նրանք, ովքեր դատապարտվել են հանրային աշխատանքների և պատիժը կրելուց չարամտորեն խուսափելու համար, պատժի չկրած մասը փոխարինվել է ազատագրված, անօրինական, ովքեր դատարանի դատավճռով գտնվել են ազատագրված վայրերում, և վերաքննության կամ վճռաբեկության կարգով գործը կարճվել է, կամ փոփոխվել է և նշանակվել է այլ պատժատեսակ, կամ դատավճիռը պայմանականորեն չի կիրառվել, ազատագրված դատապարտված, բայց փաստորեն պատիժը չկրած անօրինական կամ համաներման կիրառման հետևանքով, անօրինական, ում նկատմամբ մեղադրական դատավճիռն ի կատար չի ածվել քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետները լրանալու պատճառով, նախկինում ազատագրված դատապարտվածները, ովքեր պատժի ամբողջ ժամկետի ընթացքում գտնվել են նախնական կալանքի մեջ և քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժ չեն կրել: Որոշակի առումով նախկինում ազատագրվում չկրած պետք է համարել նաև այն ազատագրված դատապարտվածներին, որոնց դատվածությունը դատական կարգով հանվել է կամ մարվել: Վերը շարադրվածի բովանդա-

կուրթյունից երևում է, որ նախկինում ազատագրվում չկրած են հանդիսանում նաև ազատագրվման վայրերում պատժի կրման ընթացքում հանցավոր արարք կատարած և կրկին ազատագրվման դատապարտվածները:

***§ 4. Ազատագրվման դատապարտվածներին պատիժը
կրելու ուղարկելը և քրեակատարողական
հիմնարկներ ընդունելու կարգը***

Որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատագրվման դատապարտված անձը պատիժը կրելու է ուղարկվում ոչ ուշ, քան դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու և այն ի կատար ածելու կարգադրությունը ստանալու օրվանից հետո՝ քսանօրյա ժամկետում: Այդ ժամկետում դատապարտյալն իրավունք ունի մերձավոր ազգականների կամ այլ անձանց հետ ունենալու կարճատև տեսակցություն: Դատապարտյալի ընտրությամբ նրա որևէ բարեկամի հայտնվում է, թե ուր է ուղարկվում նա պատիժը կրելու:

Քրեակատարողական հիմնարկներ ուղարկելիս կազմվում է կարգագիր՝ թե՛ մեկ, թե՛ մի քանի դատապարտյալների համար: Կարգագրում նշվում են դատապարտյալների ընդհանուր քանակը և քրեական օրենքի հոդվածները, որով նրանք դատապարտվել են: Կարգագրին կցվում են դատապարտյալների անձնական գործերը կնքված վիճակում, որոնք պարունակում են տեղաբաշխման հանձնաժողովի նիստի արձանագրությունից քաղվածք, անձնական և մատնադրոշմային քարտեր, լուսանկարներ, դատավճռի պատճեն, դատարանի տեղեկանքը դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու մասին, տեղեկանք դատվածության մասին, բժշկական քարտ և այլն:

Ազատագրկման դատապարտվածները պատժի կրման վայր են ուղարկվում և պատժի կրման մեկ վայրից մյուսն են տեղափոխվում պահակախմբով՝ պետության հաշվին: Դատապարտյալների տեղափոխման կարգը սահմանվում է ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությամբ: Դատապարտյալը փոխադրվում է պահախմբով, անհրաժեշտության դեպքում՝ բժշկական հսկողությամբ, բավարար լուսավորություն և օդափոխություն ունեցող, նրան ավելորդ ֆիզիկական անհարմարություն պատճառելը բացառող փոխադրամիջոցով: Փոխադրման ընթացքում դատապարտյալը պետք է ապահովված լինի համապատասխան նյութակենցաղային և սանիտարահիգիենիկ պայմաններով, ինչպես նաև հնարավորինս պաշտպանված լինի վիրավորանքից և հասարակական հետաքրքրասիրությունից (ՀՀ ՔԿՕ, 64-րդ հոդված):

Կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին ձեռնաշղթաներով կամ ոտնաշղթաներով փոխադրելը թույլատրվում է այն դեպքերում, երբ հիմնավոր կասկածներ կան ենթադրելու, որ կալանավորված անձը կամ դատապարտյալը կարող է դիմել փախուստի, վնասել իրեն կամ իրեն ուղեկցող անձանց կամ այլ կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների: Ելնելով անհրաժեշտությունից՝ կալանավորված անձը կամ դատապարտյալը փոխադրամիջոցից մինչև փոխադրման վայր կարող է տեղափոխվել ձեռնաշղթայով կամ ոտնաշղթայով կամ ուղեկցող անձին ձեռնաշղթայով ամրակցված վիճակում: Չորս և ավելի ժամ տևողությամբ փոխադրման դեպքում կալանավորված անձը կամ դատապարտյալը պետք է ապահովվի սննդով:

Դատապարտյալների՝ պահակախմբով տեղափոխումն

իրականացվում է տղամարդկանց կանանցից, անչափահասներին չափահասներից, միևնույն գործով դատապարտվածներին միմյանցից անջատ պահելու կանոններին համապատասխան: ՄԻԱՎ վարակակիր, պալարախտի բաց ձևով կամ սեռական ճանապարհով փոխանցվող հիվանդություններով, մեղսունակությունը չբացառող հոգեկան խանգարումով դատապարտյալները տեղափոխվում են միմյանցից և առողջ դատապարտյալներից անջատ, իսկ բժշկական եզրակացության դեպքում՝ բուժաշխատողների ուղեկցությամբ:

Դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո ազատագրվման դատապարտվածը, ինչպես հայտնի է, ձեռք է բերում նոր կարգավիճակ, բայց դատապարտյալի իրավունքների և պարտականությունների փաստացի իրականացումը սկսվում է քրեակատարողական հիմնարկ ընդունվելուց հետո: Դատապարտյալի քրեակատարողական հիմնարկ ընդունումը իրենից ներկայացնում է կազմակերպչական, կանխարգելիչ, հոգեբանադաստիարակչական միջոցառումների համալիր: Այն բարդ և կարևոր միջոցառում է և պահանջում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի լուրջ վերաբերմունքը¹³: Դրանով է պայմանավորված դատապարտյալներին քրեակատարողական հիմնարկներ ընդունելու կարգի իրավական նշանակությունը:

Ազատագրվման դատապարտվածին քրեակատարողական հիմնարկ ընդունում է տվյալ հիմնարկի վարչակազմը՝ քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով սահմանված կարգով:

¹³ См. Уголовно-исполнительное право, Под ред. Калинина Ю.И., Т. 2, М., 2006, № 59:

Քրեակատարողական հիմնարկ ընդունվող դատապարտյալը պարտադիր ենթարկվում է անձնական խուզարկության, իսկ նրա իրերը՝ զննության:

Բժշկական զննություն անցնելու և քրեակատարողական հիմնարկի պայմաններին հարմարվելու նպատակով դատապարտյալը մինչև յոթ օր ժամկետով տեղավորվում է կարանտինային բաժանմունքում: Կարանտինային բաժանմունքի խցում տեղավորվելուց անմիջապես հետո քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը նրա իրավունքների և պարտականությունների, պատիժը կրելու կարգի և պայմանների, ինչպես նաև պատիժը կրելու սահմանված կարգի խախտման համար նախատեսված պատասխանատվության, նրա նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու համար առկա տեխնիկական միջոցների, ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ և հրազեն գործադրելու դեպքերի մասին տեղեկացնում է դատապարտյալին, որը հաստատվում է տվյալ անձի ստորագրությամբ, իսկ դրա մասին տեղեկանքը կցվում է նրա անձնական գործին:

Քրեակատարողական հիմնարկ բերված դատապարտյալի ընդունումը կազմակերպվում է կարանտինային բաժանմունքում և, որպես կանոն, իրականացվում է ժամը 10:00-20:00-ը քրեակատարողական հիմնարկի պատասխանատու հերթապահի կողմից: Կարանտինային բաժանմունքը գտնվում է քրեակատարողական հիմնարկի առանձնացված հատվածում այնպես, որպեսզի բացառվի մյուս խցերում կամ կացարաններում գտնվող դատապարտյալների հետ շփումը՝ բացառությամբ բաց քրեակատարողական հիմնարկի: Կարանտինային բաժանմունքում դատապարտյալները գտնվում են տվյալ քրեակատարողական հիմնարկի համար սահմանված պատժի

կրման նույնատիպ պայմաններում: Կարանտինային բաժանմունքում գտնվելու ընթացքում դատապարտյալները տեղաբաշխվում են ըստ խցերի կամ կացարանների, որտեղ նրանք փոխադրվում են կարանտինային բաժանմունքում աշխատանքները սահմանված կարգով ավարտվելուց հետո:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 71-րդ հոդվածը սահմանում է, որ քրեակատարողական հիմնարկ փոխադրված դատապարտյալը բժշկական զննություն անցնելու, քրեակատարողական հիմնարկի պայմաններին հարմարվելու, քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգին ծանոթանալու, ինչպես նաև ռիսկերի և կարիքների գնահատման հիման վրա իր պատժի կրման անհատական պլանավորման նպատակով մինչև **տասնհինգ օր** ժամկետով տեղափոխվում է կարանտինային բաժանմունքում: Կարանտինային բաժանմունքում դատապարտյալի գտնվելու առանձնահատկությունները սահմանվում են քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով:

Դատապարտյալը քրեակատարողական հիմնարկ փոխադրվելուց անմիջապես հետո գրանցվում է դրա համար նախատեսված մատյաններում և անհատական քարտերում: Քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալների հաշվառումն ունի հետևյալ նպատակները՝ քրեակատարողական հիմնարկների գործունեության կարգավորում, պատժի կրման անհատական պլանավորման, դատապարտյալների պատժի կրումից ժամանակին ազատելու ապահովում, դատավճիռների, համաներման, ներման ակտերի ժամանակին, անսխալ իրականացման հնարավորության ստեղծում:

Յուրաքանչյուր դատապարտյալի համար վարվում է անձ-

նական գործ: Անձնական գործը պետք է ներառի նրա անձին և պատիժը կատարելուն վերաբերող պարբերաբար թարմացվող տեղեկություններ, այդ թվում՝ դատապարտյալի նկատմամբ նախկինում կիրառված խափանման միջոցի մասին, քրեակատարողական հիմնարկ ընդունելու և պատժից ազատելու ամսաթվերը: Անձնական գործին կարող են ծանոթանալ դատապարտյալը և միայն նման լիազորություն ունեցող անձը: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը երաշխավորում է դատապարտյալի անձնական տվյալների պաշտպանվածությունը հասարակական հետաքրքրասիրությունից:

Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը պարտավոր է դատապարտյալի՝ քրեակատարողական հիմնարկ ընդունվելու կամ մեկ հիմնարկից մյուսը փոխադրվելու մասին անհապաղ տեղյակ պահել դատապարտյալի մերձավոր ազգականներին կամ դատապարտյալի նշած անձանց:

Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմն իրավունք չունի դատապարտյալի գտնվելու վայրի մասին հայտնելու վերը նախատեսված անձանց, եթե դատապարտյալը գրավոր դիմում է ներկայացրել այդ մասին, բացառությամբ անչափահասների (ՀՀ ՔԿՕ, 67-րդ հոդված):

Ընտանիքին կամ մերձավոր ազգականներին հայտնվում է հիմնարկի հասցեն, սննդամթերքների և առաջին անհրաժեշտության առարկաների ցանկն ու քանակը, որ կարող են ստանալ դատապարտյալները ծանրոցներով, հանձնուքներով և փաթեթներով, ինչպես նաև տեսակցությունների տրամադրման կարգը և այլն:

***§ 5. Ղատապարտյալներին կալանավորվածներին պահելու
վայրում թողնելը կամ փակ կամ կիսափակ
քրեակատարողական հիմնարկ ուղարկելը***

Ազատագրված ղատապարտվածները, որոնց նկատմամբ դատավճիռը մտել է օրինական ուժի մեջ, ընդհանուր կանոնի համաձայն, պատիժ են կրում համապատասխան քրեակատարողական հիմնարկում: Միաժամանակ, երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում ղատապարտյալներին թողնել կալանավորվածներին պահելու վայրում կամ ուղարկել փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ, չնայած որ պատժի կրումը նախատեսված է այլ քրեակատարողական հիմնարկում: Քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսվում է կալանավորվածներին պահելու վայրերում ազատագրված ղատապարտվածներին թողնելու երկու դեպք՝ տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքներ կատարելու համար (ղատապարտյալը այդ նպատակով կարող է ուղարկվել նաև փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ) և դատավարական գործողություններ կատարելու անհրաժեշտության դեպքում:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 110-րդ հոդվածով սահմանված կարգով դիտավորությամբ կատարված հանցագործության համար առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով ազատագրված ղատապարտված անձը, որը պատիժը պետք է կրի կամ կրում է կիսաբաց կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում, կարող է ուղարկվել փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ կամ թողնվել կալանավորվածներին պահելու վայրում՝ տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքներ կատարելու նպատակով:

Դատապարտյալը տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքների համար փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ է ուղարկվում կամ կալանավորվածներին պահելու վայրում է թողնվում ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության տեղաբաշխման հանձնաժողովի որոշմամբ, դատապարտյալի գրավոր համաձայնությամբ՝ հաշվի առնելով օրինապահ վարքագիծը:

Տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքների համար փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ ուղարկված կամ կալանավորվածներին պահելու վայրում թողնված դատապարտյալը պահվում է կիսաբաց քրեակատարողական հիմնարկի համար՝ ՀՀ ՔԿՕ-ով նախատեսված պայմաններում՝ մյուս դատապարտյալներից մեկուսացված և անջատ:

Նրանք բնակվում են կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի առանձին շենքերում, չփակվող ընդհանուր խցերում: Նրանք մեկուսացված են նաև պատիժ կրող այն դատապարտյալներից, ովքեր օգտագործվում են քրեակատարողական հիմնարկի այլ աշխատանքների համար: Այս դատապարտյալներն օգտագործվում են կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի նյութական ապահովման, բարեկարգման աշխատանքներում, ինչպես նաև շինությունների և կառույցների անհրաժեշտ կենցաղային աշխատանքներում: Քրեակատարողական հիմնարկի տարածքից նրանք կարող են դուրս գալ միայն օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում:

Մեկ այլ անձի կողմից կատարված հանցավոր արարքի

վերաբերյալ գործերով քննչական գործողություններ կատարելու անհրաժեշտության դեպքում ազատագրկման դատապարտվածը, որը պատիժ պետք է կրի քրեակատարողական հիմնարկում, կարող է թողնվել կալանավորվածներին պահելու վայրում՝ ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետով: Մեկ այլ անձի կողմից կատարված հանցավոր արարքի վերաբերյալ գործերով դատական քննության մասնակցելու անհրաժեշտության դեպքում, դատապարտյալը դատարանի որոշմամբ գործի քննության ընթացքում կարող է թողնվել կալանավորվածների պահելու վայրում: Մեկ այլ անձի կողմից կատարված հանցավոր արարքի վերաբերյալ գործերով քննչական գործողություններ կատարելու կամ դատական քննությանը մասնակցելու համար քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալը՝ համապատասխան մարմնի պատճառաբանված որոշմամբ, կարող է բերվել կալանավորվածների պահելու վայր: Դատապարտյալին քրեակատարողական հիմնարկից կալանավորվածներն պահելու վայր տեղափոխելու դատարանի կամ նախաքննության մարմնի որոշումը ենթակա է անհապաղ կատարման: Այս խմբին պատկանող դատապարտյալները կրում են **«Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին»** ՀՀ օրենքով սահմանված նախնական կալանքի տակ գտնվող անձանց իրավունքները և պարտականությունները:

§ 6. Քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը փոխելը

Ինչպես հայտնի է, դատապարտյալների դասակարգման կարևորագույն խնդիրներից է քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը որոշելը, որտեղ և դատապարտյալը պետք է կրի

պատիժը: Օրենսդիրը սահմանում է ընդհանուր կանոն, համաձայն որի՝ դատապարտյալը պատժի ամբողջ ժամկետը, որպես կանոն, կրում է մեկ քրեակատարողական հիմնարկում:

Նման մոտեցումը պայմաններ է ստեղծում դատապարտյալի անձի ուսումնասիրման, պատժի կրման անհատական պլանավորման, պատժի արդյունավետ կատարման, քրեափրավական ներգործության միջոցների խելամիտ կիրառման համար: Բայց պրակտիկայում պատժի կրման ընթացքում երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում դատապարտյալի պատժի կրման պայմանների փոփոխման, այդ թվում՝ մեկ քրեակատարողական հիմնարկից մեկ այլ քրեակատարողական հիմնարկ տեղափոխելու միջոցով: Նման տեղափոխությունը չի նշանակում դատապարտյալի դասակարգման խմբի փոփոխում: Դատապարտյալի դասակարգման խումբը պատժի կրման ամբողջ ժամկետի ընթացքում որպես կանոն անփոփոխ է:

Պատժի կրման պայմանների փոփոխման հնարավորությունը, որը կախված է պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի վարքագծից, պատժի կատարման կարևոր սկզբունքներից մեկն է: Ընդհանուր առմամբ քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը փոխելն ուղղված է քրեակատարողական օրենսդրության պատժի կատարումը տարբերակելու և անհատականացնելու սկզբունքի իրականացմանը:

Պատժի կրման պայմանների փոփոխումը վերաբերում է ազատազրկման դատապարտվածների նկատմամբ կիրառվող խրախուսանքի և տույժի միջոցների թվին: Ինչպես նշել ենք, նման փոփոխում կարող է կատարվել ինչպես մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում, այնպես էլ մեկ

քրեակատարողական հիմնարկից մեկ այլ քրեակատարողական հիմնարկ տեղափոխելու միջոցով, երբ պատժի կրման պայմանները մեղմացվում են կամ, ընդհակառակը, խստացվում:

Քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը կարող է փոխվել՝ ելնելով դատապարտյալի վարքագծից: Քրեակատարողական հիմնարկի տեսակի փոփոխումը, երբ նախատեսվում է պատժի կրման պայմանների բարելավում, իրականացվում է դատապարտյալի դրական վարքագծի դրսևորման և պատժի ժամկետի օրենքով նախատեսված որոշակի մասը կրելու դեպքում:

Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը կարող է փոխվել դեպի մեկուսացվածության առավել բարձր աստիճանի պատիժը կատարելու ցանկացած ժամանակ՝ հիմք ընդունելով ազատագրկման դատապարտված անձի դրսևորած բացասական վարքագիծը կամ վերջինիս գրավոր դիմումը: Անզգուշությամբ կատարված հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատագրկման դատապարտված անձի նկատմամբ պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը չի կարող փոխվել կիսափակ կամ փակ քրեակատարողական հիմնարկի: Արգելվում է փոխել անզգուշությամբ կատարած հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատագրկման դատապարտված անչափահաս անձի նկատմամբ պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը դեպի մեկուսացվածության առավել բարձր աստիճանի (ՀՀ ՔԿՕ-ի 102-րդ հոդված, երկրորդ մաս):

Պատժի կրման պայմանների փոփոխումը դատապարտ-

յալին քրեակատարողական հիմնարկի մեկ տեսակից այլ տեսակ տեղափոխելու միջոցով իրենից ներկայացնում է պայմանների փոփոխման առավել հստակ և ամբողջական համակարգ, քանի որ նախատեսում է ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական փոփոխությունների հնարավորություն¹⁴:

Դատապարտյալները, փոխադրվելով մեկ քրեակատարողական հիմնարկից մեկ այլ քրեակատարողական հիմնարկ, ձեռք են բերում այդ քրեակատարողական հիմնարկի դատապարտյալների իրավունքները և պարտականությունները: Նրանց նկատմամբ մյուս դատապարտյալների համեմատությամբ ոչ մի սահմանափակում կամ արտոնություն չի կիրառվում:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 102-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը կարող է փոխվել մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի՝ հիմք ընդունելով ազատագրվման դատապարտված անձի դրսևորած դրական վարքագիծը, մասնավորապես՝

1) բաց քրեակատարողական հիմնարկ կարող են տեղափոխվել՝

ա) անզգուշությամբ կատարված հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատագրվման դատապարտված և կիսաբաց հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը,

բ) դիտավորությամբ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության կամ ծանր հանցագործության համար առաջին անգամ որոշակի ժամկետով ազատագրվման դատապարտված և կիսաբաց հիմ-

¹⁴ Տե՛ս **Бриллиантов А.В.**, Проблемы классификации осужденных к лишению свободы в целях дифференциации условий отбывания наказания, М., 1995, էջ 8:

նարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ քառորդը կրելուց հետո,

գ) առանձնապես ծանր հանցագործության համար մինչև տասը տարի ժամկետով ազատազրկման առաջին անգամ դատապարտված կամ ռեցիդիվի կամ վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում և կիսաբաց հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն կեսը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո,

դ) առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված և կիսաբաց հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն երկու երրորդը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն կեսը կրելուց հետո,

ե) ցմահ ազատազրկման դատապարտված և կիսաբաց հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն քսան տարին կրելուց հետո:

2) կիսաբաց հիմնարկ կարող են տեղափոխվել՝

ա) ռեցիդիվի դեպքում՝ կիսափակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ քառորդը կրելուց հետո,

բ) վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում կամ առանձնապես

ծանր հանցագործության համար մինչև տասը տարի ժամկետով ազատազրկման առաջին անգամ դատապարտված և կիսափակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն կեսը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո,

գ) առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված և կիսափակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն կեսը կրելուց հետո, իսկ անչափահաս դատապարտյալի դեպքում՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո,

դ) ցմահ ազատազրկման դատապարտված և կիսափակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն տասնութ տարին կրելուց հետո.

3) կիսափակ հիմնարկ կարող են տեղափոխվել՝

ա) առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված և փակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ քառորդը կրելուց հետո,

բ) ցմահ ազատազրկման դատապարտված և փակ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն տասնհինգ տարին կրելուց հետո:

ՀՀ ՔԿՕ-ն նախատեսում է՝ պատժի հետագա կրելը շարունակելու համար դատապարտյալին մեկ հիմնարկից նույն տեսակի մեկ այլ հիմնարկ տեղափոխել թույլատրվում է նրա հիվանդության, քրեակատարողական հիմնարկի վերակազ-

մակերպման կամ լուծարման, դատապարտյալի անձնական անվտանգությունն ապահովելու, ինչպես նաև տվյալ քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալի հետագա գտնվելուն խոչընդոտող այլ բացառիկ հանգամանքների դեպքերում:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծը այս հարցի կապակցությամբ նախատեսում է այլ կարգավորումներ: Այսպես, պատժի կրման սահմանված կարգի չարամիտ խախտումների համար դատապարտյալը կարող է մեկ քրեակատարողական հիմնարկից տեղափոխվել մեկուսացվածության ավելի բարձր աստիճան ունեցող քրեակատարողական հիմնարկ՝ ոչ ավելի, քան մեկ տարի ժամկետով, պատժի չկրած մասն այն տեսակի քրեակատարողական հիմնարկում կրումով, որը նախկինում որոշված էր նրա համար:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 77-րդ հոդվածը սահմանում է պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը փոխելու դեպքերը.

1. Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը կարող է փոխվել մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի՝ հիմք ընդունելով Վերասոցիալականացման գնահատման հանձնաժողովի եզրակացությունն ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածի դրսևորած օրինապահ վարքագծի վերաբերյալ, մասնավորապես՝

1) բաց քրեակատարողական հիմնարկ կարող են տեղափոխվել՝

ա) դիտավորությամբ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար առաջին անգամ որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ առն-

վազն երեք ամիս այդ հիմնարկում պահվելուց հետո,

բ) ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար մինչև տասը տարի ժամկետով ազատազրկման առաջին անգամ դատապարտված և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն կեսը կրելուց հետո,

գ) առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված կամ նախկինում ազատազրկում կրած դատապարտյալը՝ ռեցիդիվի դեպքում և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն երկու երրորդը կրելուց հետո,

դ) ցմահ ազատազրկման դատապարտված և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն քսան տարին կրելուց հետո:

2) կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկ կարող են տեղափոխվել՝

ա) առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված կամ նախկինում ազատազրկում կրած դատապարտյալ՝ ռեցիդիվի դեպքում և փակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն մեկ քառորդը կրելուց հետո,

բ) ցմահ ազատազրկման դատապարտված և փակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը՝ նշանակված պատժի առնվազն տասնհինգ տարին կրելուց հետո:

2. Պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական

հիմնարկի տեսակը կարող է փոխվել դեպի մեկուսացվածության առավել բարձր աստիճանի պատիժը կատարելու ցանկացած ժամանակ՝ հիմք ընդունելով Վերասոցիալականացման գնահատման հանձնաժողովի եզրակացությունը դատապարտյալի դրսևորած բացասական վարքագծի վերաբերյալ կամ վերջինիս գրավոր դիմումը: Անզգույշ, ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար ազատազրկման դատապարտվածի նկատմամբ պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը չի կարող փոխվել փակ քրեակատարողական հիմնարկի:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ
ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՈՒՄ

***§ 1. Ազատագրելու պատժատեսակի կատարման
կանոնակարգի հասկացությունը և հիմնական պահանջները***

Քրեակատարողական հիմնարկներում, ինչպես և ցանկացած այլ մարմնում կանոնակարգը հիմնվում է որոշակի կանոնների վրա, որոնց կատարումը ենթադրում է համապատասխան պարտականությունների իրականացում: Կանոնակարգն քրեակատարողական հիմնարկներում օժտված է հատուկ, միայն իրեն բնորոշ գծերով: Մասնավորապես, կանոնակարգի շրջանակներում են իրականացվում դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող հարկադրանքի միջոցների և իրավասահմանափակումների ամբողջությունը, որոնք կազմում են ազատագրելու պատժատեսակի էությունը: Կանոնակարգը հանդիսանում է պատժի նպատակների իրականացման հիմնական միջոց, որի պահանջները սահմանվում են քրեակատարողական օրենսդրության նորմերով: Եվ վերջապես, կանոնակարգն ազատագրկման վայրերում ունի իր պահանջների իրականացման ապահովման հատուկ մեխանիզմ:

Այսպիսով՝ ***կանոնակարգը քրեակատարողական հիմնարկում օրենքով և իրավական այլ ակտերով սահմանված պատիժը կատարելու ու կրելու կարգի և պայմանների ամբողջությունն է*** (ՀՀ ՔԿՕ, 70-րդ հոդված, առաջին մաս): Կանոնակարգը կարգավորում են դատապարտյալների կյանքի բոլոր կողմերն ազատագրկման վայրերում պատժի կրման ամբողջ ժամկետի ընթացքում և սահմանում դատապարտյալների

թույլատրելի վարքի սահմանները: Կանոնակարգը սահմանափակում է ազատագրված դատապարտվածների իրավունքները, բայց միաժամանակ պաշտպանում է նրանց շահերը, քանի որ կանոնակարգի պահանջները հավասարապես պարտադիր են և՛ յուրաքանչյուր դատապարտյալի, և՛ քրեակատարողական հիմնարկի ցանկացած աշխատակցի համար:

Կանոնակարգը սահմանում է նաև իրավահարաբերության բոլոր մասնակիցների և սուբյեկտների վարքի կանոնները, նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք ծագում են պատժի կատարման և կրման առիթով, ինչպես նաև իրավասահմանափակումների իրականացման կարգը:

Դատապարտյալների վերասոցիալականացման հիմնական միջոցների թվում նշվում է նաև կանոնակարգը (պատիժ կատարելու և կրելու սահմանված կարգն ու պայմանները): Այն ապահովում է դատապարտյալների պարտադիր տարբերակված մեկուսացումը հասարակությունից և պահպանությունը, նրանց նկատմամբ մշտական հսկողության սահմանումը՝ նոր հանցագործություններ կամ այլ հակաօրինական արարքներ կատարելու հնարավորությունը բացառելու նպատակով, նրանց պարտականությունների պատշաճ կատարման ապահովումը, իրավունքների ու օրինական շահերի իրականացումը, դատապարտյալների և քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների անվտանգությունը, դատապարտյալների դասակարգման տարբեր խմբերի՝ միմյանցից անջատ պահելը, պատժի կրման պայմանների փոփոխումը, պահելու տարբեր պայմաններ նախատեսումը՝ ելնելով դատապարտյալի անձից և նրա վարքագծից, կատարված հանցագործության բնույթից ու հասարակական վտանգավորության

աստիճանից:

Կանոնակարգը պայմաններ է ստեղծում դատապարտյալների վերասոցիալականացման միջոցների կիրառման համար: Այս տեսակետից անհրաժեշտ է առանձնացնել այն նորմերը, որոնք սահմանում են դատապարտյալների վերասոցիալականացման միջոցների՝ դատապարտյալի հետ տարվող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների, դատապարտյալի աշխատանքային, կրթական, մշակութային, մարզական և նման այլ զբաղվածության, ինչպես նաև հասարակական ներգործության իրականացման կարգն ու պայմանները: Կանոնակարգը պարունակում է նաև նորմեր, որոնք սահմանում են դատապարտյալների նյութակենցաղային ապահովումը և բժշկասանիտարական սպասարկումը: Ինքնուրույն նշանակություն ունեն կանոնակարգի այն նորմերը, որոնք կարգավորում են հանցագործությունների և այլ իրավախախտումների կանխումը, ինչպես պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալների, այնպես էլ այլ անձանց կողմից: Այն ընդգրկում է դատապարտյալների պահպանության և նրանց նկատմամբ վերահսկողության իրականացման կանոնները, կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը և այլն:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 70-րդ հոդվածի երկրորդ մասի համաձայն՝ քրեակատարողական հիմնարկներում սահմանված կանոնակարգի նպատակն է՝ ապահովել քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալին պահելու՝ մարդկային արժանապատվությունը չնվաստացնող պայմաններ, հնարավորինս նվազեցնել ազատազրկման և ազատության մեջ գտնվելու միջև եղած հոգեբանական տարբերությունները, ապահովել կապն ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ, աջակցել դա-

տապարտյալին՝ նրանում ձևավորելու և զարգացնելու այն-
պիսի հմտություններ և ունակություններ, որոնք կօգնեն նրան
պատժից ազատվելուց հետո կազմակերպել հետագա կյանքը
(**ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը** նախատեսում է նաև՝ վերասոցիալակա-
նացնել դատապարտյալին, ձևավորել իրավահպատակ վար-
քագիծ):

Քրեակատարողական հիմնարկներում սահմանվում է
ներքին կանոնակարգ, որը նախատեսում է դատապարտյալին
քրեակատարողական հիմնարկ ընդունելու կարգը, դատա-
պարտյալի վարքագծի կանոնները, դատապարտյալին արգել-
ված առարկաների և իրերի ցանկն ու քանակը, արգելված ա-
ռարկաներն առգրավելու, դատապարտյալի և քրեակատարո-
ղական հիմնարկում նրա կացարանի խուզարկություն, ինչ-
պես նաև նրա իրերի զննություն կատարելու, տեսակցության,
նամակագրության, ծանրոցները, հանձնույթները և փաթեթնե-
րը դատապարտյալին հանձնելու, հեռախոսակապից, տեսա-
զանգից օգտվելու կարգը, օրվա կարգացուցակը և ՀՀ ՔԿՕ-ից
ու իրավական այլ ակտերից բխող այլ հարցեր:

Քրեակատարողական հիմնարկներում գործում է ՀՀ կա-
ռավարության կողմից սահմանված ՀՀ արդարադատության
նախարարության քրեակատարողական ծառայության՝ կալա-
նավորվածներին պահելու վայրերի և ուղղիչ հիմնարկների
ներքին կանոնակարգը (03, օգոստոսի 2006թ.):

Ազատազրկման կանոնակարգի պահանջների ապահո-
վումն ուղղված է ***կանոնակարգի հետևյալ գործառույթների*** ի-
րականացմանը՝ ***պատժիչ, դաստիարակչական, ապահովող և***
սոցիալական վերահսկողության կամ կանխարգելիչ:

Պատժիչ գործառույթն ազատազրկման կրման ընթացքում

իրականացվում է դատապարտյալների նկատմամբ տարբեր իրավասահմանափակումների կիրառմամբ: Դատապարտյալները մեկուսացվում են հասարակությունից, նրանց նկատմամբ սահմանվում է մշտական հսկողություն ու պահպանություն, և կարող են տեղաշարժվել քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս՝ պահակախմբի հսկողությամբ: Այս գործառույթն իրականացնում է հասարակության պահպանության խնդիր, քանի որ պատիժը հասարակության և նրա անդամների համար ինքնապաշտպանության միջոց է: Դատապարտյալների հետ վարվեցողության նվազագույն չափանիշների 58-րդ հոդվածում նշվում է, որ բանտարկության կամ ընդհանրապես ազատագրկման դատավճիռների նպատակը վերջին հաշվով հասարակության պաշտպանությունն է:

Դաստիարակչական գործառույթի էությունը նրանում է, որ վերջին հաշվով հարկադրանքն է ազդում մարդու վրա, մղում է նրան կարգապահության, պատժի կրման սահմանված կարգի պաշտպանության: Կանոնակարգի պահանջները կարող են դատապարտյալների մոտ ձևավորել հասարակության կողմից ընդունելի վարքագիծ, այս գործառույթը կարող է իրավական անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել քրեաիրավական ներգործության միջոցների արդյունավետ կիրառման համար:

Ապահովող գործառույթն իրավական հիմք է հանդիսանում դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող կանխարգելիչ ներգործության միջոցների իրականացման համար: Կանոնակարգի պահանջները որոշում են դատապարտյալների՝ աշխատանքի ներգրավելու կանոնները, դատապարտյալի կրթության և մասնագիտական կրթության, մշակութային, կրոնական, լուսավորչական և մարզական միջոցառումների առանձ-

նահատկությունները: Կանոնակարգի նորմերը որոշում են նաև դատապարտյալների նյութակենցաղային ապահովման, բժշկական սպասարկման կարգն ու առանձնահատկությունները: Եթե պատժիչ և դաստիարակչական գործառույթները վերաբերում են միայն դատապարտյալներին, ապա ապահովող գործառույթն ուղղված է նաև իրավահարաբերության այլ սուբյեկտներին, մասնավորապես քաղաքացիներին, ովքեր գտնվում են քրեակատարողական հիմնարկների օբյեկտներում կամ դրանց տարածքում, կամ հարող գոտում:

Սոցիալական վերահսկողության կամ կանխարգելիչ գործառույթն ուղղված է կանխելու հանցագործությունները և այլ իրավախախտումներն ինչպես դատապարտյալների, այնպես էլ այլ անձանց կողմից, ովքեր գտնվում են քրեակատարողական հիմնարկների տարածքում կամ հարող օբյեկտներում: Այս գործառույթը տարածվում է դատապարտյալների աշխատանքային գործունեության, կենցաղի ու կյանքի այլ բնագավառների վրա և ապահովվում է պատժի կրման ընթացքում հատուկ կանոններով սահմանված պետական վերահսկողության միջոցով:

Ազատագրկման կանոնակարգի այս գործառույթները գործում են միաժամանակ, գտնվում են փոխադարձ կապի մեջ և լրացնում են մեկը մյուսին: Դրանք, գործելով ինքնուրույն, միաժամանակ պայմաններ են ստեղծում գործառույթների ամբողջության արդյունավետ իրականացման համար:

§ 2. Ազատագրկման կանոնակարգի բովանդակությունը

Ազատագրկման կանոնակարգի բովանդակությունը, իր հիմնական տարրերով և գործառնություններով պայմանավորված, կանոնների ամբողջություն է, որը ապահովում ու կարգավորում է ազատագրկման կատարման և կրման կարգն ու պայմանները: Պայմանականորեն այն կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցներին, դատապարտյալներին և քրեակատարողական հիմնարկների գործունեությանն այս կամ այն կերպ առնչվող այլ քաղաքացիների վերաբերող կանոններ: Քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցներին վերաբերող կանոնները կարգավորում են նրանց իրավունքները և պարտականությունները կանոնակարգի բնագավառում, այն է՝ դատապարտյալների պարտադիր տարբերակված մեկուսացումն ու անվտանգությունն ապահովող, ներքին կարգապահությունն ապահովող, դատապարտյալների իրավունքների և պարտականությունների կատարումն ապահովող, դատապարտյալների հանցագործությունների կամ այլ իրավախախտումների կանխումն ապահովող կանոններ:

Պատժի կրման կանոնները, որոնք վերաբերում են դատապարտյալներին, կարելի է դասակարգել՝ դատապարտյալների նյութակեցադային ապահովումը, վարքագիծը, օրվա կանոնակարգը, դատապարտյալների իրավունքների իրականացումը և պարտականությունների կատարումը, քրեաիրավական ներգործության միջոցների կիրառումը, դատապարտյալների սոցիալական ապահովությունը կարգավորող կանոնները և այլն:

Քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալին

հատկացված բնակելի տարածքը պետք է համապատասխանի ընդհանուր բնակելի տարածքների համար սահմանված շինարարական և սանիտարահիգիենիկ չափանիշներին, ինչպես նաև ապահովի նրա առողջության պահպանումը: Քրեակատարողական հիմնարկում մեկ դատապարտյալին հատկացվող բնակելի տարածության չափը չի կարող պակաս լինել չորս քառակուսի մետրից (ՀՀ ՔԿՕ, 73-րդ հոդված):

Պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալը պետք է ապահովված լինի իր անձնական հիգիենայի պահանջները բավարարելու համար մարդկային արժանապատվությունը չնվաստացնող պայմաններով: Դատապարտյալն ապահովվում է իր սեռին, տարվա եղանակին, կլիմայական պայմաններին համապատասխանող միասնական նմուշի հանդերձանքով: Դատապարտյալն իր հագուստի վրա կրում է անվանական կրծքանշան: Դատապարտյալի հանդերձանքը չպետք է որևէ ձևով ճնշող կամ նվաստացնող լինի:

Դատապարտյալը պատիժը կրելու ընթացքում ապահովվում է օրգանիզմի կանոնավոր կենսագործունեության համար անհրաժեշտ սննդով, որի օրական միջին չափաբաժինները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը¹⁵: Սննդի որակը և սննդարարությունը սահմանված չափաբաժիններից որևէ կերպ պակասեցնելը, այդ թվում՝ որպես տույժի միջոց, արգելվում է: Հղի, կերակրող մայր, անչափահաս կամ հիվանդ դատա-

¹⁵ Տես՝ ՀՀ կառավարության 2015թ. հոկտեմբերի 15-ի որոշումը «ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներում ապահովող անձանց սննդի օրական միջին չափաբաժինները, հանդերձանքի չափաբաժինները և դրանց շահագործման ժամկետները, անկողնային ու հիգիենիկ պարագաների չափաբաժինները և դրանց շահագործման ժամկետները հաստատելու մասին»:

պարտյալն ապահովվում է հավելյալ սննդով, որի չափաբաժինները սահմանում է ՀՀ կառավարությունը (ՀՀ ՔԿՕ, 76-րդ հոդված):

Իրավունքի նորմերը սահմանում են դատապարտյալների կողմից սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու կարգը: Դատապարտյալն իր միջոցներով կարող է ամսվա ընթացքում ձեռք բերել սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև վաթսունապատիկի չափով սնունդ և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ, ինչպես նաև գրենական պիտույքներ, գրքեր, թերթեր, ամսագրեր և այլ գրականություն (ՀՀ ՔԿՕ, 77-րդ հոդված):

Կիսափակ կամ փակ քրեակատարողական հիմնարկների մեկուսացված խցերում պահվող դատապարտյալն իրավունք ունի ամենօրյա ոչ պակաս, քան մեկ ժամ տևողությամբ զբոսանքի: Դատապարտյալի զբոսանքը կազմակերպվում է ցերեկային ժամերին դրա համար նախատեսված բացօթյա տարածքում: Դատապարտյալի զբոսանքի տևողությունը սահմանվում է ՀՀ ՔԿՕ-ով՝ հաշվի առնելով քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը (ՀՀ ՔԿՕ, 78-րդ հոդված): Դատապարտյալի զբոսանքը կարող է դադարեցվել ժամանակից շուտ՝ ներքին կանոնակարգը նրա կողմից խախտելու դեպքում:

Ազատազրկման դատապարտվածների սոցիալական կապերը արտաքին աշխարհի հետ ամրապնդելու և ընդարձակելու նպատակով քրեակատարողական օրենսդրությունը նախատեսում է համապատասխան պայմաններ: Այդ նպատակով քրեակատարողական հիմնարկում ստեղծվում են կարճատև և երկարատև տեսակցությունների սենյակներ, կապի հնարավոր միջոցների հանգույցներ, լրատվական միջոցներից օգտվե-

լու հնարավոր պայմաններ:

Մերձավոր ազգականների կամ այլ անձանց հետ կարճատև տեսակցություն տրամադրվում է ամսվա ընթացքում առնվազն մեկ անգամ՝ մինչև չորս ժամ տևողությամբ, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Համատեղ բնակվելու իրավունքով և միայն մերձավոր ազգականների հետ երկարատև տեսակցություն տրամադրվում է երկու ամսվա ընթացքում առնվազն մեկ անգամ՝ մինչև երեք օր տևողությամբ: Առանձնապես ծանր հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց տրամադրվում է տարվա ընթացքում առնվազն վեց կարճատև և երկու երկարատև տեսակցություն, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Նշված սահմանափակումը վերանում է, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է պատժի՝ ՀՀ ՔՕ-ով պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կիրառելու համար սահմանված ժամկետը (ՀՀ ՔԿՕ, 92-րդ հոդված):

Դատապարտյալներին տեսակցությունների տրամադրման կարգը սահմանվում է քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգի 16-րդ գլխում, համաձայն որի՝ դատապարտյալին մերձավոր ազգականների, զանգվածային լրատվության միջոցների կամ այլ անձանց հետ տեսակցություն տրամադրվում է քրեակատարողական հիմնարկի պետի, իսկ նրա բացակայության դեպքում՝ տեղակալի որոշմամբ:

Դատապարտյալին տեսակցություն տրամադրելու անհրաժեշտ պայման են հանդիսանում դատապարտյալի համաձայնությունը և տեսակցություն հայցող անձի դիմումին կցված՝ վերջինիս անձը հաստատող, իսկ երկարատև տեսակ-

ցության համար՝ նաև նախկինում համատեղ բնակվելու իրավունքը, ինչպես նաև երեխայի հետ դատապարտյալի արյունակցական կամ ազգակցական կապը հավաստող փաստաթղթերի առկայությունը:

Օրենսդրությամբ տեսակցությունների համար սահմանված նվազագույն քանակից ավելի տեսակցություն չի տրամադրվում բացասական բնութագրվող, ոչ օրինապահ վարքագիծ դրսևորող, աշխատանքի կամ ուսման նկատմամբ անբարեխիղճ վերաբերմունք ցուցաբերող, տույժ ունեցող դատապարտյալին: Տեսակցության թույլտվությունը մերժվում է քրեակատարողական հիմնարկի պետի, իսկ նրա բացակայության դեպքում՝ տեղակալի պատճառաբանված որոշմամբ:

Փակ, կիսափակ կամ կիսաբաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալին կարճատև տեսակցություն կարող է թույլատրվել միաժամանակ երեքից ոչ ավելի, իսկ երկարատև տեսակցության դեպքում՝ երկուսից ոչ ավելի չափահասների հետ, որոնց կարող են ուղեկցել դատապարտյալի անչափահաս եղբայրները, քույրերը, զավակները և թոռները: Բաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալին կարճատև կամ երկարատև տեսակցություն տրամադրվում է առանց տեսակցողների թվի սահմանափակման:

Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը տեսակցության եկած անձանց ծանոթացնում է տեսակցության անցկացման կարգին և պայմաններին: Տեսակցության եկած անձանց կողմից բերված սննդամթերքը, իրերը և առարկաները, որոնք արգելված չեն, դատապարտյալին են փոխանցվում որպես ծանրոց, հանձնուք կամ փաթեթ:

Տեսակցության եկած անձանց նախազգուշացվում է սահմանված կանոնակարգի պահանջները խախտելու դեպքում տեսակցությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու հնարավորության մասին:

Մերձավոր ազգականների կամ այլ անձանց հետ տեսակցությունն անցկացվում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հսկողությամբ՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի և դատապարտյալների համար նախատեսված երկարատև տեսակցությունների: Տեսակցությունը կարող է վաղաժամկետ դադարեցվել նշված անձանց կողմից դատապարտյալին արգելված իրերի կամ առարկաների փոխանցման կամ փոխանցման փորձի կատարման փաստի հայտնաբերման դեպքում:

Դատապարտյալներին տրամադրված երկարատև տեսակցությունների ժամանակ դատապարտյալների վարքագծի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու նպատակով քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից կարող են կատարվել ստուգայցեր՝ չոտնահարելով դատապարտյալի արժանապատվությունը և չխախտելով հանգստի ու քնի իրավունքը:

Իրավաբանական օգնություն ստանալու նպատակով դատապարտյալին իր դիմումի հիման վրա փաստաբանների կամ իրավապաշտպան կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ տեսակցություն է տրամադրվում առանց դրա քանակի սահմանափակման, աշխատանքային օրերին, դատապարտյալին կարճատև տեսակցություն տրամադրելու համար օրենքով սահմանված կարգով:

Տեսակցություն տրամադրելու մասին քրեակատարողա-

կան հիմնարկի վարչակազմն անձնական քարտում կատարում է գրառում՝ նշելով տեսակցություն տրամադրելու ամսաթիվը և տեսակցության եկած անձանց տվյալները:

Տեսակցության իրավունքը դատապարտյալին տրվում է անմիջապես քրեակատարողական հիմնարկ ժամանելուց հետո, անկախ նրանից, թե կալանավորվածներին պահելու վայրում երբ է ունեցել վերջին տեսակցությունը: Առաջին անգամ տեսակցության տեսակը որոշում է դատապարտյալը, ապա օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Դատապարտյալի ծանր հիվանդության դեպքում, երբ վտանգ է սպառնում նրա կյանքին, քրեակատարողական հիմնարկի պետը կարող է թույլատրել հարազատների հետ արտահերթ տեսակցություն:

Դատապարտյալին թույլատրվում է ստանալ և իր հաշվին ուղարկել ծանրոցներ, հանձնուքներ կամ փաթեթներ, առանց սահմանափակման կատարել և ստանալ դրամական փոխանցումներ, ինչպես նաև իր հաշվին վարել նամակագրություն՝ առանց նամակների, հեռագրերի թվի սահմանափակման: Ծանրոցները, հանձնուքները, փաթեթներն ու նամակներն ուղարկելու և ընդունելու, ինչպես նաև դրանք դատապարտյալին հանձնելու կարգը սահմանվում է քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով (ՀՀ ՔԿՕ, 92-րդ հոդված, երրորդ մաս):

Ծանրոցները, հանձնուքները և փաթեթները բացվում են, և դրանց պարունակությունը զննվում է քրեակատարողական հիմնարկի ծառայողի կողմից՝ դրանք բերող անձի ներկայությամբ:

Ծանրոցները, հանձնուքները կամ փաթեթները հասցեատիրոջն են հանձնվում, որպես կանոն, այն ստանալուց հետո

մեկ օրվա ընթացքում: Եթե դատապարտյալը գտնվում է պատ-
ժախցում, նրա անունով ստացված հանձնուքները, փաթեթնե-
րը և ծանրոցները վերցվում են պահպանության և նրան են
հանձնվում տույժը կրելուց հետո: Այդ ընթացքում կալանա-
վորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմ-
նարկի վարչակազմն ապահովում է ծանրոցների, հանձնուք-
ների և փաթեթների պահպանությունը, սակայն դրանց բնա-
կան փչացման համար պատասխանատվություն չի կրում:

Հանձնուքները, փաթեթները և ծանրոցները չեն ընդուն-
վում՝ հանձնուքի, փաթեթի կամ ծանրոցի քաշի՝ սահմանված
չափին անհամապատասխանության դեպքում, հանձնուքը,
փաթեթը կամ ծանրոցը հանձնող անձի կողմից համապա-
տասխան փաստաթղթեր չներկայացվելու դեպքում, դատա-
պարտյալի՝ պատժախցում գտնվելու ընթացքում, եթե հանձ-
նուքը, փաթեթը կամ ծանրոցը պարունակում է շուտ փչացող
ապրանքներ, դատապարտյալի կողմից հանձնուքը, փաթեթը
կամ ծանրոցն ստանալուց գրավոր հրաժարվելու դեպքում:

Դատապարտյալն իր մերձավոր ազգականներին կամ այլ
անձանց ծանրոց, հանձնուք կամ փաթեթ ուղարկելու նպատա-
կով դրա մասին դիմում է ներկայացնում քրեակատարողական
հիմնարկի վարչակազմին, որում նշվում է ուղարկվող ծանրո-
ցի, հանձնուքի կամ փաթեթի պարունակությունը:

Վարչակազմի ներկայացուցիչը, նախօրոք ստուգելով դա-
տապարտյալի անձնական հաշվում ծանրոցի, հանձնուքի կամ
փաթեթի ուղարկման համար անհրաժեշտ փոստային ծառա-
յությունների գումարի առկայությունը, կազմակերպում է հա-
մապատասխան հասցեով դրա ուղարկումը, որի կապակցությ-
ամբ դիմումում համապատասխան նշում է կատարվում և

ստորագրվում դատապարտյալի կողմից:

Դատապարտյալին ուղարկվող դրամը փոխանցվում է նրա անձնական հաշվին՝ առանց դրա սահմանափակման: Դատապարտյալը կարող է իր անձնական հաշվից դրամական փոխանցումներ կատարել իր մերձավոր ազգականներին կամ այլ անձանց, բացառությամբ այլ կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների՝ առանց դրանց սահմանափակման:

Դատապարտյալի կողմից դրամ ստանալու և ուղարկելու նպատակով քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը կազմակերպում է դատապարտյալի անձնական հաշիվների վարումը և ապահովում դատապարտյալի կողմից իր դրամի ազատ տնօրինումը:

Ազատագրված դատապարտվածներին թույլատրվում է սեփական միջոցների հաշվին առանց սահմանափակման ստանալ և ուղարկել նամակներ ու հեռագրեր: Դատապարտյալների նամակագրությունը նրանց սոցիալական կապերի ամրապնդման կարևոր միջոց է: Նամակագրությունն իրականացվում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի միջոցով և, առանց նամակագրության բովանդակությանը ծանոթանալու, ենթակա է արտաքին զննման՝ արգելված առարկաների կամ նյութերի փոխանցումը բացառելու նպատակով: Դրանք հանձնվում են դատապարտյալին կամ ուղարկվում են ըստ պատկանելության ոչ ուշ, քան երեք օրվա ընթացքում. հեռագրերը հանձնվում են անհապաղ:

Դատապարտյալը կարող է իր հաշվին օգտվել քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում տեղակայված հեռախոսակապից: Հեռախոսագրույցը կամ տեսազանգը կարող է տեղի ունենալ վարչակազմի ներկայացուցչի ներկայությամբ:

Հեռախոսակապը կազմակերպվում է տեղադրված քարտային հեռախոսակապի հանգույցների միջոցով, որոնց համար նախատեսված քարտերը դատապարտյալը կարող է ձեռք բերել քրեակատարողական հիմնարկի կրպակից կամ խանութից կամ ստանալ հանձնուքով կամ ծանրոցով:

Դատապարտյալին հեռախոսակապից օգտվելու հնարավորություն տրամադրվում է քրեակատարողական հիմնարկի պետի սահմանած ժամանակացույցով: Հեռախոսակապից օգտվելու տևողությունը յուրաքանչյուր դեպքում չի կարող գերազանցել 15 րոպեն: Չի թույլատրվում գիշերային ժամերին հեռախոսակապից օգտվել: Արգելվում են կալանավորված անձանց և դատապարտյալների միջև հեռախոսագրույցները: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը, հաշվի առնելով դատապարտյալի կողմից ներկայացված հիմնավոր պատճառաբանությունը, կարող է երկարացնել հեռախոսակապից օգտվելու տևողությունը ևս 10 րոպեով:

Դատապարտյալը հեռախոսակապից օգտվելու համար դիմում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին, որն այն տրամադրում է նախօրոք սահմանված հերթականությամբ:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 93-րդ հոդվածը սահմանում է, որ դատապարտյալներին պետության հաշվին երկու ամիսը մեկ տրամադրվում է հեռախոսակապից կամ տեսազանգից օգտվելու հնարավորություն: Հեռախոսակապից և տեսազանգից դատապարտյալը լրացուցիչ օգտվում է սեփական միջոցների հաշվին: Հեռախոսակապից կամ տեսազանգից օգտվելու տևողությունը յուրաքանչյուր դեպքում չի կարող գերազանցել 20 րոպեն, բացառիկ դեպքերում այն կարող է երկարաձգվել ևս 10

րոպե:

Ազատագրկման դատապարտվածներին թույլատրվում է ծանրոցներով, հանձնուքներով և փաթեթներով ստանալ գրե-նական պիտույքներ, առևտրի ցանցի միջոցով ձեռք բերել գրա-կանություն, ինչպես նաև առանց սահմանափակման, սեփա-կան միջոցների հաշվին բաժանորդագրվել թերթեր և ամսագ-րեր: Դատապարտյալն օգտվում է քրեակատարողական հիմ-նարկում եղած պարբերական մամուլից և գրականությունից: Բաժանորդագրության ձևակերպումը կատարում է քրեակա-տարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցիչը: Բա-ժանորդագրության համար անհրաժեշտ դրամը փոխանցվում է դատապարտյալի անձնական հաշվից: Բաժանորդագրությո-ւնը ձևակերպվում է դատապարտյալի անունով՝ քրեակա-տարողական հիմնարկի փոստային հասցեով:

Քրեակատարողական հիմնարկում կազմակերպվում են գրադարաններ: Փակ կամ կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում գրադարանում առկա գրքերի և ամսագրերի փո-խանակությունն իրականացվում է դատապարտյալների՝ գրադարանավարին տրված պատվերների հիման վրա: Կիսա-բաց կամ բաց քրեակատարողական հիմնարկում գրադարա-նին կից կազմակերպվում է ընթերցասրահ, որից դատա-պարտյալներն օգտվում են օրվա կարգացուցակով իրենց հատկացված ազատ ժամերին: Դատապարտյալներին արգել-վում է ստանալ, ձեռք բերել, պահել և տարածել պատերազմ, բռնություն կամ դաժանություն պրոպագանդող, ազգային ու կրոնական թշնամանք հրահրող, ինչպես նաև պոռնկագրա-կան բնույթի հրատարակություններ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 79-րդ հոդվածը նախատեսում է ազատագրկման

դատապարտվածների՝ *առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս տեղաշարժվելու իրավունքը* և այդ իրավունքից օգտվելու կարգն ու պայմանները: Քրեակատարողական իրավունքի այս ինստիտուտն ունի երկակի նշանակություն: Առաջին հերթին այն անհրաժեշտ նախադրյալներ է ստեղծում քրեակատարողական հիմնարկների կանոնավոր տնտեսական գործունեության համար և ապա՝ էականորեն նեղացնում է դատապարտյալների մեկուսացման շրջանակները և, հետևաբար, խթանիչ դեր է կատարում դատապարտյալների վերասոցիալականացման գործում:

Քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ կրող, կալանավորվածներին պահելու վայրում տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքներ կատարելու նպատակով թողնված դատապարտյալին, ելնելով կատարվող աշխատանքի բնույթից, կարող է թույլատրվել առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման տեղաշարժվել քրեակատարողական հիմնարկի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի սահմաններից դուրս: Այս իրավունքը դատապարտյալներին տրամադրվում կամ վերացվում է քրեակատարողական հիմնարկի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի պետի որոշմամբ: Այն կարող է տրամադրվել միայն օրինապահ վարքագիծ դրսևորող դատապարտյալին՝ պատժի ժամկետի առնվազն մեկ քառորդը կրելուց հետո: Առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման՝ քրեակատարողական հիմնարկի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի սահմաններից դուրս բերվել չի թույլատրվում առանձնապես վտանգավոր կամ վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում, շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող վարակիչ և

մակաբուծային հիվանդության դեպքում, այդ թվում՝ բացիլազատ պալարախտով հիվանդ, սեռական ճանապարհով փոխանցվող հիվանդությունների բուժման ամբողջ կուրսը չանցած կամ մարդու իմունային անբավարարության վարակով վարակակիր դատապարտյալին, ինչպես նաև ցմահ ազատագրված դատապարտված անձին:

Դատապարտյալների երթևեկությունն առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման կարող է արգելվել նաև Երևան քաղաքում և ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից արգելված այլ վայրերում: Նման իրավունքից օգտվող դատապարտյալները տեղավորվում են քրեակատարողական հիմնարկների առանձին բնակելի շենքերում՝ կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի վարչական սահմաններում: Առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման տեղաշարժվելու թույլտվություն ստացած դատապարտյալների՝ կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս բնակվելն արգելվում է:

Առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման տեղաշարժվել թույլատրվում է միայն համապատասխան ժամերին և համապատասխան ուղիով: Դատապարտյալի՝ կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս գալու և վերադարձի ժամանակը կարգավորվում է ըստ աշխատանքի բնույթի և տևողության:

Առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման տեղաշարժվելու թույլտվություն ստացած դատապարտյալը ոչ աշխատանքային ժամերին գտնվում է կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում: Նրա

նկատմամբ տարածվում են տվյալ քրեակատարողական հիմնարկում պահվող դատապարտյալի համար սահմանված վարքագծի կանոնների պահանջները: Նա կարող է կրել տարվա եղանակին համապատասխան սահմանված միասնական նմուշի կամ քաղաքացիական հագուստ:

Առանց պահախմբի կամ ուղեկցորդման տեղաշարժվելու թույլտվություն ստացած դատապարտյալը կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս տեղաշարժվելու ընթացքում պարտավոր է՝

- 1) պահպանել տեղաշարժման ուղին և ժամանակը,
- 2) ժամանակին վերադառնալ և դրա մասին տեղյակ պահել կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին,
- 3) կալանավորված անձանց պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի, ինչպես նաև իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչների առաջին իսկ պահանջով ներկայացնել անցագիրը, իսկ կալանավորվածներին պահելու վայր կամ քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց հետո այն հանձնել կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ հիմնարկի վարչակազմի համապատասխան ներկայացուցչին,
- 4) աշխատանքային ժամերին չլքել աշխատավայրը,
- 5) անցագիրը չտրամադրել այլ անձանց:

Կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշման հիման վրա դատապարտյալը զրկվում է առանց պահախմբի կամ ուղեկցորդման կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ քրեակատարողա-

կան հիմնարկի սահմաններից դուրս գտնվելու թույլտվությունից՝ այդպիսի թույլտվություն ստացած դատապարտյալի կողմից վարքագծի կանոնների խախտման կամ աշխատանքի բնույթը փոխվելու դեպքերում:

Պատժի կրման կանոնակարգի բովանդակության կարևորագույն տարրերից է ***դատապարտյալների մեկնումները քրեակատարողական հիմնարկների սահմաններից դուրս:*** Այս ինստիտուտը հնարավորություն է տալիս մեղմացնել մեկուսացումը հասարակությունից, ամրապնդել դատապարտյալների օգտակար սոցիալական կապերն արտաքին աշխարհի հետ:

Ազատագրված դատապարտված և քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժ կրող դատապարտյալներին, ինչպես նաև կալանավորվածներին պահելու վայրերում և փակ ու կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկներում տեխնիկատնտեսական սպասարկման աշխատանքներ կատարելու համար թողնված դատապարտյալներին կարող է թույլատրվել կարճաժամկետ մեկնումներ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս (ՀՀ ՔԿՕ, 80-րդ հոդված)։

1) կարճաժամկետ մեկնումներ մինչև յոթ օր տևողությամբ՝ չհաշված մեկնելու և վերադարձի համար անհրաժեշտ ժամանակը, որը չի կարող գերազանցել երեք օրը, անձնական բացառիկ հանգամանքների կապակցությամբ՝ մերձավոր ազգականի մահ կամ կյանքին սպառնացող ծանր հիվանդություն, տարերային աղետ, որը զգալի նյութական վնաս է պատճառել դատապարտյալին կամ նրա ընտանիքին,

2) կարճաժամկետ մեկնումներ սոցիալական վերականգնման նպատակով: Սոցիալական վերականգնման նպատակով

բաց հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալին կարճաժամկետ մեկնում կարող է տրամադրվել մինչև մեկ ամիս տևողությամբ՝ չհաշված մեկնելու և վերադարձի համար անհրաժեշտ ժամանակը, որը չի կարող գերազանցել երեք օրը, բայց ոչ ավելի, քան մեկ տարվա ընթացքում 6 անգամ: Կիսաբաց, կիսափակ կամ փակ հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալին կարճաժամկետ մեկնում տրամադրվում է տարվա ընթացքում երկու անգամից ոչ ավելի:

3) Կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող երեխա ունեցող դատապարտյալին կարող է տրամադրվել կարճաժամկետ մեկնում՝ երեխային մանկատանը կամ ազգականի մոտ տեղավորելու նպատակով:

Մեղսունակությունը չբացառող հոգեկան հիվանդությամբ տառապող կամ առաջին կամ երկրորդ կարգի հաշմանդամ դատապարտյալին, որը առողջության պատճառով անընդհատ խնամքի կարիք ունի, ինչպես նաև անչափահաս դատապարտյալին կարճաժամկետ մեկնում տրամադրվում է միայն ազգականի կամ այլ անձի ուղեկցությամբ: Բացիլազատ պալարախտով հիվանդ, ալկոհոլամոլությունից, թմրամոլությունից և սեռական ճանապարհով փոխանցվող և շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող այլ վարակիչ ու մակարածային հիվանդություններից բուժման ամբողջ կուրսը չանցած, մարդու իմունային անբավարարության վարակով վարակակիր դատապարտյալին, ինչպես նաև քրեակատարողական հիմնարկում հակահամաճարակային միջոցառում անցկացնելու ընթացքում կարճաժամկետ մեկնում կարող է տրամադրվել, եթե բժշկի, հոգեբույժի կամ համապատասխան մասնագետի եզրակացությամբ նա հասարակության կամ իր համար վտանգ չի

ներկայացնում, կամ նման վտանգը վերացվում է նրան ուղեկցելու միջոցով, ինչը պետք է փոխհատուցի դատապարտյալը:

Բացասական բնութագրվող դատապարտյալին կարճաժամկետ մեկնում տրամադրվում է միայն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչի կամ ներկայացուցիչների ուղեկցությամբ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 81-րդ հոդվածի համաձայն՝ կարճաժամկետ մեկնում տրամադրվում է քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշմամբ՝ հաշվի առնելով դատապարտյալի անձը և նրա դրսևորած վարքագիծը, կատարած հանցագործության ծանրության աստիճանը, ինչպես նաև պատիժը կրելու ժամկետը:

Կարճաժամկետ մեկնում տրամադրելու համար համապատասխան որոշումն ընդունվում է դատապարտյալի գրավոր դիմումի և ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերը փաստող անհրաժեշտ փաստաթղթերի հիման վրա: Դիմումը կարող է մերժվել քրեակատարողական հիմնարկի պետի պատճառաբանված որոշմամբ:

Անձնական բացառիկ հանգամանքների կապակցությամբ կարճաժամկետ մեկնում տրամադրելու դիմումը քննարկվում է մեկ օրվա ընթացքում, իսկ սոցիալական վերականգնման նպատակով՝ եռօրյա ժամկետում: Կարճաժամկետ մեկնման ժամանակը հաշվվում է պատիժը կրելու ժամկետի մեջ: Կարճաժամկետ մեկնման հետ կապված ծախսերը հոգում է դատապարտյալը, իսկ եթե նա անվճարունակ է, ապա մեկնումների հետ կապված ծախսերը կարող են կատարվել պետության հաշվին:

Կարճաժամկետ մեկնման թույլտվություն ստացած դա-

տապարտյալը կարող է կրել առօրյա կամ այլ հագուստ: Նրան տրվում է սահմանված նմուշի վկայական, նրան բացատրվում է մեկնման կարգը և նախագգուշացվում սահմանված ժամկետում քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց խուսափելու համար նախատեսված քրեական պատասխանատվության մասին: Այդ կապակցությամբ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից կազմվում է արձանագրություն, որը ստորագրվում է նաև դատապարտյալի կողմից:

Դատապարտյալի՝ քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուն պես նրան տրված վկայականը վերցվում է և կցվում նրա անձնական գործին: Սահմանված ժամկետում քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց խուսափող դատապարտյալը ենթակա է քրեական պատասխանատվության:

Դատապարտյալը համարվում է սահմանված ժամկետում քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց խուսափող, եթե վերադառնալու ժամկետին հաջորդող հաշվառման ժամանակ նա չի գտնվել քրեակատարողական հիմնարկում: Սահմանված ժամկետում քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց խուսափող դատապարտյալը ենթակա է ձերբակալման՝ պահակախմբի հսկողությամբ պատիժը կրելու ուղարկվելու կամ ազատազրկման ձևով պատիժը կրելուց խուսափելու համար քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելու համար: Նման պարագայում քրեական պատասխանատվությունը վրա է հասնում ՀՀ ՔՕ-ի 354-րդ հոդվածով սահմանված կարգով՝ ազատազրկման ձևով պատիժ կրելուց խուսափելու:

Եթե դատապարտյալը կարճաժամկետ մեկնման ժամա-

նակահատվածում հիվանդացել է կամ ստացել այնպիսի մարմնական վնասվածքներ, որոնց դեպքում պահանջվում է հիվանդանոցային բուժում, ապա այդ նպատակով նա տեղափոխվում է բժշկական քրեակատարողական հիմնարկ, իսկ դրա անհնարինությունից կամ անհետաձգելիությունից ելնելով՝ ՀՀ առողջապահության նախարարության համապատասխան բուժական հաստատություն: Այս դեպքում դատապարտյալը չի համարվում սահմանված ժամկետում քրեակատարողական հիմնարկ վերադառնալուց խուսափող:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծն ավելի է ընդարձակել ազատագրկման դատապարտվածների մեկնումները քրեակատարողական հիմնարկների սահմաններից դուրս: Այսպես, քրեակատարողական հիմնարկից դուրս անչափահաս երեխաներ ունեցող դատապարտյալ կանայք տարին մեկ անգամ երեխաներին տեսակցելու նպատակով ունեն մինչև 10 օր ժամկետով կարճատև մեկնման իրավունք՝ չհաշված մեկնելու և վերադարձի համար անհրաժեշտ ժամանակը, որը չի կարող գերազանցել երկու օրը:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը սահմանում է նաև. առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար տասը տարուց ավելի ժամկետով և ցմահ դատապարտվածներին մեկնումներ տրամադրվում են քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչի կամ ներկայացուցիչների ուղեկցությամբ: Առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար տասը տարուց ավելի ժամկետով դատապարտվածներին մեկնումներ տրամադրվում են պատժի երկու երրորդը կրելուց հետո, իսկ ցմահ դատապարտվածներին՝ 15 տարի հետո:

§ 3. Կանոնակարգը քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակներում

Ազատագրվման վայրերում պատիժ են կրում հասարակության համար վտանգավոր հանցագործությունների համար դատապարտվածները, ովքեր ընդունակ են նույնիսկ պատժի կրման ընթացքում հանցավոր արարքներ գործել¹⁶ և, դրանով իսկ, քրեակատարողական հիմնարկներում ստեղծել արտակարգ իրավիճակ (զանգվածային անկարգություններ, խմբակային անհնազանդություն, հասարակությունից մեկուսացում ապահովող հիմնարկների գործունեության կազմալուծում և այլն): Քրեակատարողական հիմնարկների տեղակայման վայրերում հնարավոր են տարերային աղետներ (երկրաշարժ, ջրհեղեղ, հրդեհ և այլն): Վերջապես, հնարավոր է օրենքով սահմանված կարգով արտակարգ իրավիճակ, ռազմական դրության սահմանում ամբողջ երկրում կամ քրեակատարողական հիմնարկի տեղակայման վայրում: Նման արտակարգ իրավիճակների համար ՀՀ ՔԿՕ-ն նախատեսում է քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակների կանոնակարգ սահմանելու հնարավորություն: Նախատեսվում են արտակարգ իրավիճակների կանոնակարգ սահմանելու սպառիչ հիմքերը, քանի որ այն էականորեն սահմանափակում է ոչ միայն դատապարտյալների, այլև այն քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները, ովքեր գտնվում են քրեակատարողական հիմնարկների տարածքում կամ դրանց օբյեկտներում: ՀՀ ՔԿՕ-ի 71-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ տարերային աղետների, քրեակատարողական հիմնար-

¹⁶ Մանրամասն տե՛ս **Хачикян А.М.**, Лишение свободы: Криминологические и уголовно-исполнительные проблемы, Ереван, 2008, գլուխ երրորդ:

կի տեղակայման շրջանում արտակարգ իրավիճակի, ռազմական դրության, զանգվածային անկարգության, ինչպես նաև դատապարտյալների զանգվածային անհնազանդության, քրեակատարողական հիմնարկի վրա հարձակման իրական վտանգի դեպքերում քրեակատարողական հիմնարկում կարող է հայտարարվել արտակարգ իրավիճակ: Արտակարգ իրավիճակ հայտարարում և դադարեցնում է ՀՀ արդարադատության նախարարը՝ մինչև երեսուն օր ժամկետով: Բացառիկ դեպքերում ժամկետը կարող է երկարաձգվել ևս մինչև երեսուն օրով, իսկ հակահամաճարակային նպատակներով՝ մինչև դրա անհրաժեշտության վերանալը:

Կալանավորվածներին պահելու վայրերում և քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակ հայտարարվելու բոլոր դեպքերում և ցանկացած իրավիճակներում այդ վայրերի վարչակազմի հիմնական խնդիրները կալանավորված անձանց ու դատապարտյալների կյանքի և առողջության պաշտպանությունը, փախուստի և խմբակային անկարգությունների կանխումն է: Արտակարգ իրավիճակ հայտարարելու դեպքում կարող է կասեցվել դատապարտյալի մի շարք իրավունքների իրականացումը՝ պահպանության և հսկողության ուժեղացված միջոցառումների սահմանման, ինչպես նաև օրենսդրությամբ սահմանված այլ միջոցառումների ձեռնարկման ձևով: Քրեակատարողական հիմնարկի ներքին կանոնակարգը արտակարգ իրավիճակ հայտարարելու դեպքում սահմանում է ՀՀ կառավարությունը: Արտակարգ իրավիճակ հայտարարվելու դեպքում դրա մասին անհապաղ հաղորդվում է կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալներին՝ ներքին ռադիոցանցի կամ բարձրախոսի միջոցով:

Նրանց պարտադիր կերպով հաղորդվում է իրենց իրավունքների սահմանափակման վերաբերյալ:

Կալանավորվածներին պահելու վայրում կամ քրեակատարողական հիմնարկում արտակարգ իրավիճակ հայտարարվելու դեպքում կարող են սահմանափակվել հետևյալ իրավունքները՝ կրոնական ծեսերին մասնակցելու, քաղաքացիաիրավական գործարքներին մասնակցելու, կրթություն ստանալու, աշխատանքով զբաղվելու, քրեակատարողական հիմնարկի խանութից կամ կրպակից կամ վարչակազմի միջոցով լրացուցիչ սնունդ և առաջին անհրաժեշտության և այլ առարկաներ ձեռք բերելու, դրամական փոխանցումներ, ծանրոցներ, հանձնուքներ և փաթեթներ ուղարկելու և ստանալու, նամակագրության, զբոսանքի, տեսակցություններ ունենալու, հեռախոսակապից կամ տեսազանգից օգտվելու, կարճաժամկետ մեկնումների, առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս տեղաշարժվելու: Դադարեցվում է կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների տեղաշարժը, նրանք մնում են այնտեղ, որտեղ գտնվել են արտակարգ իրավիճակ հայտարարվելու պահին, մինչև վարչակազմի ներկայացուցչի նոր հրահանգը: Սահմանվում են պահպանության և հսկողության ուժեղացված տարբերակներ, օբյեկտներ մուտք գործելու հատուկ կարգ, փոփոխվում է օրվա կարգացուցակը և այլն:

Դատապարտյալի, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի և այլ անձանց կյանքին ու առողջությանը սպառնացող անմիջական վտանգ ծագելու դեպքում քրեակատարողական հիմնարկի պետը կարող է իրավիճակին համապատասխան միջոցներ կիրառել վերը նախատեսված միջոցառումների

սահմաններում՝ այդ մասին անհապաղ տեղեկացնելով քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի ղեկավարին և ՀՀ արդարադատության նախարարին:

Արտակարգ իրավիճակների կանոնակարգը տարածվում է նաև քրեակատարողական հիմնարկներին հարող տարածքում, այսինքն՝ այնտեղ, որտեղ տարածվում են կանոնակարգի պահանջները: Այդ վայրերում կարող է սահմանափակվել կամ ընդհանրապես արգելվել տրանսպորտի, քաղաքացիների մուտքը կամ, ընդհակառակը, կարող է արգելվել ելքը կամ կարող են հարկադրաբար հանվել այդտեղից՝ կյանքի և առողջության պաշտպանության նկատառումով:

§ 4. Ազատագրկման դատապարտվածների պատժի կրման պայմանների փոփոխումը

Պատժի կրման պայմանների փոփոխման ինստիտուտի էությունը դատապարտյալների իրավական վիճակի փոփոխումն է, մասնավորապես նրանց իրավունքների շրջանակի ընդարձակումը կամ կրճատումը (պատժի կրման պրոգրեսիվ համակարգը)¹⁷:

Քրեակատարողական իրավունքի այս ինստիտուտը դասվում է դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող խրախուսանքի և տույժի միջոցների շարքը: Պատժի կրման պայմանների փոփոխումն իրականացվում է երկու ձևով՝ մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում և դատապարտյալին մեկ քրեակատարողական հիմնարկից մեկ այլ քրեակատարողական հիմնարկ տեղափոխելու միջոցով (այդ մասին մանրա-

¹⁷ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Ткачевский Ю.М.**, Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний, М., 1997:

մասն տես՝ *գլուխ 4-րդ, ենթագլուխ 6*։

Մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում պատժի կրման պայմանների փոփոխումը դատապարտյալների օրենքով նախատեսված իրավունքների և արտոնությունների ավելացումն է կամ կրճատումը, այսինքն՝ պատժի կրման ընթացքում իրենց դրականորեն դրսևորող դատապարտյալների իրավունքների և ազատությունների շրջանակը կարող է ընդլայնվել (լրացուցիչ կարճատև կամ երկարատև տեսակցություն, զբոսանքի տևողության ավելացում մինչև երկու ժամ և այլն) կամ, ընդհակառակը, բացասական վարքագիծ դրսևորողների իրավունքների շրջանակը կարող է սահմանափակվել։ Դատապարտյալների իրավունքների նման տարաբնույթ լինելը հետապնդում է որոշակի նպատակներ՝ կարգավորել և խթանել վերասոցիալականացման գործընթացը, նախապարտաստել և օգնել ազատագրկվածներին ազատության մեջ ապրելուն և այլն։

Պատժի կրման պայմանների փոփոխումը մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքերով իրականացվում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից։

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը քրեակատարողական իրավունքի այս կարևորագույն ինստիտուտի կիրառման առավել ընդարձակ հնարավորություն է նախատեսում։ Մասնավորապես, ազատագրկման դատապարտվածները մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում կարող են գտնվել տվյալ հիմնարկի տեսակով նախատեսված պատժի կրման մեղմ և խիստ պայմաններում։ Պատժի կրման պայմանների փոփոխումը մեղմ պայմանից խիստ պայման կամ հակառակը իրականաց-

վում է քրեակատարողական հիմնարկի վերաուցիալականացման գնահատման հանձնաժողովի որոշմամբ (այն մանրամասն կմեկնաբանվի *սույն գլխի հաջորդ 5-րդ ենթագլխում*):

***§ 5. Ազատագրկման կատարման կարգը և
պայմանները տարբեր տեսակի քրեակատարողական
հիմնարկներում***

Ազատագրկման կանոնակարգի բովանդակության հիմքը նախ և առաջ դատապարտյալների մեկուսացումն է արտաքին աշխարհից: Ինչպես հայտնի է, այդ մեկուսացումն իրականացվում է դատապարտյալին հատուկ ազատագրկման վայրեր՝ քրեակատարողական հիմնարկներ տեղավորելու միջոցով, որը, փաստորեն, դատապարտյալի ֆիզիկական մեկուսացումն է: Դատապարտյալները, որպես կանոն, գտնվում են սահմանապատված և պահպանվող գոտում, իսկ փակ և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկներում՝ մեկուսացված խցերում: Դատապարտյալների ֆիզիկական մեկուսացումն արտաքին աշխարհից բացարձակ բնույթ չի կրում, քանի որ նրանք հնարավորություն ունեն կապեր պահպանել իրենց ազգականների, բարեկամների և այլոց հետ (տեսակցություններ, նամակագրություն, հեռախոսային կապ, տեսազանգ և այլն):

Ինչպես արդեն նշել ենք, քրեակատարողական հիմնարկների տեսակներն են բաց, կիսաբաց, կիսափակ, փակ և բուժական, որոնք միմյանցից տարբերվում են հասարակությունից դատապարտյալների մեկուսացման աստիճանով, դատապարտյալների աշխատանքի բնույթով, նրանց իրավունքների և պարտականությունների շրջանակով և այլն: Դատապարտյալների նվազագույն մեկուսացում և իրավունքների առավել-

լագույն շրջանակ նախատեսված է բաց քրեակատարողական հիմնարկներում, իսկ առավելագույն մեկուսացում և իրավունքների խիստ սահմանափակում՝ փակ հիմնարկներում:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությունը նախատեսում է ոչ միայն պատիժը կատարելու համար քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը որոշելը, այլև պատժի կրման պայմանները բոլոր տեսակի քրեակատարողական հիմնարկներում, որտեղ պատիժ են կրում դասակարգման տարբեր խմբերի պատկանող դատապարտյալներ:

Բաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում անզգույշ հանցագործությունների համար ազատազրկման դատապարտվածները: ՀՀ ՔԿՕ-ի 103-րդ հոդվածի համաձայն՝ բաց հիմնարկում դատապարտյալը պահվում է մինչև տասը մարդու համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Բաց քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել գիշերային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում, իսկ ցերեկային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքի սահմաններում, և քրեակատարողական հիմնարկի պետի թույլտվությամբ՝ դրանից դուրս: Այստեղ դատապարտյալները պահվում են առանց պահախմբի: Նրանց թույլատրվում է իրենց մոտ ունենալ դրամական միջոցներ և թանկարժեք իրեր:

Բաց քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալներին միմյանցից անջատ պահելու քրեակատարողական օրենսգրքով սահմանված սկզբունքները չեն գործում, և դատապարտյալները պահվում են հասարակական համակեցության կանոններին համապատասխան:

Բաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող, օրինապահ վարքագիծ դրսևորող և դրական բնութագրվող դատապարտյալը, եթե ամուսնացած է և ունի հիմնական աշխատանք, հիմնարկի պետի թույլտվությամբ կարող է բնակվել նաև իր ընտանիքի հետ՝ հիմնարկի սահմաններում գտնվող, նշված նպատակի համար նախատեսված հանրակացարանում:

Բաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալին կարող է տրամադրվել սոցիալական վերականգնման նպատակով կարճաժամկետ մեկնում մինչև մեկ ամիս տևողությամբ, բայց ոչ ավելի, քան մեկ տարվա ընթացքում վեց անգամ՝ չհաշված մեկնելու և վերադարձի համար անհրաժեշտ ժամանակը, որը չի կարող գերազանցել երեք օրը:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 19-րդ գլուխը նախատեսում է ազատազրկման կատարման առանձնահատկությունները տարբեր տեսակի քրեակատարողական հիմնարկներում: Այստեղ սահմանվում են նաև պատժի կրման պայմանների փոփոխումը մեկ (յուրաքանչյուր) քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 101-րդ հոդվածը նախատեսում է ազատազրկման կրման պայմանները բաց քրեակատարողական հիմնարկում.

1. Բաց քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում պատիժ են կրում անզգույշ հանցագործությունների համար դատապարտվածները, խիստ պայմաններում՝ դիտավորյալ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործությունների համար դատապարտվածները:

2. Բաց քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև տասը դատապարտ-

յալի համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի վաթսունապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն տասներկու կարճատև և տասներկու երկարատև տեսակցություն:

3) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն մեկ մինչև հինգ օր տևողությամբ երկարատև տեսակցություն՝ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս բնակվելու իրավունքով:

3. Բաց քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց դատապարտյալի համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի հիսունհինգապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ տասը կարճատև և տասը երկարատև տեսակցություն:

4. Բաց քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել գիշերային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում, իսկ ցերեկային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքի սահմաններում, և քրեակատարողական հիմնարկի պետի թույլտվությամբ:

յամբ՝ դրանից դուրս:

5. Բաց քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել ցերեկային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում:

6. Պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումների համար տույժեր չունենալու և օրինապահ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում, պատժի ժամկետի ոչ պակաս, քան վեց ամիսը խիստ պայմաններում կրելուց հետո դատապարտյալները կարող են տեղափոխվել մեղմ պայմաններ:

7. Մեղմ պայմաններում պատիժ կրող և պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումներ թույլ տվող դատապարտյալները տեղափոխվում են պատժի կրման խիստ պայմաններ:

8. Մեղմ պայմաններում պատիժ կրող դատապարտյալը պատժի ժամկետի ավարտից վեց ամիս առաջ կարող է ստանալ քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս ազատ տեղաշարժվելու հնարավորություն՝ քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշմամբ: Այս դեպքում դատապարտյալին թույլատրվում է բնակվել և աշխատել քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հսկողության ներքո: Նա կարող է համատեղ բնակվել առանց պահակախմբի կամ առանց ուղեկցորդման տեղաշարժվելու իրավունք ունեցող դատապարտյալների հետ:

Կիսաբաց քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում դիտավորյալ ոչ մեծ, միջին ծանրության կամ ծանր հանցագործության համար առաջին անգամ ազատազրկման դատապարտվածները:

Կիսաբաց քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց մարդու համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Այստեղ պատիժ կրող դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել ցերեկային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի՝ այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում (ՀՀ ՔԿՕ, 104-րդ հոդված):

Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց պակաս ժամկետով առաջին անգամ դատապարտվելու կամ ռեցիդիվի կամ վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում ազատագրվման դատապարտվածները:

Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց մարդու համար նախատեսված մեկուսացված խցում: Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել առնվազն երեք ժամ տևողությամբ ցերեկային որոշակի ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի՝ այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում (ՀՀ ՔԿՕ, 105-րդ հոդված):

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 102-րդ հոդվածը սահմանում է ազատագրվման կրման պայմանները կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկում.

1. Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում պատիժ են կրում դիտավորյալ ծանր հանցագործությունների համար դատապարտվածները, խիստ պայմաններում՝ առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար մինչև տասը տարի ժամկետով ազատագրվման դատապարտվածները, ինչպես նաև դատապարտյալները ռեցիդիվի դեպքում:

քում:

2. Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց դատապարտյալի համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն ութ կարճատև և ութ երկարատև տեսակցություն:

3. Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց դատապարտյալի համար նախատեսված մեկուսացված խցում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի քառասունհինգապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն վեց կարճատև և վեց երկարատև տեսակցություն:

4. Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել ցերեկային ժամերին՝ քրեակատարողական հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում:

5. Կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել առնվազն երեք ժամ տևողությամբ ցերեկային որոշակի ժամերին՝

քրեակատարողական հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում:

6. Պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումների համար տույժեր չունենալու և օրինապահ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում, պատժի ժամկետի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդը խիստ պայմաններում կրելուց հետո դատապարտյալները կարող են տեղափոխվել մեղմ պայմաններ:

7. Մեղմ պայմաններում պատիժ կրող և պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումներ թույլ տվող դատապարտյալները տեղափոխվում են պատժի կրման խիստ պայմաններ:

Փակ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում առանձնապես ծանր հանցագործության համար տասը տարուց ավելի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտվելու, ինչպես նաև առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի դեպքում ազատազրկման դատապարտվածները:

Փակ քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը պահվում է մինչև չորս մարդու համար նախատեսված մեկուսացված խցում: Հիմնարկի պետի պատճառաբանված որոշմամբ դատապարտյալը կարող է խցում պահվել միայնակ (ՀՀ ՔԿՕ, 106-րդ հոդված):

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 103-րդ հոդվածը նախատեսում է ազատազրկման կրման պայմանները փակ քրեակատարողական հիմնարկում.

1. Փակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում պատիժ են կրում առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար տասը տարուց ավելի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվածները, խիստ պայմաններում՝ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածները, ինչպես նաև

նախկինում ազատագրելում կրածները՝ ռեցիդիվի դեպքում:

2. Փակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև վեց դատապարտյալի համար նախատեսված մեկուսացված խցում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի քառասնապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն վեց կարճատև և վեց երկարատև տեսակցություն:

3. Փակ քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալը պահվում է մինչև չորս դատապարտյալի համար նախատեսված մեկուսացված խցում: Նրանց թույլատրվում է.

1) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իրենց անձնական հաշիվներից ամսական ծախսել նվազագույն աշխատավարձի երեսունհինգապատիկի չափով գումար,

2) տարվա ընթացքում ունենալ առնվազն չորս կարճատև և չորս երկարատև տեսակցություն:

4. Փակ քրեակատարողական հիմնարկի մեղմ պայմաններում դատապարտյալն ամենօրյա երկու ժամ տնտղությամբ զբոսանքի իրավունք ունի:

5. Փակ քրեակատարողական հիմնարկի խիստ պայմաններում դատապարտյալն ամենօրյա մեկ ժամ տնտղությամբ զբոսանքի իրավունք ունի:

6. Պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումների հա-

մար տույժեր չունենալու և օրինապահ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում, պատժի ժամկետի ոչ պակաս, երեք տարին խիստ պայմաններում կրելուց հետո դատապարտյալները կարող են տեղափոխվել մեղմ պայմաններ:

7. Մեղմ պայմաններում պատիժ կրող և պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումներ թույլ տվող դատապարտյալները տեղափոխվում են պատժի կրման խիստ պայմաններ:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ են կրում ազատագրվման դատապարտվելու և բուժանիտարական ու բուժկանխարգելիչ համապատասխան օգնություն կազմակերպելու անհրաժեշտության դեպքում:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալը պահվում է քրեակատարողական օրենսդրությամբ կիսաբաց քրեակատարողական հիմնարկի համար նախատեսված պայմաններում, բացառությամբ օրենսդրությամբ բուժական քրեակատարողական հիմնարկի համար նախատեսված առանձնահատկությունների: Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում կարող է ստեղծվել առանձնացված ստորաբաժանում կամ կացարան, կամ խուց՝ դատապարտյալներին տարբեր մեկուսացվածության աստիճաններով պահելու նպատակով:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալներին միմյանցից անջատ պահելու քրեակատարողական օրենսդրության պահանջները կիրառվում են ըստ հնարավորության: Դատապարտյալներին բուժական քրեակատարողական հիմնարկում անջատ պահելու՝ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված պահանջներից բացի կիրառվում են նաև այլ չափորոշիչներ, որի անհրաժեշտությունը բխում է բուժա-

կան և առողջապահական խնդիրների իրականացման առանձնահատկություններից, հիվանդությունների տեսակներից ու բնույթից:

Առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված դատապարտյալները բուժական քրեակատարողական հիմնարկում պահվում են հատուկ առանձնացված և խցային հիվանդասենյակներում:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկի օրվա կարգացուցակը ներառում է բուժական միջոցառումներ: Դատապարտյալների ներկայությունը ստուգվում է՝ ըստ մեկուսացված մասերի կամ հիվանդասենյակների քանակական հաշվարկի: Երկարատև տեսակցությունները տրամադրվում են՝ ըստ տվյալ դատապարտյալին պահելու պայմանների առանձնահատկությունների, եթե նրա մոտ բացակայում են բժշկական հակացուցումները:

Ցմահ ազատազրկում: Ցմահ ազատազրկումն՝ իբրև քրեական պատժատեսակ, նախատեսված է մի շարք արտասահմանյան երկրների օրենսդրությամբ¹⁸ և կիրառվում է բավականին մեծ ծավալով: Ազատազրկման այս տեսակը, ի տարբերություն մի շարք այլ երկրների, ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ Խորհրդային Հայաստանի օրենսդրությանը, փաստորեն, անհայտ էր: ՀՀ քրեական օրենսգրքում առաջին անգամ պատիժների համակարգում որպես ինքնուրույն և հիմնական պատժատեսակ նախատեսվել է ցմահ ազատազրկումը: ***ՀՀ ՔՕ-ի 60-րդ*** հոդվածի առաջին մասի համա-

¹⁸ Ցմահ ազատազրկման նշանակման և կատարման հարցերն արտասահմանյան երկրներում մանրամասն տե՛ս **Հ. Մ. Խաչիկյան**, «Ցմահ ազատազրկում», Իրավագիտության հարցեր, թիվ 3, ԵՊՀ հրատ., 1998թ., էջեր 54-66:

ձայն՝ «Ցմահ ազատագրվումը դատապարտյալին ուղղիչ հիմնարկում անազատության մեջ պահելու ձևով հասարակությունից անժամկետ մեկուսացնելն է, որը, քրեական օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում, կարող է նշանակվել առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար»:

Ցմահ ազատագրվումը դատապարտյալի մեկուսացումն է հասարակությունից՝ այդ նպատակին ծառայող հատուկ հիմնարկներում տեղավորելու միջոցով, բայց, ի տարբերություն որոշակի ժամկետով ազատագրվման, այն նշանակվում է անժամկետ: Ցմահ ազատագրվման դատապարտվածները պատիժ են կրում փակ քրեակատարողական հիմնարկում: Ցմահ ազատագրվման դատապարտված անձինք պահվում են խցերում, որպես կանոն, յուրաքանչյուր խցում չորս դատապարտյալից ոչ ավելի: Դատապարտյալի խնդրանքով կամ նրա անձնական անվտանգությանը սպառնացող վտանգի դեպքում քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշմամբ դատապարտյալը կարող է պահվել մենախցում:

Դասակարգման այս խմբին պատկանող դատապարտյալներն ամենօրյա մեկ ժամ տևողությամբ զբոսանքի իրավունք ունեն: Ցմահ ազատագրվման դատապարտվածներն իրավունք ունեն սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար ծախսել որոշակի գումար, ունենալ տեսակցություններ, ստանալ ծանրոցներ, հանձնույթներ և փաթեթներ ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով:

Մարդասիրության սկզբունքից է բխում ՀՀ ՔՕ-ի 60-րդ հոդվածի 2-րդ մասի այն դրույթը, համաձայն որի՝ ցմահ ազատագրվման չեն կարող դատապարտվել հանցանքը կատարե-

լիս 18 տարին չլրացած անձինք, հանցանք կատարելու կամ դատավճիռ կայացնելու պահին հղի վիճակում գտնվող կանայք:

Ցմահ ազատագրվումը որոշակի ժամկետով ազատագրվումից նախ և առաջ տարբերվում է նրանով, որ մեծամասամբ դատապարտյալին ամբողջովին զրկում է ազատվելու հնարավորությունից, քանի որ ցմահ ազատագրվման դատապարտվածի պայմանական վաղաժամկետ ազատումը հնարավոր է որպես բացառություն, և նման հնարավորություն կարող է վիճակվել ամենևին ոչ բոլոր դատապարտյալներին: Բացի այդ, պետական հարկադրանքի այս միջոցը դատապարտյալին փաստորեն դարձնում է «անխոցելի», նույնիսկ պատժի կրման ընթացքում ցանկացած նոր հանցանք կատարելու դեպքում ցմահ ազատագրվմանը լրացուցիչ պատժի ժամկետ ավելացնել հնարավոր չէ:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 104-րդ հոդվածը նախատեսում է ազատագրվման կրման պայմանները փակ քրեակատարողական հիմնարկում ցմահ ազատագրվման դատապարտվածների համար.

1. Ցմահ ազատագրվում կրելու համար փակ քրեակատարողական հիմնարկ բերված բոլոր դատապարտյալները տեղավորվում են պատժի կրման խիստ պայմաններում: Ցմահ ազատագրվման դատապարտվածը պատժի կրման խիստ պայմաններից կարող է տեղափոխվել մեղմ պայմաններ ութ տարի խիստ պայմաններում պատիժ կրելուց հետո՝ պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումների համար վերջին մեկ տարում տույժեր չունենալու դեպքում:

2. Ցմահ ազատագրվման դատապարտվածները պահվում

են խցերում, որպես կանոն, յուրաքանչյուր խցում չորս դատապարտյալից ոչ ավելի: Դատապարտյալի խնդրանքով կամ նրա անձնական անվտանգությանը սպառնացող վտանգի դեպքում, քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշմամբ դատապարտյալը կարող է պահվել մենախցում: Տվյալ դատապարտյալի աշխատանքը կազմակերպվում է՝ հաշվի առնելով դատապարտյալներին խցերում պահելու պահանջները:

Ցմահ ազատազրկվածները համամարդկային արժեքներից առավելագույնս օտարված անձինք են, որին նպաստում են ընդհանուր անհարմարվողականությունը, պատժից ազատվելու հեռանկարի բացակայությունը, խցային պայմանները և պատժի կրման մյուս խստագույն սահմանափակումները: Սոմատիկ և հոգեկան խանգարումների բարձր աստիճանը ձևավորում է ցմահ ազատազրկման կրման պայմաններին հարմարվելու այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք արգելակում են քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների հետ համագործակցության հնարավորությունը¹⁹:

§ 6. Կանոնակարգի ապահովման միջոցները քրեակատարողական հիմնարկներում

Ազատազրկման կանոնակարգի բովանդակությունը, հիմնական պահանջները և տարրերը նախատեսող նյութական նորմերը ենթադրում են ընթացակարգային նորմերի մի ամբողջ համակարգ, որը կարգավորում է կանոնակարգի իրականացման իրավական մեխանիզմը: Ընթացակարգային նորմերի համակարգն ընդգրկում է նաև քրեակատարողական հիմ-

¹⁹ См. у **Антонян Ю. М., Вережagin В. А.**, Убийцы, отбывающие пожизненное лишение свободы, Государство и право, N 11, М., 1999, էջ 45:

նարկներում կանոնակարգի ապահովման միջոցները նախատեսող նորմերը, որոնք ուղղված են քրեակատարողական իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտներին և, մասնավորապես, այդ հիմնարկների վարչակազմին: Կանոնակարգի ապահովման միջոցները չեն ընդգրկվում կանոնակարգի բովանդակության մեջ և ապահովում են քրեակատարողական իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտների կողմից ազատազրկման կատարման ու կրման կարգը և պայմանները: Այդ միջոցները կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ընդհանուր և հատուկ բնույթի:

Կանոնակարգի ապահովման ընդհանուր բնույթի միջոցները քրեաիրավական ներգործության միջոցներն են, որոնք ապահովում են օրինապահ վարքագիծը, իրավահարաբերությունների մասնակիցների և սուբյեկտների կողմից օրինականության պահպանումը և առաջին հերթին քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների կողմից, ովքեր իրենց գործունեությամբ պարտավոր են պայմաններ ստեղծել ազատազրկման վայրերում օրինականության խախտումները կանխելու, դատապարտյալների իրավունքները և օրինական շահերը պաշտպանելու համար: Կանոնակարգի ապահովումը կախված է նաև այն անձանցից, ովքեր այցելում են քրեակատարողական հիմնարկներ, ովքեր իրենց գործունեության բնույթով առնչվում են ազատազրկման դատապարտվածների հետ: Նրանք պարտավոր են պահպանել քրեակատարողական հիմնարկների օբյեկտներում սահմանված կանոնները:

Քրեակատարողական հիմնարկներում կանոնակարգի ապահովման ***հատուկ միջոցներն***՝ դատապարտյալների պահպանությունը և հսկողությունը նրանց նկատմամբ, օպե-

րատիվ-հետախուզական գործունեությունը, կարգապահական ներգործության՝ խրախուսանքի և տույժի միջոցները, դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող անձնական անվտանգության միջոցները: Այս միջոցների շարքը կարելի է դասել նաև կանոնակարգը քրեակատարողական հիմնարկներում արտակարգ իրավիճակներում:

Դատապարտյալների ***պահպանությունը և հսկողությունն*** իրականացվում է քրեակատարողական ծառայության համապատասխան ստորաբաժանման կողմից: Քրեակատարողական ծառայության հատուկ նշանակության ստորաբաժանումն իրականացնում է արագ արձագանքման աշխատանքներ՝ ներքին կանոնակարգի խախտումները վերացնելու, քրեակատարողական հիմնարկների արտաքին պահպանությունն իրականացնելու, փախուստների կանխման և այլ աշխատանքներ: Պահպանության և հսկողության խնդիրներն են՝ քրեակատարողական հիմնարկների գործունեության անվտանգության ապահովում, դատապարտյալների և այլ անձանց հանցագործությունների ու իրավախախտումների հայտնաբերում և կանխում, նրանց մեկուսացման, ներքին կարգապահության կանոնների ապահովում և այլն:

Քրեակատարողական հիմնարկներում ***օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն*** իրականացնում են քրեակատարողական հիմնարկների օպերատիվ մարմինները, ինչպես նաև իրենց իրավասության սահմաններում նման իրավունքներով օժտված այլ մարմինները՝ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության խնդիրներն են՝ դատապարտյալների, քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների և այլ անձանց անվտանգությ-

յան ապահովումը, քրեակատարողական հիմնարկներում նախապատրաստվող ու կատարվող հանցավոր արարքների և պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումների հայտնաբերումը, կանխումն ու բացահայտումը, քրեակատարողական հիմնարկներից փախուստի դիմած և ազատազրկման կրումից խուսափող դատապարտյալների՝ սահմանված կարգով հետախուզումը, դատապարտյալների կողմից մինչև քրեակատարողական հիմնարկ հասնելը կատարված հանցավոր արարքների հայտնաբերմանը և բացահայտմանը նպաստելը:

Ազատազրկման կանոնակարգի ապահովմանն են ուղղված դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող *կարգապահական ներգործության՝ խրախուսանքի և տույժի միջոցները*, որը կարևոր պայման է հանդիսանում քրեակատարողական հիմնարկներում սահմանված կանոնակարգի պահանջների իրականացման համար:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 93-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ օրինապահ վարքագծի, աշխատանքի և ուսման նկատմամբ բարեխիղճ վերաբերմունքի, դատապարտյալների ինքնագործ միավորումների աշխատանքներին և միջոցառումներին ակտիվորեն մասնակցելու, ինչպես նաև դրական վարքագծի դրսևորման համար ազատազրկման դատապարտված անձի նկատմամբ սահմանված կարգով կարող են կիրառվել *խրախուսանքի հետևյալ միջոցները*.

1) լրացուցիչ կարճատև կամ երկարատև տեսակցության տրամադրում, բայց տարվա ընթացքում երկու կարճատև կամ երկու երկարատև տեսակցությունից ոչ ավելի.

2) փակ տեսակի քրեակատարողական հիմնարկում պահվող դատապարտյալի զբոսանքի տևողության ավելացում

մինչև երկու ժամ՝ մեկ ամիս ժամկետով.

3) նախկինում նշանակված տույժի վաղաժամկետ հանում:

Դրականորեն բնութագրվող դատապարտյալների նկատմամբ որպես խրախուսանքի միջոց կարող են կիրառվել նաև պատժի կրման պայմանների փոփոխումը. դատապարտյալը կարող է ներկայացվել տեղափոխման մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճան ունեցող քրեակատարողական հիմնարկ՝ պատժի կրումը շարունակելու նպատակով:

Խրախուսանքի միջոցների կիրառման համար հիմք կարող է հանդիսանալ ոչ միայն դատապարտյալի ընդհանուր դրական վարքագիծը պատժի կրման ընթացքում, այլև մեկ ցանկացած դրական արարք:

Դատապարտյալների նկատմամբ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր խրախուսանքի միջոցները կիրառվում են գրավոր՝ քրեակատարողական հիմնարկի պետի կամ նրա պարտականությունները կատարող անձի որոշմամբ: Դատապարտյալի նկատմամբ խրախուսանքի միջոցներ կիրառելու մասին որոշման պատճենը կցվում է նրա անձնական գործին:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը, բացի վերը նշված խրախուսանքի միջոցներից, նախատեսում է նաև.

- 1) շնորհակալություն,
- 2) լրացուցիչ հեռախոսային խոսակցության թույլտվություն,
- 3) լրացուցիչ տեսազանգի թույլտվություն,
- 4) սոցիալական վերականգնման նպատակով լրացուցիչ մեկնում,
- 5) սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար լրացուցիչ գումար ծախսելու թույլ-

տվություն,

6) մեկ քրեակատարողական հիմնարկի շրջանակներում խիստ պայմաններից տեղափոխում մեղմ պայմաններ:

Դատապարտյալների նկատմամբ **տույժի** միջոցների կիրառումն ազատագրկման կանոնակարգը խախտող դատապարտյալների նկատմամբ հարկադրանքի ձև է: Այդ միջոցների ճիշտ և ժամանակին կիրառումն անհրաժեշտ պայման է դատապարտյալների նոր իրավախախտումները կանխելու համար: Դատապարտյալների նկատմամբ տույժի միջոցների կիրառման հիմք կարող է հանդիսանալ ինչպես նրանց կողմից կատարված մեկ զանցանքը, այնպես էլ պատժի կրման ընթացքում ցուցաբերած ընդհանուր բացասական վարքագիծը:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 95-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն պատիժը կրելու սահմանված կարգը խախտելու համար ազատագրկման դատապարտված անձի նկատմամբ սահմանված կարգով կարող են կիրառվել տույժի հետևյալ միջոցները. նկատողություն, խիստ նկատողություն, պատժախույց տեղափոխելը մինչև տասնհինգ օր:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը, բացի վերը նշված տույժի միջոցներից, նախատեսում է նաև.

- 1) նախազգուշացում,
- 2) մինչև մեկ ամիս ժամկետով զրկել քրեակատարողական հիմնարկի կրպակից օգտվելու իրավունքից,
- 3) մինչև մեկ ամիս ժամկետով զրկել հեռախոսակապից կամ տեսազանգից օգտվելու իրավունքից,
- 4) մինչև երեք ամիս ժամկետով զրկել տեսակցության իրավունքից,
- 5) մինչև մեկ ամիս ժամկետով տեղափոխել մենախույց,

6) պատիժը կրելու սահմանված կարգի չարամիտ խախտման դեպքում դատապարտյալը կարող է ներկայացվել տեղափոխման մեկուսացվածության ավելի բարձր աստիճան ունեցող քրեակատարողական հիմնարկ՝ պատժի կրումը շարունակելու նպատակով:

Բուժական քրեակատարողական հիմնարկում կամ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող առողջապահական այլ հաստատություններում ստացիոնար պայմաններում բուժում ստացող դատապարտյալների նկատմամբ նշանակված պատժախուց տեղափոխելու տույժի միջոցի կիրառումը հետաձգվում է մինչև բուժման ավարտը:

Դատապարտյալի նկատմամբ տույժի բոլոր միջոցները կիրառվում են գրավոր՝ քրեակատարողական հիմնարկի պետի կամ նրա պարտականությունները կատարող անձի որոշմամբ: Կատարված խախտման կապակցությամբ դատապարտյալից պահանջվում է գրավոր բացատրություն, իսկ այն տալուց հրաժարվելու դեպքում կազմվում է համապատասխան արձանագրություն:

Կատարված կարգապահական խախտումը քննելիս և կարգապահական տույժ նշանակելիս քրեակատարողական հիմնարկի պետը ծանոթանում է կատարվածի վերաբերյալ քրեակատարողական հիմնարկի ծառայողի ներկայացրած գրավոր նյութերին, ընդունում համապատասխան որոշում, որը կցվում է դատապարտյալի անձնական գործին:

Տույժի միջոցները նախատեսող նորմերի կիրառման համար կարևոր նշանակություն ունի դրանց իրականացման իրավական մեխանիզմի սահմանումը: ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությունը սահմանում է տույժի միջոցների նշանակ-

ման հիմքերը: Այսպես, տույժի տեսակն ընտրելիս հաշվի են առնվում կատարված խախտման պայմանները, դատապարտյալի անձը, վարքը մինչև խախտում կատարելը և ընդհանուր բնութագիրը: Նշանակվող տույժը պետք է համապատասխանի կատարված խախտման ծանրությանը և բնույթին: Տույժը պետք է լինի արդարացի և պետք է կիրառվի միայն համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում ընդունված որոշման հիման վրա:

Տույժը կիրառվում է բացառապես խախտումը կատարած անձի նկատմամբ, խախտումը հայտնաբերելուց հետո ոչ ուշ, քան տասնհինգ օրվա ընթացքում, և, որպես կանոն, կատարվում է անհապաղ: Մեկ խախտման համար արգելվում է նշանակել մեկից ավելի տույժ:

Դատապարտյալի նկատմամբ տույժի միջոցի կիրառումը կարող է բողոքարկվել պատիժները կատարելու նկատմամբ հսկողություն և վերահսկողություն իրականացնող մարմիններին: Դատապարտյալի կողմից տույժի միջոցի բողոքարկումը չի կասեցնում տույժի կիրառումը:

Դատապարտյալի նկատմամբ տույժի միջոցները կիրառելիս հաշվի են առնվում խախտումը կատարելու հանգամանքները, տույժի միջոցի կիրառմամբ հետապնդվող իրավաչափ նպատակին հասնելու ողջամիտ անհրաժեշտությունը:

Պատժախուց տեղափոխելը որպես տույժի միջոց կիրառելու դեպքում համապատասխան մատյանում պարտադիր գրանցվում են դատապարտյալին այնտեղ պահելու սկիզբը և ավարտը: Դատապարտյալները պատժախուց կարող են տեղափոխվել հետևյալ դեպքերում՝

ա) այլ դատապարտյալների նկատմամբ ճնշում գործադ-

րելու, նրանց վիրավորելու, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչի կամ այլ անձանց վրա հարձակում գործելու,

բ) քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչի օրինական պահանջներին չենթարկվելու,

գ) արգելված առարկաներ, իրեր և սննդամթերք պահելու, օգտագործելու և պատրաստելու,

դ) քրեակատարողական հիմնարկի գույքը փչացնելու համար:

Պատժախուց տեղափոխելը՝ որպես տույժի միջոց, կիրառվում է նաև այն դատապարտյալների նկատմամբ, որոնց նկատմամբ նախկինում կիրառվել են երկուսից ավելի կարգապահական տույժեր:

Պատժախցում պահվող դատապարտյալներին ամեն օր այցելում են բժշկական սպասարկման համապատասխան ծառայողը և պատասխանատու հերթապահը՝ դրա մասին գրառում կատարելով համապատասխան մատյանում:

Քրեակատարողական հիմնարկի պատժախցից բուժական քրեակատարողական հիմնարկ տեղափոխված դատապարտյալներին նշված բուժական հիմնարկում պահելու ժամանակը հաշվվում է տույժը կրելու ժամանակի մեջ:

Պատժախցում գտնվելու ընթացքում դատապարտյալն անհատական քնելու տեղով ապահովվում է միայն քնի համար սահմանված ժամերին: Դատապարտյալը պատժախցում կարող է պահվել միայնակ:

Պատժախցում գտնվելու ժամանակամիջոցում դատապարտյալին կարող են արգելվել՝

1) դրամական փոխանցումներ ստանալը և կատարելը,

բացառությամբ առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու դեպքերի.

2) հանձնուքներ, ծանրոցներ ու փաթեթներ ստանալը և ուղարկելը, բացառությամբ առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու դեպքերի.

3) քաղաքացիաիրավական գործարքներին մասնակցելը.

4) տեսակցությունները, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի.

5) հեռախոսակապից օգտվելը:

Պատժախցում գտնվելու ժամանակամիջոցում դատապարտյալին արգելվում է աշխատելը:

Պատժախցում գտնվելու ժամանակամիջոցում կարող է կիրառվել օրենքով նախատեսված մեկից ավելի սահմանափակում: Յուրաքանչյուր սահմանափակում կիրառելիս պետք է հիմնավորվեն պատճառական կապը կատարած խախտման և կիրառվող սահմանափակման միջև և սահմանափակման կիրառմամբ հետապնդվող իրավաչափ նպատակին հասնելու ողջամիտ անհրաժեշտությունը:

Որպես տույժ՝ պատժախուց տեղափոխված դատապարտյալն իրավունք ունի սննդամթերք և առաջին անհրաժեշտության առարկաներ ձեռք բերելու համար իր անձնական հաշվից ամսական ծախսելու ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի տասնապատիկի չափով գումար, օգտվելու մեկ ժամ տևողությամբ ամենօրյա զբոսանքից:

Պատժախցում պահվող դատապարտյալն ապահովվում է իր սեռին, տարվա եղանակի կլիմայական պայմաններին համապատասխանող նախատեսված միասնական նմուշի հանդերձանքով: Դատապարտյալին արգելվում է պատժախցում

իր մոտ պահել անձնական իրեր, բացառությամբ անձնական հիգիենայի պարագաների, ինչպես նաև կրոնական գրականության և նկարների:

Պատժախցում պահվող դատապարտյալի սննդի ընդունումն իրականացվում է պատժախցում: Պատժախուցը մաքրվում է այնտեղ գտնվող դատապարտյալի կողմից:

Արգելվում է պատժախցում գտնվող անձանց նկատմամբ օրենքով նախատեսվածից բացի այլ սահմանափակումներ կիրառելը: Դատապարտյալը համարվում է տույժ չունեցող, եթե տույժը կրելուց հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, չի ենթարկվել նոր տույժի կամ նախկինում նշանակված տույժը հանվել է:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը սահմանում է՝ դատապարտյալը պատժախցում կարող է անընդմեջ պահվել երեսուն օրից ոչ ավել, իսկ կին դատապարտյալը՝ քսան օրից:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 96-րդ հոդվածի առաջին մասը սահմանում է ազատազրկման դատապարտված անձի կողմից **պատիժը կրելու սահմանված կարգի չարամիտ** խախտումները: Այս հասկացության ձևակերպումն ազատազրկում պատժատեսակի կատարման համար ունի կարևոր գործնական նշանակություն, քանի որ քրեակատարողական օրենսդրության բազմաթիվ նորմերի կիրառման համար այն ունի վճռորոշ դեր: Ազատազրկման դատապարտված անձի կողմից պատիժը կրելու սահմանված կարգի չարամիտ խախտումներ են համարվում զանցանքը, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցիչներին ուղղված սպառնալիքը, անհնազանդությունը կամ անհարգալից վերաբերմունքը կամ այլ խմբային անհնազանդություններ կազմակերպելը կամ դրանց ակտիվորեն մասնակցելը, նշված խախտումները կատարելու

նպատակով խմբեր կազմակերպելը կամ դրանց մասնակցելը, ինչպես նաև մեկ տարվա ընթացքում պատժի կրման սահմանված կարգի երկու կամ ավելի խախտումները, եթե դրանցից յուրաքանչյուրի համար դատապարտյալը ենթարկվել է տույժի, և տույժը չի մարվել: Դատապարտյալը պատժի կրման սահմանված կարգի չարամիտ խախտող է ճանաչվում քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշմամբ՝ միաժամանակ տույժ նշանակելով:

Պատիժը կրելու սահմանված կարգի չարամիտ խախտման դեպքում դատապարտյալը կարող է ներկայացվել տեղափոխման մեկուսացվածության առավել բարձր աստիճան ունեցող քրեակատարողական հիմնարկ՝ պատժի կրումը շարունակելու նպատակով:

Քրեակատարողական հիմնարկներում կանոնակարգի ապահովման գործում առանձնահատուկ տեղ են գրավում ***անձնական անվտանգության միջոցների և մարտական կամ ծառայողական զենքի գործադրումը***: Օրենսդրությամբ նախատեսված անձնական անվտանգության միջոցներն են՝ ֆիզիկական ուժի գործադրումը և հատուկ միջոցները: Կանոնակարգի ապահովման գործում որպես բացառիկ միջոց է հանդիսանում մարտական զենքի գործադրումը: Իրենց էությամբ անձնական անվտանգության միջոցները և մարտական կամ ծառայողական զենքի գործադրումը պետական հարկադրանքի տարատեսակ են, որոնց կիրառման հիմնավորվածությունը և անհրաժեշտությունը գնահատվում է քրեաիրավական ինստիտուտների շրջանակում՝ որպես անհրաժեշտ պաշտպանություն, ծայրահեղ անհրաժեշտություն, հիմնավորված ռիսկ և վնաս պատճառելը՝ հանցանք կատարած անձին բռնելիս: Այս

միջոցներն արտաքինապես դրսևորվում են որպես ֆիզիկական ներգործություն այն անձանց նկատմամբ, ովքեր հանդիսանում են վտանգի աղբյուր: Դրանք կիրառվում են արտակարգ կամ կոնֆլիկտային իրադրություններում, երբ դատապարտյալները բռնություն են գործադրում քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների կամ քաղաքացիների, այլ դատապարտյալների կամ իրենց նկատմամբ:

Այս միջոցները պետք է տարբերել դատապարտյալների նկատմամբ կիրառվող տույժի միջոցներից: Դրանք ուղղված են կանխելու դատապարտյալների հանրորեն վտանգավոր գործողությունները, գործողություններ, որոնք կամովին չեն կանխվում և կարող են ունենալ վտանգավոր հետևանքներ: Տույժի միջոցները կիրառվում են որպես կարգապահական ներգործության միջոցներ դատապարտյալների այն անօրինական գործողությունների համար, որոնք արդեն ավարտվել են կամ կանխվել: Այդ պատճառով հնարավոր է դատապարտյալների հանրորեն վտանգավոր գործողությունները կանխելու համար գործադրել վերը նշված միջոցներ, ապա այդ կապակցությամբ կիրառել տույժի միջոցներ:

Անձնական անվտանգության միջոցների ու զենքի տեսակները և դրանց կիրառման հիմքերն ու կարգն քրեակատարողական հիմնարկներում նախատեսված է *«Քրեակատարողական ծառայության մասին»* ՀՀ օրենքում (գլուխ 14): Քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցների օրինական պահանջներին չարամտորեն չհնազանդվելու, նրանց դիմադրություն ցույց տալու, մոլեգնություն դրսևորելու, զանգվածային անկարգությունների մասնակցելու, պատանդներ վերցնելու, քաղաքացիների վրա հարձակվելու, հանրորեն վտանգա-

վոր այլ գործողություններ կատարելու, ինչպես նաև փախուստների ժամանակ կամ քրեակատարողական հիմնարկներից փախուստի դիմած դատապարտյալներին հայտնաբերելիս ու քրեակատարողական հիմնարկ վերադարձնելիս, նշված հակաիրավական գործողությունները կանխելու նպատակով, երբ դատապարտյալները սպառնում են վնաս պատճառել իրենց կամ շրջապատողներին, կարող են կիրառվել ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ և զենք: Քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակիցները կարող են կիրառել անվտանգության միջոցներ և զենք ազատագրելու կատարող հիմնարկների տարածքում և այն գոտիներում, որտեղ տարածվում են կանոնակարգի պահանջները:

Քրեակատարողական ծառայությանն անհրաժեշտ զենքի, հատուկ և ինքնապաշտպանական միջոցների տեսակը, ձևը, մոդելը և քանակը սահմանում է ՀՀ կառավարությունը:

Որպես քաղաքացիական զենք՝ կիրառվում են կայծային պարպիչ, էլեկտրահարող սարք, ինչպես նաև գազայինատրճանակ: Որպես հատուկ միջոցներ՝ կիրառվում են ռետինե մահակներ, ձեռնաշղթաներ և ոտնաշղթաներ, ուշադրությունը շեղող լուսաձայնային միջոցներ, արգելքներ քանդող միջոցներ, ջրանետեր կամ զրահամեքենաներ, ծառայողական շներ, ինչպես նաև մարդու առողջությանը վնաս չպատճառող յուրաքանչյուր այլ միջոց:

Զենք գործադրվում է բացառիկ դեպքերում, եթե գործողությունները բացահայտ վտանգ են սպառնում շրջապատողների կյանքին և առողջությանը: Զենք կիրառվում է անպայմանորեն նախազգուշացնելուց հետո: Առանց նախազգուշացման այն կարող է կիրառվել՝ զենքի կամ տրանսպորտային միջոց-

ների օգնությամբ կատարվող հարձակումները կանխելու համար, քրեակատարողական հիմնարկից զենքով կամ տրանսպորտային միջոցների օգնությամբ դատապարտյալի փախուստի դեպքում, կալանավորվածներին պահելու կամ ձերբակալման վայրերից զենքով կամ տրանսպորտային միջոցներով փախուստի դեպքում, տրանսպորտային միջոցներից ընթացքի ժամանակ փախուստի դեպքում: Ձենքի գործադրումն օրինական է, եթե այլ միջոցներով հնարավոր չէ կանխել մատնանշված գործողությունները:

Արգելվում է քաղաքացիական զենք կամ հատուկ միջոցներ, կամ զենք գործադրել հղիության ակնհայտ նշաններ ունեցող կանանց, ակնհայտ հաշմանդամների կամ անչափահասների նկատմամբ, բացառությամբ նրանց կողմից զինված դիմադրություն ցույց տալու և քրեակատարողական ծառայողի կյանքին կամ առողջությանը սպառնացող գործողություններ կատարելու դեպքերի:

Անվտանգության միջոցների և զենքի գործադրման դեպքում քրեակատարողական ծառայողն անմիջապես զեկուցում է վերադասության կարգով, իսկ զենքի գործադրման բոլոր դեպքերի մասին՝ նաև դատախազին: Նման պարագայում առաջացած մարմնական վնասվածքների, մահվան բոլոր դեպքերի մասին քրեակատարողական վարչության պետը կամ նրան փոխարինող պաշտոնատար անձն անմիջապես տեղյակ է պահում առողջապահության և դատախազության համապատասխան մարմիններին: Համապատասխան անձինք իրենց իրավասության շրջանակներում ստուգում են զենքի և անվտանգության միջոցների կիրառման օրինականությունը և կայացնում են համապատասխան որոշում:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը նախատեսում է նաև հետևյալ կարգավորումները: Սահմանվում են հսկողության և վերահսկողության տեխնիկական միջոցները:

1. Դատապարտյալների փախուստները, հանցագործությունները, պատժի կրման սահմանված կարգի խախտումները կանխելու, ինչպես նաև դատապարտյալների վարքագծի մասին անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու նպատակով քրեակատարողական հիմնարկում օգտագործվում են տեսաձայնային, էլեկտրոնային և հսկողության ու վերահսկողության այլ տեխնիկական միջոցներ:

2. Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը պարտավոր է դատապարտյալին տեղյակ պահել հսկողության և վերահսկողության նշված միջոցների կիրառման մասին քրեակատարողական հիմնարկի կարանտինային բաժանմունքում՝ նրանցից ստորագրություն վերցնելով:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 86-րդ հոդվածը սահմանում է ֆիզիկական ուժի, հատուկ միջոցների, քաղաքացիական և մարտական զենքի կիրառման հիմքերը:

Քրեակատարողական հիմնարկների ծառայողների օրինական պահանջները չկատարելու կամ պարտականությունների կատարմանը խոչընդոտելու, ներքին կանոնակարգի խմբակային խախտումների կամ զանգվածային անկարգությունների մասնակցելու, պատանդներ վերցնելու, շենքեր կամ շինություններ զավթելու, քաղաքացիների վրա հարձակվելու, հանրոքեն վտանգավոր այլ գործողություններ կատարելու, ինչպես նաև փախուստների ժամանակ կամ քրեակատարողական հիմնարկներից փախուստի դիմած դատապարտյալներին հայտնաբերելիս ու քրեակատարողական հիմնարկ վերա-

դարձնելիս, նշված հակաիրավական գործողությունները կանխելու նպատակով, երբ դատապարտյալները սպառնում են վնաս պատճառել իրենց կամ շրջապատողներին, կարող են կիրառվել ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ, քաղաքացիական և մարտական զենք:

**ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ
ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ,
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՎԵՐԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ**

***§ 1. Դատապարտյալների աշխատանքի
իրավական կարգավորումը***

Աշխատանքը սոցիալ-տնտեսական, փիլիսոփայական ու իրավաբանական կատեգորիա է՝ նյութական և հոգևոր բարիքներ ձեռք բերելու, անձի սոցիալական դրսևորման միջոցներից մեկը: Աշխատանքով են ստեղծվում նյութական և մշակութային արժեքները, ձևավորվում և դրսևորվում է անհատը: Աշխատանքի միջոցով անձը զարգացնում է իր ֆիզիկական, մտավոր ունակությունները, ձևավորում, ամրապնդում է հիմնական բարոյական հատկանիշները, վերաբերմունքը կարևոր սոցիալական արժեքների նկատմամբ:

Մեծ է աշխատանքի դերը նաև ազատագրկման դատապարտվածների համար: Այն վերասոցիալականացման, ազատագրկման վայրերում կարգապահության ապահովման կարևորագույն երաշխիք է: Աշխատանքն անհրաժեշտ պայմաններ է ստեղծում քրեակատարողական հիմնարկների կանոնավոր տնտեսական գործունեության, դատապարտյալների անձնական կարիքները բավարարելու համար:

Դատապարտյալների աշխատանքը կարգավորվում է աշխատանքային օրենսդրությամբ և քրեակատարողական իրավունքի հատուկ նորմերով: Ազատագրկման դատապարտվածների աշխատաժամանակի տևողությունը, աշխատանքի

պաշտպանության, անվտանգության տեխնիկայի և արտադրական սանիտարիայի կանոնները սահմանվում են ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությանը համապատասխան: Միջազգային պարտավորություններին համապատասխան՝ ազատագրված անձանց աշխատանքը չի կարող օգտագործվել ի շահ պետության: Դրա կիրառումն ունի առողջարար, կարգապահական և տնտեսական նշանակություն:

Դատապարտյալների հետ վարվեցողության նվազագույն չափանիշներում սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր դատապարտյալ պարտավոր է աշխատել իր ֆիզիկական և հոգեկան հնարավորություններին համապատասխան: Եվրոպական բանտային կանոնների՝ աշխատանքին նվիրված գլուխը սկսվում է հետևյալ դրույթով. «Ազատագրվման վայրերում աշխատանքը դիտվում է որպես վերասոցիալականացման դրական տարր»:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 85-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ դատապարտյալը հնարավորության դեպքում ապահովվում է աշխատանքով կամ նրան իրավունք է վերապահվում ինքնուրույն իրեն ապահովելու աշխատանքով, որի կարգը և պայմանները սահմանվում են քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով: Դատապարտյալին աշխատանքի ներգրավելիս քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը պարտավոր է հաշվի առնել նրա սեռը, տարիքը, աշխատունակությունը, առողջական վիճակը և հնարավորինս՝ մասնագիտությունը: Դատապարտյալի աշխատանքային գործունեությունը չպետք է խոչընդոտի քրեակատարողական հիմնարկի առջև դրված խնդիրներն իրականացնելուն:

Քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալ-

ների աշխատանքը կազմակերպելիս առաջնությունը տրվում է այն դատապարտյալին, ով ունի գույքային պարտավորություններ կամ գտնվում է նյութական ծանր վիճակում: Դատապարտյալի աշխատանքը քրեակատարողական հիմնարկի համար եկամուտ ստանալու նպատակ չի հետապնդում:

Դատապարտյալներն աշխատանքի են ներգրավվում քրեակատարողական հիմնարկների ձեռնարկություններում, պետական ձեռնարկություններում կամ սեփականության այլ ձևեր ունեցող ձեռնարկություններում՝ դատապարտյալների պատշաճ պահպանության և մեկուսացման պահանջներն ապահովելու պայմանով: Դատապարտյալներն իրավունք ունեն զբաղվելու ստեղծագործ աշխատանքով, ինչպես նաև անհատական աշխատանքային գործունեությամբ:

Դատապարտյալի աշխատանքը չպետք է լինի հարկադիր և (կամ) շահագործող բնույթի և չպետք է ուղղված լինի քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի անձնական շահերը բավարարելուն:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը դատապարտյալների աշխատանքը, ի տարբերություն գործող ՀՀ ՔԿՕ-ի, սահմանում է որպես դատապարտյալների հիմնական պարտականությունների բաղկացուցիչ մաս: **ՀՀ ՔԿՕ նախագծի** 8-րդ հոդվածի 6-րդ մաս. ազատազրկման ձևով պատիժ կրող դատապարտյալը պարտավոր է աշխատել պատիժներ կատարող հիմնարկների ու մարմինների վարչակազմի կողմից որոշված վայրում և աշխատանքներում՝ իր ֆիզիկական և մտավոր կարողություններին համապատասխան:

Աշխատանքից հրաժարվելը կամ աշխատանքն ընդհատելը համարվում են պատժի կրման սահմանված կարգի խախ-

տում և հիմք են դատապարտյալի նկատմամբ կարգապահական և (կամ) նյութական պատասխանատվություն կիրառելու համար:

Աշխատանքների և պաշտոնների ցանկը, ուր արգելվում է դատապարտյալների ներգրավումը, սահմանվում է ՀՀ կառավարության կողմից²⁰: Արգելվում է կալանավորված անձանց և դատապարտյալներին ներգրավել հետևյալ աշխատանքներում և պաշտոններում՝

քրեակատարողական ծառայության տարածքային մարմիններ, դրանց ստորաբաժանումներ,

կապի և հեռահաղորդակցության տեխնիկական միջոցների սպասարկման կամ նորոգման աշխատանքներ,

դեղորայքի, դեղանյութերի, բժշկական նշանակության առարկաների պահպանման, հաշվառման, բաշխման կամ արտադրության աշխատանքներ,

զենք, թունավոր, պայթուցիկ կամ հրդեհավտանգ նյութերի պահպանման, հաշվառման, բաշխման կամ արտադրության աշխատանքներ,

սուր, կտրող ծակող գործիքների կամ առարկաների արտադրություն և այլն:

Դատապարտյալները, բացի քրեակատարողական հիմնարկների հետ ունեցած աշխատանքային հարաբերություններից, նման հարաբերությունների մեջ կարող են մտնել նաև այլ գործատուների հետ: Այդ դեպքում անհրաժեշտ է քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի և տվյալ գործատուի միջև համաձայնության առկայությունը: Քրեակատա-

²⁰ Տես՝ ՀՀ կառավարության որոշումը կալանավորված անձանց և դատապարտյալներին արգելված աշխատանքների և պաշտոնների ցանկը հաստատելու մասին, 16.02.2018թ.:

րողական հիմնարկներն իրավունք ունեն ծավալել սեփական արտադրություն, պայմանագրային հիմունքներով օգտագործել ֆինանսական միջոցներ, գույք և այլն, ինքնուրույն ընտրել մատակարարներ, սպառողներ, սահմանել արտադրվող արտադրանքի գները, տնօրինել սեփական արտադրության արտադրանքները: Մեփական արտադրական գործունեություն ծավալելիս քրեակատարողական հիմնարկները պարտավոր են՝ ապահովել աշխատանքի բարենպաստ պայմաններ, կատարել պայմանագրային պարտավորությունները, օրենքով սահմանված կարգով կրել պատասխանատվություն պայմանագրային պարտավորությունների խախտման, շրջակա միջավայրի աղտոտման, կյանքի և առողջության պահպանության պահանջների խախտման համար, իրենց գործունեության մասին պարբերաբար տալ հաշվետվություն համապատասխան պետական մարմիններին:

Անհատական աշխատանքային գործունեությամբ զբաղվելիս քրեակատարողական հիմնարկներում պետք է պաշտպանվեն քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգի պահանջները, ապահովվի այդ գործունեությունից որոշակի շահույթ ձեռք բերելու հնարավորությունը:

Փակ և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկներում կազմակերպվում են աշխատանքային զբաղվածության խցեր՝ դատապարտյալներին խցային պայմաններում աշխատանքներում ներգրավելու նպատակով: Փակ և կիսափակ քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժը կրող դատապարտյալները կարող են աշխատանքներում ներգրավվել նաև իրենց խցերում, եթե այդ աշխատանքների իրականացմամբ չեն խախտվում տվյալ խցում առկա մյուս դատապարտյալների ի-

րավունքները՝ պահպանելով սանիտարահիգիենիկ, աշխատանքային անվտանգության և հակահրդեհային կանոնները: Դատապարտյալներն աշխատանքի են ներգրավվում միայն փակ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում: Նման դատապարտյալների համար աշխատանքով ապահովման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են՝ անհրաժեշտ պայմանների բացակայության հետևանքով:

Կիսաբաց և բաց քրեակատարողական հիմնարկներում կարող են կազմակերպվել արդյունաբերական կամ գյուղատնտեսական նշանակության աշխատանքային զբաղվածության կացարաններ կամ գոտիներ:

Քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս աշխատանքներում կարող է ներգրավվել միայն առանց պահակախմբի կամ ուղեկցորդման քրեակատարողական հիմնարկի սահմաններից դուրս տեղաշարժվելու թույլտվություն ստացած դատապարտյալը:

Առանց վարձատրության քրեակատարողական հիմնարկի կամ դրան հարող տարածքի բարեկարգման աշխատանքներ իրականացնելու համար, դատապարտյալի գրավոր համաձայնության առկայության դեպքում, հիմնարկի պետն ընդունում է որոշում նրան տվյալ աշխատանքներում ներգրավելու մասին: Դատապարտյալը չվարձատրվող աշխատանքներում ներգրավվում է ոչ հանգստյան ժամերին՝ օրական երկու ժամից ոչ ավելի ժամանակով: Դատապարտյալներն առանց վարձատրության կարող են ներգրավվել միայն քրեակատարողական հիմնարկների և դրանց հարող տարածքների բարեկարգման աշխատանքներում, բացառությամբ պահպանական շինությունների: Առանց աշխատանքի վարձատրության դատա-

պարտյալները կարող են ներգրավել նաև քրեակատարողական հիմնարկների մշակութային, կենցաղային պայմանների բարելավման աշխատանքներում և քրեակատարողական հիմնարկները սննդամթերքով ապահովելու օժանդակ աշխատանքներում: Պահպանական շինություններում դատապարտյալները կարող են աշխատանքի ներգրավվել միմիայն տարերային աղետներից կամ այլ արտակարգ հանգամանքների պատճառով դրանց վնասման դեպքում:

Աշխատանքի պահպանության և տեխնիկայի անվտանգության պատասխանատվությունը կրում են քրեակատարողական հիմնարկի պետը և արտադրության գծով տեղակալը: Դատապարտյալների համար սահմանվում է ութժամյա աշխատանքային օր: Աշխատանքի սկիզբը և ավարտը սահմանվում է քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով: Ազատագրված վայրերում արտաժամյա աշխատանք թույլատրվում է աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ հիմնականում անհետաձգելի աշխատանքներ կատարելու և ավարտելու նպատակով:

Ազատագրված դատապարտվածներին վճարովի աշխատանքի մեջ ներգրավելու ժամանակը համարվում է նրանց ընդհանուր աշխատանքային ստաժ: Աշխատած ժամանակի հաշվառումն իրականացնում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը՝ օրացուցային տարվա արդյունքներով: Դատապարտյալի կողմից աշխատանքից պարբերաբար խուսափելու դեպքերում քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի որոշմամբ ժամանակի համապատասխան մասը կարող է հանվել դատապարտյալի ընդհանուր աշխատանքային ստաժից:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 87-րդ հոդվածը սահմանում է դատապարտյալների աշխատանքի վարձատրության իրավունքը, համաձայն որի՝ դատապարտյալը, ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան, ունի աշխատանքի վարձատրության իրավունք: Դատապարտյալի աշխատանքի ամսական վարձատրությունը չի կարող պակաս լինել սահմանված նվազագույն աշխատավարձից: Ոչ լրիվ աշխատանքային օրվա կամ ոչ լրիվ աշխատանքային շաբաթվա դեպքում դատապարտյալների աշխատանքը վարձատրվում է աշխատաժամանակին կամ կատարված աշխատանքին համապատասխան: Ազատագրվման դատապարտվածներին պահելու ծախսերը հատուցելու համար նրանց աշխատավարձից, կենսաթոշակներից և այլ եկամուտներից կատարվում են պահումներ:

§ 2. Դատապարտյալների կրթության և մասնագիտական կրթության իրավական կարգավորումը

Ազատագրվման դատապարտվածների կրթության և մասնագիտական կրթության նշանակությունը նրանում է, որ կրթական զբաղվածությունը դատապարտյալների վերասոցիալականացման հիմնական միջոցներից է:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 89-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը միջոցներ է ձեռնարկում՝ դատապարտյալի հիմնական և հեռակա բարձրագույն, հետբուհական մասնագիտական կրթությունը և մասնագիտական ուսուցումը կազմակերպելու համար: Դատապարտյալի կրթությունը կազմակերպվում է քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով սահմանված կարգով:

Քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնա-

կարգի համաձայն՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը միջոցներ է ձեռնարկում դատապարտյալների հանրակրթությունը, նախնական մասնագիտական (արհեստագործական), մասնագիտական միջին կրթությունը՝ պետության հաշվին, իսկ բարձրագույն և հետբուհական կրթությունը՝ նրանց հաշվին կազմակերպելու համար:

Դատապարտյալների մասնագիտական միջին, բարձրագույն և հետբուհական կրթությունն իրականացվում է դրսեկության և հեռավար ձևերով՝ կրթության պետական կառավարման լիազոր մարմնի սահմանած կարգով: Դրսեկության ձևով կարող են իրականացվել նաև դատապարտյալի հանրակրթությունը և նախնական մասնագիտական կրթությունը՝ բացառությամբ անչափահաս դատապարտյալների:

Քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմը պարտավոր է ստեղծել դատապարտյալների ուսման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները: Այդ նպատակով քրեակատարողական հիմնարկներում ստեղծվում են միջնակարգ հանրակրթական երեկոյան (հերթափոխային) դպրոցներ, իսկ փակ և կիսափակ հիմնարկներում ուսումը կազմակերպելու համար կարող են ստեղծվել ուսումնախորհրդատվական կետեր:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 90-րդ հոդվածը սահմանում է դատապարտյալի մասնագիտական կրթության հնարավորությունը:

Քրեակատարողական հիմնարկներում կազմակերպվում են մասնագիտություն չունեցող դատապարտյալների մասնագիտական կրթություն կամ մասնագիտական պատրաստում: Դատապարտյալն այդ մասնագիտությամբ կարող է աշխատել քրեակատարողական հիմնարկում նաև պատժի կրումն ավարտելուց հետո: Քրեակատարողական հիմնարկներում մասնա-

գիտական կրթությունը կարող է կազմակերպվել մասնագիտական տեխնիկական ուսումնարաններում, որոնց մասնաճյուղերը կարող են ստեղծվել ազատագրկման վայրերում և ուսուցում քրեակատարողական հիմնարկների արտադրությունում: Ուսումը կազմակերպվում է առանց արտադրությունից կտրման: Ցմահ ազատագրկում կրող դատապարտյալները, պատժի կրման կանոնակարգի առանձնահատկություններից ելնելով, մասնագիտական կրթություն կարող են ստանալ անմիջականորեն արտադրությունում: Նախնական մասնագիտական կրթությունն անչափահաս դատապարտյալի համար իրականացվում է աշխատանքային օրվա տևողության սահմաններում:

Ուսանող դատապարտյալը քննություններ հանձնելու կապակցությամբ աշխատանքից ազատվում է ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Ուսման ամբողջ դասընթացն անցած դատապարտյալները ստանում են համապատասխան կրթության փաստաթուղթ, որը պահվում է նրանց անձնական գործերում մինչև պատժի կրման ավարտը:

Դատապարտյալի կրթությունը չպետք է խոչընդոտի քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգի պահանջների կատարմանը: Ուսումնական հաստատության ղեկավարությունը քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին սահմանված կարգով կարող է ներկայացնել միջնորդություն՝ դրականորեն բնութագրվող դատապարտյալներին խրախուսանքի ներկայացնելու համար:

Ազատագրկում կրող այն դատապարտյալներին, որոնց պատժի կրման ավարտին մնացել է վեց ամիս, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը, իսկ այլընտրանքային պատիժ կրող դատապարտյալների դեպքում՝ Պրոբացիայի պե-

տական ծառայությունը գրավոր և անհատապես ծանուցում է ամենամյա ծրագրի շրջանակներում կազմակերպվող մասնագիտական ուսուցման ծրագրերում ընդգրկվելու իրենց իրավունքի մասին և ներկայացնում մասնագիտական ուսուցման ծրագրերը: Դատապարտյալի կողմից մասնագիտական ուսուցման ծրագրերում ընդգրկվելու ցանկություն հայտնելու դեպքում քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը, իսկ այլընտրանքային պատիժ կրող դատապարտյալների դեպքում՝ Պրոբացիայի պետական ծառայությունը դատապարտյալների տվյալները փոխանցում է օրենքով սահմանված լիազորված մարմին՝ զբաղվածության կարգավորման ամենամյա պետական ծրագրի շրջանակներում կազմակերպվող մասնագիտական ուսուցման ծրագրերում նրանց ընդգրկելու նպատակով:

Դատապարտյալների կրթությունը կազմակերպվում և իրականացվում է պետական կրթական ծրագրերին համապատասխան: Քրեակատարողական համակարգի կրթական հիմնարկների (դպրոցներ, ուսումնախորհրդատվական կետեր) ստեղծումը, վերակազմավորումն ու լուծարումն իրականացվում է ՀՀ արդարադատության նախարարության սահմանած կարգով՝ համաձայնեցնելով ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության հետ:

§ 3. Դատապարտյալների վերասոցիալականացման իրավական կարգավորումը

Ազատագրվման դատապարտվածի հետ տարվող վերասոցիալականացման աշխատանքի նպատակն է՝ մարդու, հասարակության, աշխատանքի, համակեցության կանոնների և ավանդույթների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ձևա-

վորումը, ինչպես նաև դատապարտյալի մշակութային և կրթական մակարդակի բարձրացումը, օրինապահ վարքագծի խթանումը, առողջ կենսակերպի ամրապնդումն ու զարգացումը: Դատապարտյալի և ընդհանրապես հասարակության համար նման օգտակար նպատակների նախատեսումը չի նշանակում, որ դրանք պատժի կրման ընթացքում ամբողջությամբ իրագործելի են: Բայց, այնուամենայնիվ, ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, այն ունենում է դրական արդյունքներ: Վերասոցիալականացման հատուկ խնդիր կարելի է համարել քրեական ենթամշակույթի, ոչ ֆորմալ՝ հանցագործ աշխարհում ընդունված «օրենքների» մերկացումը, դատապարտյալների մղումն անկեղծորեն գոջալուն և մեղքն ընդունելուն:

Քրեակատարողական օրենսդրությունը պարունակում է երկու սկզբունքային դրույթ, առաջին՝ վերասոցիալականացման աշխատանքը դատապարտյալների հետ տարվում է նրանց անհատական առանձնահատկությունները, կատարված հանցագործության բնույթն ու հասարակական վտանգավորության աստիճանը, դատապարտյալի անձը և նրա վարքագիծը պատժի կրման ընթացքում, դատապարտյալի վերաբերմունքն իր կատարած հանցագործությանը, պատժի ժամկետը, ինչպես նաև պատժի կատարումը տարբերակելու և անհատականացնելու սկզբունքով պայմանավորված այլ հանգամանքներ հաշվի առնելով: Երկրորդ՝ դատապարտյալների մասնակցությունը այդ միջոցառումներին հաշվի է առնվում նրանց վերասոցիալականացման աստիճանը գնահատելիս, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ խրախուսանքի և տույժի միջոցներ կիրառելիս, ընդհուպ մինչև պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատում և այլն:

Դատապարտյալների ներգրավումը վերասոցիալականացման աշխատանքների մեջ կրում է կամավոր բնույթ, բայց քրեակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնակարգով կարող են նախատեսվել միջոցառումներ, որոնց դատապարտյալների մասնակցությունը պարտադիր է:

Վերասոցիալականացման գործընթացը կազմակերպվում է քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի կողմից: Այդ աշխատանքներում կարող են ներգրավվել նաև հասարակական և այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Ազատազրկման դատապարտվածների հետ անհատական, խմբակային և զանգվածային ձևերով, հոգեբանամանկավարժական մեթոդներով տարվում է վերասոցիալականացման աշխատանք, որը տարբերակվում է՝ հաշվի առնելով քրեակատարողական հիմնարկի տեսակը, պատժի ժամկետը, պահելու պայմանները: Իրականացվում է ազատազրկման դատապարտվածների վերասոցիալականացմանը նպաստող բարոյական, մշակութային, լուսավորչական, հոգեբանական, իրավական, աշխատանքային, մարզական և այլ գործունեություն: Այլ գործունեություն ասելով՝ պետք է հասկանալ գաղափարաքաղաքական, էսթետիկական, տնտեսական, էկոլոգիական և այլն: Նման ներգործության առավել արդյունավետ ձևերից է դատապարտյալների հետ տարվող անհատական աշխատանքը, որն իրականացվում է՝ հաշվի առնելով դատապարտյալի անձը, տարիքը, կրթությունը, մասնագիտությունը, այլ անհատական հատկանիշները և հանցագործության հանգամանքները:

Դատապարտյալների վերասոցիալականացման խնդիրներն են կրթական մակարդակի, մասնագիտական կրթության,

արտադրական որակավորման բարձրացումը, առողջության պաշտպանությունը, քրեակատարողական հիմնարկում սահմանված կարգի և պայմանների պաշտպանությունը, իրավախախտների միջավայրին հատուկ սոցիալ-հոգեբանական բացասական երևույթների չեզոքացումը, դատապարտյալի անհրաժեշտ սոցիալական կապերի պահպանման և զարգացման հնարավորությունների ընդլայնումը, սեփական անձը և շրջապատողներին հարգելու ունակության ձևավորումը և այլն:

Դատապարտյալների վերասոցիալականացման գործընթացը կազմակերպելու համար քրեակատարողական հիմնարկներում ստեղծվում է նյութատեխնիկական բազա: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը հասարակական կամ այլ կազմակերպությունների աջակցությամբ կամ անմիջական մասնակցությամբ կազմակերպում է կրթական, մշակութային, լուսավորչական, կրոնական, մարզական և այլ միջոցառումներ:

Դատապարտյալների վերասոցիալականացման գործում որոշակի դեր է պատկանում ազատագրվման դատապարտվածների ինքնագործ միավորումներին: Ազատագրվածների օգտակար նախաձեռնությունը զարգացնելու և խրախուսելու նպատակով քրեակատարողական հիմնարկներում կարող են ստեղծվել մշակութային, լուսավորչական, մարզական, կրոնական և այլ նպատակային ուղղվածություն ունեցող ինքնագործ միավորումներ, որոնք գործում են քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հսկողությամբ: Այդ միավորումները կարող են համագործակցել համապատասխան միությունների և կազմակերպությունների հետ: Դատապարտյալի մասնակցությունն ինքնագործ միավորումների աշխատանքներին խրա-

խուսվում է և հաշվի առնվում նրա վերասոցիալականացումը գնահատելիս: Ինքնագործ միավորումների անդամ դատապարտյալը լրացուցիչ արտոնություններից չի օգտվում (ՀՀ ՔԿՕ, 91-րդ հոդված, առաջին մաս) և չի ազատվում դատապարտյալի համար քրեակատարողական հիմնարկի օրվա կարգացուցակով նախատեսված՝ պարտադիր համարվող միջոցառումներից: Փակ քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալների ինքնագործ միավորումներ չեն ստեղծվում:

Հարցերի շրջանակը, որ իրավասու են լուծել ինքնագործ միավորումները, բավական ընդարձակ է, բայց նախատեսվում են որոշակի սահմանափակումներ՝ բացառելու համար ազատագրվման վայրերում անկառավարելի իրադրությունների զարգացումը:

Դատապարտյալների ինքնագործ միավորումների հիմնական խնդիրներն են՝ զարգացնել դատապարտյալի մտավոր, մասնագիտական, ֆիզիկական կարողությունները և օգտակար նախաձեռնությունը, դրական ազդեցություն ունենալ դատապարտյալի վերասոցիալականացման գործում, մասնակցել դատապարտյալի աշխատանքը, կենցաղը և հանգիստը կազմակերպելուն, համագործակցել քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հետ կարգապահության հաստատման ու դատապարտյալների միջև առողջ հարաբերությունների ձևավորման գործում, սոցիալական օգնություն ցուցաբերել դատապարտյալին և նրա ընտանիքին: Դատապարտյալների ինքնագործ միավորումների առջև կարող են դրվել նաև պատիժը կատարելու նպատակներին, կարգին և պայմաններին չհակասող այլ խնդիրներ (ՀՀ ՔԿՕ, 91-րդ հոդված, երկրորդ մաս): Քրեա-

կատարողական հիմնարկներում ստեղծվում են պայմաններ՝ դատապարտյալի ազատ ժամանակը արդյունավետ տնօրինելու համար: Այդ նպատակով ստեղծվում են գրադարան, ընթերցարան, մարզասրահ, խաղասրահ կամ ժամանցի այլ վայրեր:

Դատապարտյալների կողմից ինքնագործ միավորման կազմավորումը կարող է մերժվել, կամ ստեղծված միավորումը կարող է ապակազմավորվել, եթե այն կրում է ձևական բնույթ, հակասում է պատիժը կատարելու նպատակներին, կարգին և պայմաններին, հետապնդում է շահադիտական կամ հակաօրինական այլ գործողություններ կատարելու նպատակներ: Տվյալ դեպքում հաշվի են առնվում միավորման մեջ ընդգրկվող կամ ընդգրկված դատապարտյալի կամ դատապարտյալների անձը, պատիժը կրելու ընթացքում նրա կամ նրանց ցուցաբերած վարքագիծը և ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներ:

Դատապարտյալների ինքնագործ միավորման անունից հանդես է գալիս միավորման ղեկավարը կամ ղեկավար խումբը: Այլ միությունների և կազմակերպությունների հետ կապն ու համագործակցությունն իրականացվում են նրանց միջոցով: Դատապարտյալների ինքնագործ միավորումն իր գործունեությունն իրականացնում է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի գիտությամբ և սերտ համագործակցությամբ: Արտաքին աշխարհի հետ կապն ապահովում է հիմնարկի վարչակազմը:

ՀՀ ՔԿՕ նախագիծը նախատեսում է ազատազրկման դատապարտվածների վերասոցիալականացման կարգավորումները սահմանող ինքնուրույն գլուխ: Այդ նախագծի 80-րդ հոդ-

վածով նախատեսվում է վերասոցիալականացման գնահատումը: Այսպես.

1. Դատապարտյալի հետ տարվող վերասոցիալականացման աշխատանքները գնահատելու նպատակով ստեղծվում է հանձնաժողով, որի կազմում ընդգրկվում են քրեակատարողական հիմնարկի հոգեբան, սոցիալական աշխատող, օպերատիվ և անվտանգության բաժինների մեկական ծառայող: Ըստ անհրաժեշտության՝ կարող են ներգրավել հանձնաժողովի մեջ նաև հոգևորականի, բժշկի և այլ մասնագետների:

2 Հանձնաժողովը յուրաքանչյուր դատապարտյալի հետ տարվող վերասոցիալականացման աշխատանքների արդյունքները քննարկում է 3-6 ամիս պարբերականությամբ՝ կախված դատապարտյալի նկատմամբ նշանակված պատժից և ռիսկերի գնահատման արդյունքներից:

3. Ըստ անհրաժեշտության՝ հանձնաժողովը կարող է փոփոխել դատապարտյալի հետ տարվող վերասոցիալականացման աշխատանքները, ավելացնել կամ պակասեցնել դրանք: Հանձնաժողովի որոշումները կայացվում են հանձնաժողովի անդամ հանդիսացող մասնագետների հիմնավոր եզրակացությունների հիման վրա և ներկայացվում են քրեակատարողական հիմնարկի պետի հաստատմանը:

4. Վերասոցիալականացման գնահատման հանձնաժողովն իր դիրքորոշումն է արտահայտում դատապարտյալի նկատմամբ պատժի կրման պայմանների փոփոխում, կարգապահական ներգործության միջոցներ, պատժից ազատելու և վերասոցիալականացման գործընթացն ապահովող ցանկացած այլ գործառույթ իրականացնելիս:

ԳԼՈՒԽ ՅՈԹԵՐՈՐԴ
ՊԱՏԺԻ ԿՐՈՒՄԻՑ ԱԶԱՏԵԼՈՒ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

§ 1. Պատժից ազատելու հասկացությունը և տեսակները

Անվիճելի է, որ հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության ենթարկված անձը ենթակա է դատապարտման ու պատժի: Սակայն դեռ հնագույն ժամանակներից բոլոր պետությունների օրենսդրությունները նախատեսել են պատժի կատարման (կամ հետագա կրման) անհնարինությունը հիմնավորող հանգամանքներ, որոնց առկայության դեպքում դատապարտված անձն ազատվում է կամ կարող է ազատվել պատժից: Հանցանք կատարած և դատապարտված անձին պատժից ազատելը բոլորովին չի նշանակում, թե կատարված արարքը կորցրել է հանցագործության բնորոշ հատկանիշները, իսկ այն կատարող անձն այլևս վտանգավոր չէ հասարակության համար: Ուղղակի հաճախ առօրյա կյանքում, մեղադրական դատավճիռ կայացնելուց մինչև դրա կատարումը կամ դատապարտյալի կողմից պատժի մի մասը կրելուց հետո, դատարանի համար ակնհայտ է դառնում, որ պատժի նպատակներն արդեն իսկ իրականացել են, և նշանակված պատժի կատարումը (կամ հետագա կրումը) աննպատակահարմար է, կամ առկա են պատժի կատարումն արգելակող կամ դժվարացնող այլ հանգամանքներ (օրինակ՝ դատապարտյալի հիվանդությունը): Նման դեպքերում դատապարտյալը, ում նկատմամբ մեղադրական դատավճիռ է կայացվել, կա՛մ ամբողջությամբ ազատվում է պատժի կրումից, կա՛մ, եթե պատժի կրումն արդեն սկսվել է, դրա հետագա կրումից: Փաս-

տորեն պատժից ազատելու ինստիտուտի սոցիալական նշանակությունը այն է, որ թույլ է տալիս տնտեսել քրեաիրավական հարկադրանքը, խթանել դատապարտյալի վերասոցիալականացմանը, բացառել պատժի կատարումը այն դեպքերում, երբ պատժի նպատակների իրականացումն անհնար է: ՀՀ քրեական և քրեակատարողական օրենսգրքերը նախատեսում են պատժի կատարման կամ դրա հետագա կրման անհնարինությունը հիմնավորող հանգամանքների բավական զարգացած համակարգ, որի ուժով հնարավոր է դառնում քրեական պատժից կամ դրա հետագա կրումից ազատելը (ՀՀ ՔՕ, 12-րդ գլուխ, 76-81-րդ հոդվածներ, ՀՀ ՔԿՕ, 19-րդ գլուխ, 112-120-րդ հոդվածներ) և (ՀՀ ՔՕ նախագիծ 13-րդ գլուխ, 89-97-րդ հոդվածներ, ՀՀ ՔԿՕ նախագիծ, 25-րդ գլուխ, 141-148-րդ հոդվածներ):

Պատժից ազատելը՝ դատարանի որոշմամբ և օրենքով սահմանված կարգով, հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության ենթարկված անձի՝ քրեական պատժի կրման ամբողջությամբ կամ մասամբ բացառումն է:

Պատժից ազատելու նպատակահարմարության հարցը քննարկելիս դատարանը հաշվի է առնում ոչ միայն պատժից ազատելու համապատասխան տեսակի կիրառման հիմքերը, պայմանները և կարգը նախատեսող նորմը, այլև քրեական օրենսդրության ընդհանուր խնդիրները (ՀՀ ՔՕ, 2-րդ հոդված) և պատժի նպատակները (ՀՀ ՔՕ, 48-րդ հոդված): Պատժից ազատելիս փոփոխվում են ոչ միայն մեղադրական դատավճիռը, այլև դրանով կարգավորվող իրավահարաբերությունները:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել պատժից ազատելու քրեաիրավական ինստիտուտի բարդ նորմատիվ հիմքերը: Պատժից

կամ նրա հետագա կրումից ազատելու հիմքերը և պայմանները նախատեսված են քրեաիրավական և քրեակատարողական նորմերով, որոնք սահմանում են քննարկվող ինստիտուտի էությունն ու նշանակությունը: Ազատելու կարգը նախատեսված է քրեակատարողական օրենսդրության մի շարք նորմերով:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 112-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատժից ազատելու հիմքերն են՝

1) դատարանի դատավճռով նշանակված պատիժն ամբողջությամբ կրելը.

2) դատարանի դատավճռի բեկանումը՝ գործի վարույթի կարճամամբ.

3) պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը.

4) պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը.

5) պատիժը կրելուն խոչընդոտող ծանր հիվանդությունը.

6) արտակարգ հանգամանքները.

7) ներումը.

8) համաներումը:

Օրենքով կարող են նախատեսվել պատժից ազատելու այլ հիմքեր: Դրանց թվին կարելի է դասել, օրինակ՝ արարքի հանցավորությունը բացառող կամ պատիժը մեղմացնող օրենքի ընդունումը, դատավճռի փոփոխումը՝ պատժի սահմանմամբ պատժի կրածի չափով և այլն: Պատժից ազատելու այս տեսակներն իրավական ինստիտուտներ չեն և կարող են կիրառվել ըստ իրադրության:

Քրեական պատժից ազատելու տեսակներն իրենց սոցիա-

լական ուղղվածությամբ ունեն տարաբնույթ օրենսդրական ձևակերպումներ և իրականացման համար պահանջում են տարբեր հիմքեր ու պայմաններ: Քրեական պատժից ազատելու հիմքերի դասակարգման վերաբերյալ մասնագետները միակարծիք չեն: Դասակարգման տեսանկյունից յուրաքանչյուրն էլ յուրովի հետաքրքրություն է ներկայացնում: Առաջարկվում է, օրինակ, պատժից ազատելու բոլոր տեսակները բաժանել ըստ փուլերի, որոնց ընթացքում դատարանը ազատման մասին որոշում է կայացնում՝ ըստ ազատման պայմանների առկայության կամ բացակայության, ըստ ազատման բովանդակության և հիմքերի, ըստ ընթացակարգի և այլն: Կարծում ենք՝ տեսական և գործնական նշանակություն կարող է ունենալ միայն այն դասակարգումը, որը հնարավորություն է տալիս առավելագույնս արդյունավետ օգտագործել այս ինստիտուտը: Տեսականորեն և գործնականորեն նպատակահարմար է պատժից ազատելու՝ քրեական օրենսդրությանը հայտնի բոլոր տեսակները բաժանել երկու խմբի՝ ոչ պայմանական և պայմանական, որոնց շրջանակներում կարող է նախատեսվել նաև ավելի նեղ դասակարգում: Նման դասակարգումը ենթադրում է ոչ միայն պատժից ազատելու այս կամ այն տեսակի բովանդակության, ազատման հատուկ ընթացակարգի, այլև քրեաիրավական և քրեակատարողական հետևանքների տարբերություն:

Քրեակատարողական իրավունքի տեսանկյունից դասակարգման առաջին խումբն ընդգրկում է ոչ պայմանական ազատման հետևյալ տեսակները՝ ***պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը, պատժից ազատելը դատարանի դատավճռով նշանակված պատիժը ամբողջությամբ***

կրելուց հետո և դատարանի դատավճռի բեկանումը՝ գործի վարույթի կարճումով: Պատժից ազատելու այս տեսակների դեպքում անձի նկատմամբ որևէ պայման չի ներկայացվում, և նա չի կարող կրկին ենթարկվել այն պատժին, որից ազատվել է, նույնիսկ հետագա ժամանակահատվածում նրա բացահայտ բացասական վարքագծի դեպքում:

Դասակարգման երկրորդ խումբն ընդգրկում է պայմանական ազատման բնույթ ունեցող հետևյալ տեսակները՝ *պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը, պատժից ազատելը ծանր հիվանդության հետևանքով և հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատիժը կրելը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը*²¹: Պատժից ազատելու այս տեսակների դեպքում պատժից ազատված դատապարտյալի առջև օրենքով նախատեսված կարգով որոշակի պայման է դրվում, որ վերջինս պարտավոր է պահպանել այսպես կոչված փորձաշրջանի ընթացքում: Այդ պայմանները չկատարելու դեպքում դատապարտյալը պարտավոր է ամբողջությամբ կրել պատիժը կամ դրա չկրած մասը:

Իրավաբանական գրականության մեջ պատժից ազատելու քննարկվող համակարգում ընդգրկում են նաև ներումը և համաներումը: Ներումն ու համաներումը քրեական պատասխանատվությունից և քրեական պատժից ազատելու յուրօրինակ տեսակներ են:

²¹ Պատժից ազատելու այս տեսակը քրեակատարողական օրենսդրությունը չի նախատեսում, բայց այն, մեր կարծիքով, ամբողջությամբ ընդգրկված է քրեակատարողական իրավահարաբերությունների կարգավորման շրջանակում:

§ 2. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը

Քրեական պատիժների կատարումով իրականացվում են պատժի՝ օրենքով նախատեսված նպատակները, այդ թվում՝ դատապարտյալի վերասոցիալականացումը: Եթե դատապարտյալի վերասոցիալականացումը՝ որպես պատժի նպատակ, իրականացվել է մինչև պատժի ժամկետի ավարտը, ապա պատժի հետագա կրումը դառնում է աննպատակահարմար: Այդ պատճառով, մարդասիրության սկզբունքին համապատասխան, օրենքը դատարանին հնարավորություն է տալիս պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատել այն անձանց, ում նկատմամբ նշանակված պատժի մնացած ժամանակահատվածը կրելը որևէ դեր չի կարող կատարել պատժի նպատակների իրականացման համար: Այս պարագայում պատժի կրումից վաղաժամկետ ազատելը մի կողմից հանդիսանում է դատապարտյալի համար խրախուսանքի, մյուս կողմից՝ պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի կողմից օրինակելի վարքագծի դրսևորման խթանիչ միջոց: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հիմքերը և պայմանները նախատեսված են ՀՀ ՔՕ հոդված 76-ում:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատում հնարավոր է ազատազրկման կրումից (մյուս պատժատեսակներից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը պարզապես աննպատակահարմար է):

Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերջնական որոշումը կայացնում է դատարանը պատժի նշանակված ժամկետի որոշակի մասը դատապարտյալի կողմից կրելուց հետո միայն: Վերջինս էլ հանդիսանում է պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման պարտադիր

պայմաններից մեկը: ՀՀ ՔՕ-ում նախատեսված են հանցագործության ծանրությունից կախված տարբերակված ժամկետներ: ՀՀ ՔՕ 76-րդ հոդվածի երրորդ մասի համաձայն՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել միայն, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է՝

1) ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդը.

2) ծանր հանցագործության համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան կեսը.

3) առանձնապես ծանր հանցագործության, բացառությամբ սույն մասի 4-րդ կետով նախատեսված հանցագործությունների համար, ինչպես նաև նախկինում պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձի (եթե պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացվել է սույն հոդվածի վեցերորդ մասով նախատեսված հիմքերով) նկատմամբ նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երկու երրորդը.

4) սույն օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 132-րդ հոդվածի երկրորդ, երրորդ մասերով, 132.2-րդ հոդվածի երկրորդ, երրորդ մասերով, 138-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 139-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 175-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 217-րդ հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերով, 218-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 221-րդ հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերով, 222-րդ հոդվածի առաջին մասով, 266-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 269-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 299-րդ հոդվածի առաջին մասով, 305-րդ հոդվածով, 384-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 387-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 388-րդ հոդվածի երկրորդ մասով, 389-րդ հոդվածով, 390-րդ հոդվածի առաջին և երրորդ մասերով, 391-րդ հոդվածի երրորդ մասով, 392-րդ, 393-

րդ և 394-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների համար նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երեք քառորդը.

5) ցմահ ազատազրկման դեպքում՝ ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին:

Քրեական օրենսգրքում արվում է նաև վերապահում, որ ցանկացած պարագայում անձի կողմից ազատազրկման ձևով պատիժը փաստացի կրելու ժամկետը չի կարող երեք ամսից պակաս լինել: Քրեական օրենսգրքի այս դրույթն արդարացի է, քանի որ այս ժամկետը (որպես նվազագույն) անհրաժեշտ է պատիժը կատարող մարմնին՝ համոզվելու համար դատապարտյալի իրական, այլ ոչ թե կեղծ վերասոցիալականացման վերաբերյալ:

ՀՀ ՔՕ նախագիծը այս կապակցությամբ նախատեսում է այլ ժամկետներ: Ի տարբերություն գործող կարգավորումների՝ նախագծով հաշվարկի հիմքում դրվում է ոչ թե կատարված հանցանքի ծանրության աստիճանը, այլ հանցագործության համար նախատեսված ազատազրկման ժամկետը: Այսպես՝ **ՀՀ ՔՕ նախագծի 87-րդ** հոդվածի համաձայն՝ դատապարտյալը կարող է պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե կրել է՝

1) հինգ տարին չգերազանցող ժամկետով ազատազրկման ձևով նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդը,

2) տասնհինգ տարին չգերազանցող ժամկետով ազատազրկման ձևով նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան կեսը,

3) երեսուն տարին չգերազանցող ժամկետով ազատազրկման ձևով նշանակված պատժի ոչ պակաս, քան երկու երրորդը,

4) նախկինում պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձը նոր հանցագործության համար պատիժը կրելիս կարող է պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե փաստացի կրել է պատժի երեք քառորդը:

Պատժի փաստացի կրելու ժամկետ է համարվում նաև մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը կալանքի տակ պահելու ժամկետը:

ՀՀ ՔՕ-ը փաստորեն պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման հնարավորություն է տալիս դասակարգման ցանկացած խմբի պատկանող դատապարտյալի՝ ի տարբերություն ՀՀ նախկին քրեական օրենսդրության, որը նախատեսում էր բավական սահմանափակումներ պատժից ազատելու այս տեսակի համար: ՀՀ քրեական օրենսդրության նվաճումներից է այն, որն էականորեն ընդարձակվել է պատժից ազատելու այս տեսակի կիրառման սահմանները՝ տարածելով այն նույնիսկ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածների նկատմամբ:

ՀՀ ՔՕ-ում որոշակի կարգ է սահմանվում ցմահ ազատազրկման դատապարտվածներին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու համար: Ցմահ ազատազրկման նշանակումը վկայում է ինչպես կատարված արարքի, այնպես էլ այն կատարող անձի հասարակական մեծ վտանգավորության մասին: Ուստի օրենսդիրը սահմանում է, որ նման անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե փաստացի կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տարին: Եթե ցմահ ազատազրկում կրող անձի կողմից կատարվել է այնպիսի նոր դիտավորյալ հանցանք, որի համար նշանակվում է ազատազրկում, ապա վերը նշված ժամկետի ընթացքը

կատեցվում է մինչև նոր պատժի ժամկետը լրանալը:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու մասին որոշում կայացնելու դեպքում դատարանը սահմանում է փորձաշրջան՝ պատժի չկրած մասի չափով, իսկ ցմահ ազատազրկման դատապարտվածի համար դատարանը սահմանում է փորձաշրջան՝ տասը տարի ժամկետով, որի ընթացքում անձը գտնվում է իրավասու մարմնի վերահսկողության ներքո:

Կիրառելով պայմանական վաղաժամկետ ազատում՝ դատարանն անձի վրա կարող է դնել պարտականություններ, որոնք թվարկված են ՀՀ ՔՕ-ի 70-րդ հոդվածի հինգերորդ մասում, այսինքն՝ նույն պարտականությունները, ինչ որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս՝ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնին առանց տեղյակ պահելու չփոխել մշտական բնակության վայրը, բուժման կուրս անցնել ալկոհոլիզմից, թմրամոլությունից, վնասվածքներից կամ թունամոլությունից, նյութական օգնություն ցույց տալ ընտանիքին: Դատարանը դատապարտյալի վրա կարող է դնել նաև նրա վերասոցիալականացմանը նպաստող այլ պարտականություններ: Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձի վարքագծի, այդ թվում նաև դատարանի կողմից նրա վրա դրված պարտականությունների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է պրոբացիոն ծառայության տարածքային մարմինը:

Պատժից ազատելու այս տեսակը համարվում է պայմանական, քանի որ դատապարտյալի հետագա ճակատագիրը կախված է պատժից վաղաժամկետ ազատվելուց հետո նրա վարքագծից: Եթե պատժի չկրած մասի ընթացքում դատա-

պարտյալը չարամտորեն խուսափում է պայմանական վաղաժամկետ ազատելիս դատարանի կողմից իր վրա դրված պարտականությունները կատարելուց, ապա դատարանը դատապարտյալի վարքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ որոշում է կայացնում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացնելու և պատժի չկրած մասն ի կատար ածելու մասին (ՀՀ ՔՕ, 76-րդ հոդված, վեցերորդ մաս, առաջին կետ)²²։ Քրեական օրենսգրքի այս դրույթից բխում է, որ պայմանական վաղաժամկետ ազատված անձի կողմից կատարված ոչ բոլոր իրավախախտումները կարող են հիմք հանդիսանալ նրա՝ պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացնելու համար։ Ինչպես նշվեց, պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացնելու հիմք կարող է հանդիսանալ դատապարտյալի՝ դատարանի կողմից իր վրա դրված պարտականություններից չարամտորեն խուսափելը։ Նման պարտականություններ դատարանի կողմից կարող են դրվել պայմանական վաղաժամկետ ազատվողի վրա կամ դրանք կարող են փոփոխվել պատժի չկրած մասի ընթացքում։ Չարամիտ խախտումները, որպես կանոն, բազմակի, առանձնապես կոպտությամբ աչքի ընկնող, պայմանական վաղաժամկետ ազատվածի վարքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի նախազգուշացումից

²² Նախկին քրեական օրենսդրությունը չէր նախատեսում նման պայման, և պատիժ կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերացման հնարավորությունը կապվում էր միայն պատժի չկրած մասի ընթացքում նոր հանցավոր արարքի կատարման հետ։ Այս փոփոխության անհրաժեշտության մասին արդարացիորեն նշվում է նաև տեսության մեջ։ Տե՛ս **Скибицкий В.В.**, Освобождение от уголовной ответственности и отбывание наказания, Киев, 1987, էջ 156-157, **Михлин А.С.**, Проблемы досрочного освобождения и отбывания наказания, М., 1982, էջ 85։

հետո չընդհատվող արարքներն են:

Դատարանի կողմից պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերացման դեպքում դատապարտյալի պատժի չկրած մասը ենթակա է կատարման: ՀՀ ՔՕ-ի 76-րդ հոդվածի վեցերորդ մասի երկրորդ կետի համաձայն, եթե պատժի չկրած մասի ընթացքում դատապարտյալը կատարում է անզգույշ հանցանք, ապա պայմանական վաղաժամկետ ազատումը պահպանելու կամ վերացնելու հարցը լուծում է դատարանը: Ենթադրվում է, որ եթե նոր հանցագործության համար դատարանը նշանակում է պատիժ ազատազրկման ձևով, ապա պայմանական վաղաժամկետ ազատումն անհրաժեշտ է վերացնել: Եթե պատժի չկրած մասի ընթացքում դատապարտյալը կատարում է դիտավորյալ հանցանք, ապա դատարանը նրա նկատմամբ պատիժ է նշանակում ՀՀ ՔՕ-ի 67-րդ հոդվածով նախատեսված դատավճիռների համակցության կանոններով: Նույն կանոններով պատիժ է նշանակվում, եթե կատարվել է անզգույշ հանցանք, և դատարանը վերացնում է պայմանական վաղաժամկետ ազատումը:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատվելու դեպքում դատապարտյալը չի ազատվում իր նկատմամբ նշանակված լրացուցիչ պատժից:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, ինչպես նաև պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու կարգը նախատեսված է ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությամբ: ՀՀ ՔԿՕ-ի 114-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով կարող է փոխարինվել, եթե դատա-

պարտյալը բավարարում է ՀՀ քրեական օրենսգրքով դրա համար նախատեսված պահանջներին: Այսպես՝ ազատագրկման ձևով պատիժ կրող անձը օրենքով սահմանված պատժի նվազագույն ժամկետը կրելուց հետո դատարանի կողմից կարող է պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը ստորև նախատեսված հանգամանքների վերաբերյալ քրեակատարողական ծառայության և պրոբացիայի ծառայության զեկույցների քննարկման արդյունքում կայացնում է պատժից պայմանական ազատման որոշում: ՀՀ ՔՕ-ն նախատեսում է հետևյալը՝ եթե դատապարտյալը պատժի կրման ընթացքում դրսևորել է պատշաճ վարքագիծ, և դատապարտյալի կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը ցածր է:

Դատապարտյալի պատշաճ վարքագիծը գնահատելիս հաշվի են առնվում հետևյալ հանգամանքները.

1) պատժի կրման ընթացքում խրախուսանքի առկայությունը.

2) պատժի կրման ընթացքում կարգապահական տույժի առկայությունը.

3) պատժի կրման ընթացքում կրթական ծրագրերին, մարզական կամ մշակութային միջոցառումներին կամ դատապարտյալների ինքնագործ միավորումներին մասնակցելը, եթե առկա է եղել նման հնարավորություն.

4) պատժի կրման ընթացքում առնվազն երեք ամիս աշխատելը, եթե առկա է եղել աշխատելու հնարավորություն, կամ եթե չաշխատելը պայմանավորված չի եղել դատապարտյալի առողջական խնդիրներով.

5) դատապարտյալի պատշաճ վարքագիծը գնահատող այլ

հանգամանքներ:

Դատապարտյալի կողմից նոր հանցագործություն կատարելու հավանականությունը գնահատելիս հաշվի են առնվում հետևյալ հանգամանքները.

1) դատապարտյալի տարիքը, դատապարտյալի տարիքը հանցագործություն կատարելու պահին.

2) հանցագործության բնույթը և հանրային վտանգավորությունը.

3) ռեցիդիվի առկայությունը.

4) իր կատարած հանցանքի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը.

5) հանցագործությամբ պատճառած վնասը հատուցած կամ այլ կերպ հարթած լինելը կամ պատճառած վնասը հատուցելու կամ այլ կերպ հարթելու վերաբերյալ գրավոր պարտավորություն ստանձնելը.

6) նրա վերաբերմունքը քրեական ենթամշակույթի նկատմամբ.

7) որոշակի հակումները, հնարավոր կախվածությունները, նախասիրությունները.

8) մասնակցությունը վերասոցիալականացման, այդ թվում՝ անձնական զարգացման միջոցառումներին.

9) ընտանիքի կամ արտաքին աշխարհի հետ կապը կամ խնամքի տակ գտնվող անձանց առկայությունը.

10) սոցիալական միջավայրը.

11) առողջական, այդ թվում՝ հոգեկան առողջության վիճակը, հարկադիր բուժման մեջ գտնվելը և հարկադիր բուժման արդյունքը.

12) դատապարտյալի կողմից նոր հանցագործություն կա-

տարելու հավանականությունը գնահատող այլ հանգամանքներ:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 115-րդ հոդվածը սահմանում է ազատագրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման կարգը:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 116-րդ հոդվածը նախատեսում է ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու ներկայացման կարգը:

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու դատական պրակտիկան վկայում է, որ ազատվածների ճնշող մեծամասնությունը պատժի չկրած մասի ընթացքում նոր հանցավոր արարքներ չի կատարում, որը վկայում է պատժից ազատելու այս տեսակի արդյունավետության մասին:

§ 3. Պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը

Դատարանի դատավճռով նշանակված ազատագրկման կատարման կարգը և պայմանները անխուսափելիորեն ներգործում են դատապարտյալի գիտակցության, կամքի և հոգեբանության վրա, որն ամբողջությամբ դրսևորվում է նրա վարքագծում: Նշված ազդեցությունը դատապարտյալի մոտ կարող է առաջացնել ոչ միայն բացասական, այլև դրական մղումներ: Այս առումով պատժատեսակների՝ միմյանցով փոխարինելու ինստիտուտը խթանիչ գործոն է, որը հնարավորություն է ընձեռում առանց դատարանի դատավճռի հիմնավորվածությամբ կասկածելու պատժի չկրած մասը փոխարինել ավելի մեղմ պատժատեսակով:

ՀՀ ՔՕ-ը պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը սահմանում է որպես պատժից ազատելու ինքնուրույն տեսակ: ՀՀ ՔՕ-ի 77-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար ազատազրկում կրող անձի պատժի չկրած մասը դատարանը կարող է փոխարինել ավելի մեղմ պատժատեսակով՝ հաշվի առնելով դատապարտյալի պատժի կրման ընթացքում դրսևորած պատշաճ վարքագիծը և դատապարտյալի կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականության ցածր լինելը ու դրանց վերաբերյալ քրեակատարողական ծառայության և պրոբացիայի ծառայության զեկույցները: Պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու դեպքում դատապարտյալը չի ազատվում իր նկատմամբ նշանակված լրացուցիչ պատժից:

Պատժի չկրած մասը կարող է փոխարինվել ավելի մեղմ պատժատեսակով միայն ազատազրկում կրող դատապարտյալների և բացառապես ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործությունների համար: Այլ պատժատեսակների, ինչպես նաև ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար ազատազրկման դատապարտվածների՝ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով չի կարող փոխարինվել:

Պատժից ազատելու այս տեսակի կիրառման հիմքերից մեկը, ինչպես նշված է քրեական օրենսգրքում, պատիժը կրելու ժամանակահատվածում դատապարտյալի վարքագիծն է, որը նկատի ունենալով՝ դատարանը պատժի չկրած մասը փոխարինում է ավելի մեղմ պատժատեսակով: ՀՀ ՔՕ-ի բովանդակությունից բխում է, որ, ի տարբերություն պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատժի չկրած մասը կարող է փո-

խարինվել ավելի մեղմ պատժատեսակով նաև այն դեպքում, երբ դատապարտյալն ամբողջությամբ չի վերասոցիալակա-նացվել, բայց հիմքեր կան ենթադրելու, որ նա հաստատակա-մորեն բռնել է այդ ուղին, սակայն դեռ կարիք ունի քրեակա-տարողական ներգործության, որը հնարավոր է ավելի մեղմ պատժատեսակների կրման պայմաններում:

Պատժի չկրած մասը կարող է փոխարինվել ավելի մեղմ պատժատեսակով դատապարտյալի կողմից պատժի ոչ պա-կաս, քան մեկ երրորդը փաստացի կրելուց հետո (ՀՀ ՔՕ, 77-րդ հոդված, երկրորդ մաս): Այս ժամանակահատվածում հնարա-վոր է իրականացնել պատժի նպատակները: Պատժի նպա-տակների վերջնական իրականացումը պետք է ապահովվի ա-վելի մեղմ պատժատեսակի կատարման գործընթացում: Այս ինստիտուտի սոցիալ-իրավական նշանակությունը դատա-պարտյալների պատժի կրման պայմանների բարելավումն է, ուստի նման դեպքում պատժի փոխարինմամբ դատապարտ-յալի դրության վատթարացումն անթույլատրելի է: Այս կա-պակցությամբ ավելի մեղմ պատժատեսակի ժամկետը չի կա-րող գերազանցել ազատազրկման չկրած մասը, ինչպես նաև փոխարինված պատժատեսակի համար օրենքով նախատես-ված առավելագույն ժամանակը:

ՀՀ ՔՕ -ի 77-րդ հոդվածի երրորդ մասի համաձայն՝ դա-տարանն իրավասու է պատժի չկրած մասը փոխարինել ցան-կացած ավելի մեղմ պատժատեսակով: Այս հարցը լուծելիս դատարանը հիմք է ընդունում ՀՀ ՔՕ-ի 49-րդ հոդվածով նա-խատեսված պատժատեսակները՝ յուրաքանչյուրի համար քրեական օրենքով նախատեսված սահմաններում: Այդ նորմի համաձայն՝ ազատազրկման համեմատությամբ ավելի մեղմ են

համարվում ՀՀ ՔՕ-ի 49-րդ հոդվածի առաջինից ութերորդ կետերով նախատեսված բոլոր պատժատեսակները: Նման մոտեցումը, մեր կարծիքով, արժանի է քննադատության, քանի որ չի կարելի, օրինակ, ազատազրկման չկրած մասը փոխարինել հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելով, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով: Կարծում ենք նաև, որ տուգանքը նույնպես քննարկվող փոխարինման համար անթույլատրելի է: Նման փոխարինումը կարող է դիտվել որպես ազատազրկման չկրած մասի «փրկագին»: Մեր կարծիքով, ազատազրկումը, որպես ժամկետային պատժատեսակ, կարելի է փոխարինել միայն նման պատժատեսակով՝ քրեակատարողական գործընթացի շարունակման նպատակով: Քննարկվող տարբերակում կիրառելի չէ նաև կալանքը, որն ըստ էության դատապարտյալին հասարակությունից խիստ մեկուսացման պայմաններում կարճաժամկետ ազատազրկում է: Որպես փոխարինող ավելի մեղմ պատիժ, մեր համոզմամբ, կարող են հանդիսանալ միայն հանրային աշխատանքները:

Ի տարբերություն պայմանական վաղաժամկետ ազատման՝ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը ոչ պայմանական է: Այդ պատճառով դատապարտյալի կողմից նոր հակաիրավական արարքի կատարումը չի կարող վերացնել պատժի փոխարինման մասին դատարանի որոշումը: Դատավճիռների համակցությամբ պատիժ նշանակելիս նոր հանցագործության համար նշանակված պատժին լրիվ կամ մասնակիորեն գումարվում է միայն փոխարինված, այսինքն՝ ավելի մեղմ պատժատեսակը:

Պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու կատարման կարգը սահմանվում է քրեակատարողական օրենսդրությամբ, որի մասին խոսվեց պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը շարադրելիս:

Պատժից ազատելու այս տեսակի կապակցությամբ **ՀՀ ՔՕ-ի նախագծի 90-րդ հոդվածը** սահմանում է. եթե դատավճիռը կայացնելուց հետո ի հայտ են եկել այնպիսի հանգամանքներ, որոնց հետևանքով նշանակված պատժատեսակի կատարումն անհնարին է դարձել, ապա դատարանը նշանակված հիմնական կամ լրացուցիչ պատիժը կամ դրա չկրած մասը փոխարինում է ավելի մեղմ պատժով, իսկ պատիժը ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու անհնարինության դեպքում դատապարտյալին ազատում է պատիժը կրելուց:

§ 4. Պատժից ազատելը ծանր հիվանդության հետևանքով

ՀՀ ՔՕ-ը նախատեսում է ծանր հիվանդության հետևանքով պատժից ազատելը: Եթե պատիժը կրելու ընթացքում անձը հիվանդացել է հոգեկան խանգարմամբ, որը նրան զրկել է իր գործողությունների (անգործության) փաստական բնույթն ու նշանակությունը գիտակցելու կամ դրանք ղեկավարելու հնարավորությունից, ապա դատարանը նրան ազատում է պատիժը կրելուց (ՀՀ ՔՕ, 79-րդ հոդված, առաջին մաս): Նման դատապարտյալը փաստորեն կրում է անմեղսունակության և՛ իրավաբանական, և՛ բժշկական բոլոր չափանիշները (ՀՀ ՔՕ 25-րդ հոդված): Բայց նա չի կարող անմեղսունակ ճանաչվել, քանի որ, ինչպես հայտնի է, անմեղսունակությունը սահմանվում է հանցավոր արարքի կատարման պահի համար, իսկ

նշված դատապարտյալը հիվանդացել է հոգեկան խանգարումով հանցագործությունից հետո միայն: Եթե անձը հոգեկան խանգարումով հիվանդացել է հանցագործությունից հետո, ապա նա համարվում է մեղսունակ, բայց նրա նկատմամբ պատիժ նշանակել և այն կատարել չի կարելի, քանի որ նա չի կարող գիտակցել իր վարքագծի փաստական բնույթն ու հասարակական վտանգավորությունը և ղեկավարել իր արարքները: Հետևաբար, չեն կարող իրականացվել պատժի նպատակները: Պատժից ազատելու այս տեսակը կախված չէ հանցագործության բնույթից և վտանգավորությունից, ինչպես նաև նշանակված պատժի տեսակից: Այդպիսի անձանց նկատմամբ դատարանը կարող է նշանակել բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոց, իսկ առողջանալուց հետո նա կարող է ենթարկվել պատժի: Ժամանակավոր հոգեկան խանգարումով հիվանդացած անձը առողջանալուց հետո ենթակա է քրեական պատասխանատվության այն հանցագործության համար, որը նա կատարել է: Եթե հիվանդությունը վրա է հասել դատավճռի հրապարակումից հետո, ապա դատապարտյալն առողջանալուց հետո կարող է վերադարձվել պատժի չկրած մասը կրելու: Երկու դեպքում էլ պետք է ստուգել, թե չէ՞ն լրացել արդյոք քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները կամ մեղադրական դատավճռի վաղեմության ժամկետները:

Հոգեկան խանգարման բնույթի և խորության աստիճանի բացահայտումը վերապահված է դատափոգեբուժական փորձաքննությանը: Հոգեկան խանգարման հետևանքով քրեական պատժից ազատելը դատարանի ոչ թե իրավունքն է, այլ պարտականությունը: Եթե այդ պարագայում կիրառվում են բժշկա-

կան բնույթի հարկադրանքի միջոցներ, ապա դրանք պետք է պայմանավորված լինեն հանցագործության ծանրությամբ, դատապարտյալի վտանգավորությամբ և ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներով, որոնք տրամադրվում են դատարանին փորձագետ-հոգեբույժների և պատիժը կատարող մարմնի կողմից:

ՀՀ ՔՕ-ի 79-րդ հոդվածի երկրորդ մասը նախատեսում է այն անձանց պատժի հետագա կրումից ազատելը, ովքեր հիվանդացել են այլ (ոչ հոգեկան) ծանր հիվանդությամբ, որը խոչընդոտում է պատիժը կրելուն: Խոսքը վերաբերում է այնպիսի հիվանդությունների, որոնք արգելք կարող են հանդիսանալ պատժի հետագա կրմանը և, հետևաբար, պատժի նպատակների իրականացմանը: Այդ հիվանդությունները կարող են անմիջական վտանգ սպառնալ դատապարտյալի կյանքին կամ հանգեցնել նրա համար այլ ծանր հետևանքների: Եթե հոգեկան հիվանդության հետևանքով պատժից ազատելը համարվում է պարտադիր և իրականացվում է դատարանի կողմից՝ անկախ հանցագործության ծանրությունից, պատժի ժամկետից, դատապարտյալի վարքագծից, ապա նրա մոտ այլ հիվանդության առկայության դեպքում դատարանը հաշվի է առնում և՛ հիվանդության բնույթը, և՛ հանցագործության ծանրությունը, և՛ դատապարտյալի անձն ու այլ հանգամանքներ: Այս կապակցությամբ պատժից ազատելը (ի տարբերություն առաջինի) համարվում է հնարավոր և ոչ պարտադիր:

ՀՀ ՔՕ-ի 79-րդ հոդվածի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնել, որ պատժից ազատելու այս ինստիտուտը կարող է տարածվել ոչ բոլոր պատժատեսակների նկատմամբ: Մասնավորապես, հիվանդության հետևանքով չի կարելի ազատել

այնպիսի լրացուցիչ պատժատեսակներից, ինչպիսիք են որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկելը, հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից, որակավորման դասից զրկելը: Այս հարցում հայ օրենսդիրը, մեր կարծիքով, դրսևորել է ոչ ճիշտ մոտեցում՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 432-րդ հոդվածի չորրորդ մասում նախատեսելով, որ դատարանը կարող է հիվանդության հետևանքով դատապարտյալին ազատել ոչ միայն հիմնական, այլ նաև լրացուցիչ պատժից: Այս նորմն արժանի է քննադատության: Այսպես՝ որքանով է նպատակահարմար, օրինակ, անձին հոգեկան հիվանդության հետևանքով ազատել ազատագրվման հետագա կրումից և միաժամանակ վերականգնել որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու նրա իրավունքը:

Պատժից ազատելու միջնորդությունը վերը նշված երկու դեպքում էլ դատարան է ներկայացնում քրեական պատիժն իրականացնող հիմնարկի վարչակազմը: Միաժամանակ դատարան է ուղարկվում բժշկական հանձնաժողովի եզրակացությունը: Պատժից ազատելու երկրորդ դեպքում միջնորդագիրը պետք է պարունակի նաև դատապարտյալի անձը բնութագրող տվյալներ: Այս հանգամանքն արժանի է առավել ուշադրության, քանի որ, ինչպես նշվեց, պատժից ազատելը ՀՀ ՔՕ-ի 79-րդ հոդվածի երկրորդ մասով նախատեսված հիմքերով պարտադիր չի համարվում, ինչպես հոգեկան խանգարման առկայության դեպքում: Այդ է պատճառը, որ դատարանը դատապարտյալի ազատման հարցը որոշելիս հիմք է ընդունում ոչ միայն հիվանդության ծանրությունը, այլ նաև ուրիշ հանգամանքներ: Պատժից ազատելու քննարկվող տեսակն ա-

ռավել նպատակահարմար է կիրառել, երբ ծանր հիվանդության հետևանքով դատապարտյալը չի կարող ներգրավվել աշխատանքի կամ ուսման մեջ, մշտապես գտնվում է հիվանդանոցում, երկարատև բուժման կամ վիրահատման կարիք ունի և այլն: Եթե դատարանը, վերոհիշյալ հանգամանքները հաշվի առնելով, որոշում է կայացնում դատապարտյալին չազատել պատժից, ապա այս պարագայում անհրաժեշտ է նրան տեղավորել հատուկ (մեկուսացված) բժշկական հիմնարկում:

Հատուկ պայմաններ են նախատեսված հիվանդության հետևանքով դատապարտյալ զինծառայողներին պատժից ազատելու համար: Դատապարտյալ զինծառայողները կարող են ազատվել պատժի հետագա կրումից, եթե իրենց հիվանդության բնույթի հետևանքով համարվում են զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի: Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, որ դատապարտյալ զինծառայողներին հիվանդության հետևանքով անհրաժեշտ է ազատել կալանք պատժատեսակից, քանի որ կալանքի կրման պայմանները անհամատեղելի են հիվանդ դատապարտյալներին պահելու համար անհրաժեշտ պայմանների հետ:

§ 5. Պատժից ազատելն արտակարգ հանգամանքների հետևանքով

Պատժից ազատելն արտակարգ հանգամանքների հետևանքով նորույթ է քրեական իրավունքի տեսությունում: Որպես այդպիսին՝ այն առաջին անգամ նախատեսվել է ԱՊՀ երկրների նմուշային քրեական օրենսգրքում և իր արտահայտությունը գտել նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Պատժից ազատելու այս տեսակը քրեական իրավունքի մարդասիրության

սկզբունքի դրսևորման ձևերից է, քանի որ դատապարտյալը կարող է ազատվել պատժից, եթե հրդեհի, տեխնածին կամ տարերային աղետի, ընտանիքի միակ աշխատողի ծանր հիվանդության կամ մահվան կամ այլ հանգամանքների պատճառով պատժի հետագա կրումը դատապարտյալի կամ նրա ընտանիքի համար կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների (ՀՀ ՔՕ, 80-րդ հոդված):

Հրդեհի, տեխնածին կամ տարերային աղետի, ընտանիքի միակ աշխատունակ անձի ծանր հիվանդության կամ մահվան կամ արտակարգ այլ հանգամանքների պատճառով ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար դատապարտված անձի՝ պատժի հետագա կրումից ազատվելու վերաբերյալ միջնորդության հետ միաժամանակ պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմը դատարան է ներկայացնում տեղեկանքներ համապատասխան հանգամանքների վերաբերյալ և դատապարտյալի անձնական գործը (ՀՀ ՔԿՕ, 113-րդ հոդված, 8-րդ մաս): Պատժից ազատվելով՝ դատապարտյալը հնարավորություն է ունենում կանխել վերը նշված հանգամանքներից բխող առավել ծանր հետևանքները: Իհարկե, քրեական օրենսգրքում արված է վերապահում. պատժից ազատվելու նման հնարավորություն տրվում է ոչ բոլոր հանցագործներին, այլ միայն նրանց, ովքեր դատապարտվել են ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործությունների համար, այսինքն՝ նրանք, ովքեր, բնականաբար, հասարակական մեծ վտանգավորություն չեն ներկայացնում: Պատժից ազատվելու այս տեսակի նպատակահարմարության մասին է վկայում նաև ժամանակի դառը փորձը, երբ 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի կործանարար երկրաշարժից հետո պատժի

կրումից ազատվեցին բավական թվով աղետի գոտու բնակիչ դատապարտյալներ՝ փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքներին մասնակցելու համար:

ՀՀ ՔՕ-ի նախագծի 91-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցանք կատարած անձը, ով դատապարտվել է առավելագույնը երեք տարի ժամկետով ազատազրկման կամ ավելի մեղմ պատժի, կարող է ազատվել պատժից, եթե հրդեհի, տեխնածին կամ տարերային աղետի, ընտանիքի միակ աշխատունակ անդամի հիվանդության կամ մահվան կամ արտակարգ այլ հանգամանքների պատճառով պատժի կրումը դատապարտյալի կամ նրա ընտանիքի համար կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների:

Արտակարգ հանգամանքների հետևանքով պատժից ազատելու մասին որոշում կայացնելու դեպքում նշանակված կամ պատժի չկրած ժամկետը համարվում է փորձաշրջան, որի ընթացքում անձը գտնվում է դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի հսկողության ներքո:

Այն դեպքում, երբ արտակարգ հանգամանքների հետևանքով պատժից ազատված անձը խուսափում է դատարանի կողմից իր վրա դրված պարտականությունները կատարելուց կամ փորձաշրջանի ընթացքում կատարում է նոր հանցանք, ապա դատարանը վերացնում է արտակարգ հանգամանքների հետևանքով անձին պատժից ազատելու վերաբերյալ որոշումը:

ՀՀ ՔԿՕ նախագծի 146-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատժի կատարումը հետաձգելու կամ արտակարգ հանգամանքների հետևանքով պատժից ազատված անձը դատարանի կողմից իր

վրա դրված պարտականությունները կատարելուց խուսափող է համարվում, եթե տարածքային մարմնի կողմից արգելված վարքագծի մասին երկու անգամ նախազգուշացվելուց հետո դարձյալ չի կատարում սահմանված պարտականությունները:

§ 6. Հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատիժը կրելը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը

Քրեական պատժից ազատելու առանձնահատուկ տեսակ է հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատիժը կրելը հետաձգելը կամ պատժից ազատելը: Այս ինստիտուտի հիմքում ընկած է մարդասիրության սկզբունքը, որը դրսևորվում է ոչ միայն կանանց, այլև նրանց երեխաների, ինչպես նաև իրենց խնամքի տակ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց, այդ թվում՝ տղամարդկանց նկատմամբ: Ակնհայտ է, որ դատապարտյալ կնոջ հղիությունը և մանկահասակ երեխաներ ունենալու փաստը ազատագրկման ձևով պատիժ կրելը դարձնում են աննպատակահարմար: Հղի կանանց կամ մանկահասակ երեխաներ ունեցող անձանց համար անհրաժեշտ պայմաններն անհամատեղելի են ազատագրվում պատժատեսակի կրման հետ: Նրանց կողմից պատժի կրումը հետաձգելով և պատժից ազատելով՝ պաշտպանվում են ինչպես դեռ չծնված երեխաների, այնպես էլ մանկահասակ երեխաների շահերը, որոնց կանոնավոր զարգացումը կարող է խաթարվել իրենց մոր պատժի կրման կապակցությամբ: Պատժից ազատելու այս տեսակը նպաստում է նաև ընտանիքի ամրապնդմանը: Ահա այս նկատառումներով է հիմնավորվում վերոհիշյալ քրեափրավական նորմի առկայությունը ՀՀ քրեա-

կան օրենսգրքում:

ՀՀ ՔՕ-ի 78-րդ հոդվածը սահմանում է պատժից ազատելու այս տեսակի պայմանները: Ազատագրկման դատապարտված հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց նկատմամբ դատարանը կարող է հետաձգել պատիժը կրելը այն ժամկետի սահմաններում, որի ընթացքում, կինն ազատվում է աշխատանքից հղիության, ծննդաբերության, ինչպես նաև երեխայի մինչև երեք տարեկան դառնալու կապակցությամբ: Ընդ որում նշանակություն չունի, թե երբ է առաջացել հղիությունը. մինչև մեղադրական դատավճիռը, թե պատժի կրման ընթացքում: Հղիության ժամկետը և կնոջ տարիքը չի սահմանափակվում, ինչը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ պատժից ազատելու այս տեսակը կարող է կիրառվել նաև անչափահաս դատապարտյալների նկատմամբ, ովքեր պատիժ են կրում քրեակատարողական հիմնարկներում: Պատժից ազատելու այս տեսակը հնարավորություն է տալիս պատժից ազատել այն դատապարտյալ տղամարդկանց, ովքեր միայնակ խնամում են մինչև երեք տարեկան երեխայի: Միաժամանակ այս ինստիտուտը չի տարածվում այն կանանց նկատմամբ, ովքեր ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար (օրինակ՝ սպանություն, դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս հասցնելը և այլն) դատապարտվել են հինգ տարուց ավելի ժամկետով ազատագրկման:

Պատժի կրման հետաձգում ասելով՝ հասկանում ենք, որ դատարանը հետաձգում է դատապարտյալի նկատմամբ ազատագրկման կատարումը մինչև երեխայի երեք տարեկան դառնալը: Երեխայի երեք տարին լրանալուց հետո կամ նրա մահվան դեպքում դատարանը վերադառնում է դատապարտյալի

պատժի հետագա կրման հարցի լուծմանը և, հաշվի առնելով դատապարտյալի վարքագիծը, կարող է ազատել նրան պատիժը կրելուց կամ այն փոխարինել ավելի մեղմ պատժատեսակով կամ դատապարտյալին ուղարկել պատժի չկրած մասը կրելու: Այդ դեպքում դատարանը կարող է պատժի չկրած ժամկետը լրիվ կամ մասնակիորեն հաշվակցել պատիժը կրելու ժամկետին: Դատարանի կողմից կայացվող նման որոշումը նախ և առաջ կախված է պատժի կրման հետաձգման ընթացքում դատապարտյալի պարտականությունների կատարումից և ընդհանուր առմամբ նրա վարքագծից: Եթե պատիժը կրելուց ազատված դատապարտյալը հրաժարվում է երեխայից կամ նրան հանձնում է մանկատուն կամ խուսափում է երեխային խնամելուց և դաստիարակելուց, որի համար գրավոր նախագգուշացվել է իր նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի կողմից, ապա նշված մարմնի միջնորդությամբ դատարանը կարող է դատապարտյալին ուղարկել դատավճռով նշանակված պատիժը կրելու (ՀՀ ՔՕ, 78-րդ հոդված, երկրորդ մաս): Դատապարտյալը երեխային դաստիարակելուց խուսափող է համարվում, եթե պաշտոնապես չհրաժարվելով երեխայից՝ նրան թողնում է ծննդատանը կամ հանձնում է մանկատուն, կամ հակահասարակական ապրելակերպ է վարում և չի զբաղվում երեխայի դաստիարակությամբ ու խնամքով, կամ երեխային թողնում է հարազատների կամ այլ անձանց մոտ, կամ թաքնվում է, կամ կատարում է այլ գործողություններ, որոնք վկայում են երեխային դաստիարակելուց խուսափելու մասին:

Պատիժը կրելը հետաձգելու կամ պատժից ազատելու կարգը նախատեսված է ՀՀ ՔԿՕ-ի 117-րդ հոդվածով:

Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը դատապարտյալի ազատման օրը պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմին է ուղարկում պատժի կրումը հետաձգելու մասին դատարանի որոշման պատճենը՝ նշելով ազատման օրը: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը դատապարտյալից ստորագրություն է վերցնում պատժից ազատվելուց հետո՝ երեք օրվա ընթացքում, պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմնում հաշվառվելու պարտավորության մասին:

Պատժից ազատված անձինք օգտվում են այն իրավունքներից և կրում են այն պարտականությունները, որոնք սահմանված են ՀՀ քաղաքացիների համար, բացառությամբ դատվածություն ունեցող անձանց, օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար օրենքով նախատեսված սահմանափակումների:

Օրենքով նախատեսված դեպքերում պատժից ազատված անձանց վարքագծի նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմինը՝ «Պրոբացիայի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով:

ՀՀ ՔԿՕ-ը սահմանում է պատժից ազատվող դատապարտյալին ցուցաբերվող օգնության իրականացման կարգը: Պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը դատապարտյալի սոցիալական վերականգնման հարցերով համագործակցում է հասարակական և այլ կազմակերպությունների ու մարմինների հետ: Ազատմանը նախապատրաստվելու նպատակով դատապարտյալի հետ վաղօրոք անցկացվում է համապատասխան աշխատանք: Ազատագրկման ժամկետը լրանալուց ոչ ուշ, քան վեց ամիս առաջ, պատիժը կատարող հիմնարկի

վարչակազմը դատապարտյալի ընտրած բնակության վայրի՝ տեղական ինքնակառավարման և զբաղվածության պետական ծառայությանը տեղեկացնում է դատապարտյալի՝ պատժից առաջիկա ազատման, նրա աշխատունակության, կրթության, մասնագիտության, ինչպես նաև բնակարանի առկայության մասին:

Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը պատժից ազատվող անձին ապահովում է մինչև իր բնակության վայր հասնելու նպատակով անվճար ուղևորությամբ կամ դրա համար անհրաժեշտ գումարով առնվազն ՀՀ տարածքում, դրա ընթացքում անհրաժեշտ սննդամթերքով, ինչպես նաև միջոցների բացակայության դեպքում՝ սեզոնային անհրաժեշտ հագուստով: Նրան կարող է տրամադրվել նաև միանվագ դրամական օգնություն:

§ 7. Համաներում

Համաներումը²³ օրենսդիր իշխանության բարձրագույն մարմնի կողմից ընդունված նորմատիվ իրավական ակտ է, որով հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, իսկ դատապարտյալը կարող է լրիվ կամ մասնակիորեն ազատվել ինչպես հիմնական, այնպես էլ լրացուցիչ պատժից, կամ այդպիսի անձի նկատմամբ պատժի չկրած մասը կարող է փոխարինվել ավելի մեղմ պատժատեսակով, կամ կարող է վերացվել դատվածությունը (ՀՀ ՔՕ, 82-րդ հոդված):

Համաներումը հայտարարվում է անհատապես չորոշված

²³ Ամնիստիա՝ լատիներեն «amnestia»՝ ներում, մոռացություն:

անձանց շրջանակի նկատմամբ (օրինակ՝ համաներման ակտով կարող է նախատեսվել մինչև երեք տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանց պատժի կրումից ազատում): Այդ է պատճառը, որ համաներումը միայն նորմատիվ հիմք է ստեղծում դրա ներգործության ոլորտ ընկնող անձանց քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու համար: Կոնկրետ անձին քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու իրավաբանական հիմք է հանդիսանում իրավական նորմի կիրառման անհատական ակտը՝ քրեական գործի հարուցումից հրաժարվելու վերաբերյալ որոշումը, քրեական գործը կարճելու մասին որոշումը, դատարանի մեղադրական դատավճիռը՝ պատժի կրումից ազատելով և այլն:

Համաներումը կարող է լինել ընդհանուր և մասնակի: Ընդհանուր համաներումը տարածվում է այն բոլոր անձանց վրա, ովքեր կատարել են քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի որոշակի հոդվածներով նախատեսված հանցանքներ: Մասնակի համաներումը վերաբերում է համաներման ակտով նախատեսված որոշակի խումբ անձանց: Օրինակ՝ **«Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման 22-րդ տարեդարձի կապակցությամբ համաներում հայտարարելու մասին»** ՀՀ Ազգային ժողովի 2013թ. հոկտեմբերի 3-ի որոշման առաջին մասը նախատեսում է պատժից ազատել առավելագույնը երեք տարի ժամկետով ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների դատապարտված անձանց, այն անձանց, որոնց նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել, կամ պատժի կրումը հետաձգվել է և ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների դատապարտված անձանց:

Համաներման ակտով քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելը հնարավոր է քրեական դատավարության ցանկացած փուլում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական գործ չի կարող հարուցվել և քրեական հետապնդում չի կարող իրականացվել, իսկ հարուցված քրեական գործի վարույթը ենթակա է կարճման, եթե ընդունվել է համաներման մասին օրենք (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, 35-րդ հոդված, առաջին մաս, 13-րդ կետ): Նման դեպքում դատախազը, քննիչը որոշում են կայացնում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կամ քրեական գործի վարույթը կարճելու մասին: Եթե գործը գտնվում է դատական քննության փուլում, ապա համանման որոշում կայացնում է դատարանը:

Գործի հարուցման մերժում, վարույթի կարճում և քրեական հետապնդման դադարեցում չի թույլատրվում, եթե չի հատուցվել կամ այլ կերպ չի հարթվել պատճառված վնասը, կամ առկա է վեճ հատուցման ենթակա վնասի կապակցությամբ: Այս դեպքում ևս գործի վարույթը շարունակվում է սովորական կարգով: Այս կարգավորումը գործում է, եթե համաներման մասին օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Միևնույն ժամանակ, եթե մեղադրյալն առարկում է, ապա գործի վարույթի կարճում և քրեական հետապնդման դադարեցում չի թույլատրվում: Նման դեպքերում գործի քննությունը շարունակվում է մինչև վերջ, և եթե անձը մեղավոր է, սակայն համաներման ակտը տարածվում է նրա վրա, ապա դատարանը մեղադրական դատավճիռ է կայացնում՝ անձին ազատելով պատժի կրումից:

ՀՀ ՔԿՕ-ի 113-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ համա-

ներում կիրառելու կարգը սահմանում է համաներման ակտն ընդունող մարմինը:

Եթե անձը արդեն կրում է ազատագրկման ձևով նշանակված պատիժը, ապա համաներման ակտով պատժի կրումից ազատումն իրականացվում է քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշման հիման վրա, որը հաստատվում է դատախազի կողմից:

Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներից ազատելը իրականացվում է դատարանի որոշմամբ: Դատարանի որոշմամբ պատժի կրումից ազատումն իրականացվում է նաև այն դեպքերում, երբ դատավճիռն օրինական ուժի մեջ չի մտել, կամ անձի նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել:

Համաներման ակտը կարող է նախատեսել նաև պատժի կրճատում: Օրինակ՝ *«Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման 22-րդ տարեդարձի կապակցությամբ համաներում հայտարարելու մասին»* ՀՀ Ազգային ժողովի 2013թ. հոկտեմբերի 3-ի որոշման ութերորդ մասը նախատեսում էր որոշակի խումբ անձանց նկատմամբ նշանակված պատժաչափի չկրած մասի կրճատում՝ երկու երրորդով, կիսով չափ, մեկ երրորդով և մեկ քառորդով:

Մեկ այլ օրինակ ՀՀ վերջին համաներման ակտից՝ *«Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-ամյակի և Հայաստանի Առաջին Հանրապետության անկախության հռչակման 100-ամյակի կապակցությամբ քրեական գործերով համաներում հայտարարելու մասին»* ՀՀ Ազգային ժողովի 2018թ. նոյեմբերի 1-ի որոշման երկրորդ մասը նախատեսում է պատժից ազատել՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով ազատությունից

գրկելու հետ կապված պատժի դատապարտված անձանց, այն անձանց, որոնց նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել, կամ պատժի կրումը հետաձգվել է և ազատություն-նից գրկելու հետ չկապված պատիժների դատապարտված ան-ձանց: Նախատեվում է նաև որոշակի խումբ անձանց նկատ-մամբ նշանակված պատժաչափի չկրած մասի կրճատում՝ եր-կու երրորդով, կիսով չափ, մեկ երրորդով և մեկ քառորդով²⁴:

Համաներման ակտը կարող է նախատեսել նաև այլ իրա-վական հետևանքներ՝ նշանակված պատժի ավելի մեղմ պատ-ժատեսակով փոխարինում, դատվածության վերացում, լրա-ցուցիչ պատիժներից ազատում:

Հարկ է նշել, որ համաներման կիրառման համար օրենս-դրական սահմանափակումներ չկան: Սակայն, որպես կանոն, համաներումը չի տարածվում ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների, ինչպես նաև ռեցիդիվի դեպքերի վրա:

Որպես կանոն՝ համաներումը տարածվում է այն հանցա-գործությունների վրա, որոնք ավարտվել են նախքան համա-ներման ակտն ուժի մեջ մտնելը: Այսպես, տևող հանցագոր-ծությունների ավարտման պահ է համարվում մեղավորին ձերբակալելու կամ նրա՝ մեղայականով ներկայանալու պահը, շարունակվող հանցագործությունների ավարտման պահ է համարվում վերջին գործողությունը կատարելու պահը: Հա-մաներման ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո շարունակվող և դեռևս չավարտված հանցագործությունների նկատմամբ հա-մաներում չի տարածվում:

²⁴ ՀՀ օրենքը «Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-ամյակի և Հայաստանի Առաջին Հանրապետության անկախության հռչակման 100-ամյակի կապակ-ցությամբ քրեական գործերով համաներում հայտարարելու մասին», տե՛ս <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126291>:

Ինչպես արդեն նշել ենք, համաներումը արտադատական ակտ է, որի կիրառման օրենսդրական հիմքերը նախատեսված չեն: Փաստորեն ամեն ինչ թողնված է պետական իշխանության բարձրագույն օրենսդիր մարմնի հայեցողությանը: Այսպիսի իրավիճակն ունի թե՛ բացասական, թե՛ դրական կողմեր: Հաճախ լինում են դեպքեր, երբ համաներումը տարածվում է ծանր հանցագործությունների վրա և չի տարածվում միջին ծանրության հանցագործությունների վրա, ինչը չի կարելի արդարացի համարել: Բացի այդ, համաներման ակտով հաճախ կարող է ի չիք դարձվել իրավապահ մարմինների և դատարանի դատապարտյալների վերացողականացմանն ուղղված բազմամյա գործունեությունը: Համաներման ակտի ընդունումը կապված չէ կոնկրետ իրավական փաստի հետ, այն կարող է ընդունվել ցանկացած ժամանակ (որպես կանոն՝ համաներման ակտը կապվում է տվյալ պետության համար նշանակալից քաղաքական, սոցիալական իրադարձությունների հետ), ինչը կարող է անցանկալի հետևանքների հանգեցնել: Մասնավորապես, համաներման ակտերի կարճ ժամանակահատվածում հաճախակի ընդունումը ոչնչով արդարացված չէ և կարող է անբարենպաստ ազդեցություն ունենալ ընդհանուր քրեածին վիճակի վրա: Նշված հանգամանքները հանգեցրել են նրան, որ համաներումը բազմաթիվ հակառակորդներ է ձեռք բերել մարդկության պատմության ընթացքում, որոնց թվում էին նաև Ի. Կանտը, Չ. Բեկարիան և այլն:

Չնայած դրան՝ համաներումը քրեական իրավունքի պատմականորեն առավել կայուն ինստիտուտներից է: Դրա անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է հետևյալ հանգամանքներով:

Համաներման միջոցով հնարավորություն է ստեղծվում վերացնել քրեական օրենքում եղած թերությունները: Մասնավորապես, երբ քրեաիրավական որևէ նորմ փաստացի դադարեցրել է իր գործողությունը, սակայն չի վերացվել, իսկ այդ նորմով դատապարտված անձինք պատիժ են կրում կամ ձևականորեն ենթակա են քրեական պատասխանատվության: Համաներումը արդարացված է նաև այն հանցագործությունների կապակցությամբ, որոնք ժամանակավոր բնույթ են կրում, կապված են անբարենպաստ հանգամանքների հետ: Նման իրադրություններում համաներումը ընդունվում է, եթե առկա է անբարենպաստ իրադրության բարելավման միտում, կամ պետությունը փորձում է բարելավել իրադրությունը: Այսպես՝ ՀՀ Ազգային ժողովի 2009թ. հունիսի 19-ի **համաներում հայտարարելու մասին որոշմամբ** պատժից ազատվեցին նաև 2008 թվականի մարտի 1-2-ին Երևան քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունների առնչությամբ հանցագործություն կատարած անձինք:

Այսպիսով՝ համաներումը՝ որպես պետաիրավական ակտ, օժտված է ստորև սահմանված հատկանիշներով:

Նախ՝ այն նորմատիվ բնույթ ունի, այսինքն՝ տարածվում է անհատապես չորոշված անձանց շրջանակի վրա:

Երկրորդ՝ համաներման նախաձեռնությունը բխում է պետական մարմնից:

Երրորդ՝ համաներման ակտերն ունեն համապարտադիր բնույթ, ինչպես այդ ակտերը կիրառող իրավապահ մարմինների, այնպես էլ այն անձանց համար, որոնց վրա տարածվում է համաներումը: Միակ բացառությունը այն անձինք են, ովքեր իրենց մեղավոր չեն ճանաչում և պնդում են, որպեսզի անպայ-

ման դատական քննություն իրականացվի:

Չորրորդ՝ համաներման ակտը միայն նորմատիվ հիմք է ստեղծում անձին քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու համար: Քրեական պատասխանատվությունից և պատժից ազատելու իրավաբանական հիմք է հանդիսանում իրավունքի նորմի կիրառման անհատական ակտը:

§ 8. Ներում

Ներումը մարդասիրական դրսևորում է, որի արդյունքում օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով հանցագործության համար դատապարտված անձը կարող է լրիվ կամ մասնակիորեն ազատվել ինչպես հիմնական, այնպես էլ լրացուցիչ պատժից, կամ պատժի չկրած մասը կարող է փոխարինվել ավելի մեղմ պատժատեսակով կամ պատժաչափով (ՀՀ ՔՕ, 83-րդ հոդված):

Ներումը կարող է ունենալ այն նույն իրավական հետևանքները, ինչ որ համաներումը, բացառությամբ մեկի. ներման ակտով հնարավոր չէ անձին ազատել քրեական պատասխանատվությունից: Բացի այդ, հանցանք կատարած անձը ներման ակտով չի կարող ազատվել պատժից, քանի դեռ դատավճիռ չի կայացվել: Փաստորեն ներումը կարող է վերաբերել միայն այն անձանց, որոնց նկատմամբ դատավճիռ է կայացվել, և ովքեր պատիժ են կրում:

Ի տարբերություն համաներման՝ ներումը նորմատիվ բնույթ չունի: Դա կոնկրետ դեպքում իրավունքի կիրառման անհատական ակտ է: Ներումն իրականացվում է անհատապես որոշված անձի նկատմամբ: Հաջորդ տարբերությունը, որն առկա է համաներման և ներման միջև, այն է, որ ներման ակտը

անձին պատժից ազատելու իրավական հիմք է, մինչդեռ համաներումը կիրառելու համար անհրաժեշտ են համապատասխան մարմինների ակտեր:

Բացի այդ, եթե համաներման նախաձեռնությունը ելնում է պետական իշխանության մարմիններից, ապա ներման նախաձեռնությունը պատկանում է դատապարտյալին: Ներում շնորհելու հարցի քննարկման համար հիմք է հանդիսանում դատապարտյալի կողմից ներկայացված խնդրագիրը: Ներման խնդրագիրը գրավոր դիմում է, որը հանցագործության համար դատապարտված անձը ներկայացնում է ՀՀ արդարադատության նախարարություն՝ ՀՀ նախագահի կողմից ներում շնորհելու նպատակով:

ՀՀ Սահմանադրության 135-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հանրապետության նախագահն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով լուծում է դատապարտյալներին ներում շնորհելու հարցը: Ներում շնորհելու վերաբերյալ խնդրագրերը Բավարարելու կամ մերժելու մասին ՀՀ նախագահը հրապարակում է հրամանագրեր:

Ներման խնդրագրերը ներկայացնելու և քննարկելու, այս կապակցությամբ կազմակերպական հարցերը նախապարաստելու և լուծելու, ինչպես նաև ներման հրամանագրերի կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու հետ կապված խնդիրները կարգավորվում են *«Ներման մասին»* ՀՀ օրենքով, որն ընդունվել է 2018թ. մարտի 7-ին:

Ներման խնդրագիր ներկայացնելու իրավունք ունի հանցագործության համար դատապարտված յուրաքանչյուր անձ միայն դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո: Այլ անձինք ևս կարող են ներկայացնել ներման միջնորդություն-

ներ: Ներման միջնորդություններ ներկայացնելու դեպքում դրանք կցվում են դատապարտյալի ներկայացրած ներման խնդրագրին: Ներման միջնորդությունները չեն քննարկվում, եթե առկա չէ դատապարտյալի ներման խնդրագիրը:

Ներման խնդրագրերը քննարկելիս ուսումնասիրվում են՝ ներման խնդրագրով հայցվող խնդրանքի էությունը, կատարված հանցագործության բնույթը և հանրության համար վտանգավորության աստիճանը, դատապարտյալի անձը, իր կատարած հանցանքի նկատմամբ դատապարտյալի ունեցած վերաբերմունքը, դատապարտյալի վերաբերմունքը քրեական ենթամշակույթի նկատմամբ, սոցիալ-հոգեբանական բնութագիրը, պատիժը կրելու ընթացքում դրսևորած վարքագիծը, ռեցիդիվի առկայությունը, տուժողին պատճառված վնասը հատուցելը կամ այլ կերպ հարթելը, մասնակցությունը վերասոցիալականացման միջոցառումներին և ծրագրերին, առողջական վիճակը, սոցիալական դրությունը, ընտանեկան դրությունը և խնամքի տակ գտնվող անձանց առկայությունը, նախկինում ներում շնորհված լինելու կամ համաներում կիրառված լինելու, նախկինում պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատված լինելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինված լինելու հանգամանքը և ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներ:

Ազատազրկման դատապարտված և ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձին կարող է ներում շնորհվել, եթե նա փաստացի կրել է պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատվելու համար պատժի՝ օրենքով սահմանված մասը կամ ազատազրկման ոչ պակաս, քան կեսը: Ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին կարող է ներում շնորհվել, եթե նա փաստացի կրել է ազատազրկման ոչ պակաս, քան քսան տա-

րին:

Ներում չի շնորհվում ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված՝ խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործության կամ խոշտանգման համար դատապարտված անձին:

Ներման ակտով անձը չի կարող ազատվել օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով սահմանված նյութական և ոչ նյութական վնասը հատուցելու պարտականությունից:

Ներման խնդրագրերը մերժելու դեպքում, եթե առկա չեն բացառիկ հանգամանքներ, ներման նոր խնդրագրերը Հանրապետության նախագահի քննարկմանը կարող են ներկայացվել ներման նախորդ խնդրագրերի մերժման օրվանից մեկ տարի հետո:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Խաչիկյան Հ. Մ., ՀՀ Քրեակատարողական իրավունք, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2011:
2. ՀՀ Ներման մասին օրենքը:
3. ՀՀ Պրոբացիայի մասին օրենքը:
4. ՀՀ Սահմանադրություն:
5. ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգիրք:
6. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք:
7. ՀՀ քրեական իրավունք (ընդհանուր մաս), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2011:
8. Антонян Ю. М., Криминология, Избранные лекции, М., 2014.
9. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е., Личность преступника, СПб., 2004.
10. Багреева Е. Г., Субкультура осужденных и их ресоциализация, М., 2001.
11. Бекария Чезаре, О преступлениях и наказаниях, Пятое издание, заново исправленное и увеличенное, М., 1995.
12. Бриллиантов А. В., Курганов С. И., Уголовно-исполнительное право Российской Федерации, М., 2008.
13. Бриллиантов А. В., Проблемы классификации осужденных к лишению свободы в целях дифференциации условий отбывания наказаний, М., 1995.
14. Гришко А. Я., Иванов В. Д., Уголовно-исполнительное право, М., 2017.
15. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации и минимальным стандартным правилам

обращения с заключенными, Под ред. М. П. Мелентьева, С. П. Пономарева, М., 2015.

16. Старков О. В., Введение в криминопенологию, Уфа, 1997.

17. Старков О. В., Милюков С. Ф., Наказание: уголовно-правовой и криминопенологический анализ, СПб., 2001.

18. Стручков Н. А., Курс исправительно-трудового права, Проблемы Общей части, М., 1984.

19. Стручков Н. А., Курс исправительно-трудового права, Проблемы Особенной части, М., 1985.

20. Уголовно-исполнительное право, Под ред. И. В. Шмарова, М., 1998.

21. Уголовно-исполнительное право, Под ред. Ю. И. Калинина, Учебник в двух томах, М., 2006.

22. Уголовно-исполнительное право России, Под ред. В. И. Селиверстова, М., 2013.

23. Уголовно-исполнительное право России, Под ред. А. И. Зубкова, М., 2002.

24. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации, Под ред. И. Л. Трунова, М., 2005.

25. Уголовно-исполнительное право, Учебник в двух томах, Рязань, 2005.

26. Фойницкий И. Я., Учение о наказании в связи с тюремным содержанием, М., 2000.

27. Хабаров А. И., Тюрма и зона. Факты и документы, М., 2000.

28. Хачикян А. М., История применения и правового регулирования наказания в виде лишения свободы в Армении,

Ереван, 2005.

29. Хачикян А. М., Лишение свободы: Криминологические и уголовно-исполнительные проблемы, Ереван, 2008.

30. Хачикян А. М., Лишение свободы: проблемы исполнения наказания в отношении впервые осужденных, Ереван, 2000.

31. Хохряков Г. Ф., Парадоксы тюрьмы, М., 1991.

32. Олейник А. Н., Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти, М., 2001.

33. Таганцев Н. С., Русское уголовное право, Лекции, Часть общая, Т. 2, М., 1994.

34. Ткачевский Ю. М., Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний, М., 1997.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՏԻՆԻ ԽԱՉԻԿՅԱՆ

ԱԶՏԱԶՐԿՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ,
ՄԵԹՈԴՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈԱԿԱՆ
ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Ա. Գույումջյանի

Ստորագրված է տպագրության՝ 30.04.2021:

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 5.875:

Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am

